

2014

Onderzoek naar de kansen en belemmeringen bij de ontwikkeling van commerciële vormen van stadslandbouw in de gemeente Leeuwarden

ONDERZOEK NAAR DE KANSEN EN BELEMMERINGEN BIJ DE ONTWIKKELING VAN COMMERCIEËLE VORMEN VAN STADSLANDBOUW IN DE GEMEENTE LEEWARDEN

AUGUSTUS 2014

Opdrachtgever: Eetbaar Leeuwarden

Begeleiders:

Mevrouw M. de Jong (Van Hall Larenstein)

Mevrouw A. Valent (Van Hall Larenstein)

Student

Kees Hoekstra 770323001

VOORWOORD

Voor u ligt mijn onderzoeksrapport dat ik heb geschreven voor de opleiding Milieukunde aan Van Hall Larenstein. Ik presenteer in dit rapport kansen en belemmeringen voor de ontwikkeling van commerciële stadslandbouw in Leeuwarden. Deze vorm van landbouw is de laatste jaren sterk in opkomst, wat in vele steden te zien is aan groeiende aantallen initiatieven op het gebied van eigen voedsel verbouwen. De resultaten komen deels voort uit een literatuuronderzoek, maar zijn verder grotendeels gebaseerd op ervaringen uit de praktijk.

Ik heb het gehele proces van begin tot eind als zeer leerzaam ervaren.

Voor de goede begeleiding tijdens het onderzoeksproces en het schrijven van mijn onderzoeksrapport bedank ik mevrouw de Jong en mevrouw Valent, beiden van het Van Hall Larenstein. Graag bedank ik ook Menno Stienstra van het Nordwinn College voor de feedback die me telkens weer verder hielp bij het onderzoek.

Tevens wil ik graag alle respondenten bedanken voor het delen van hun kennis en het vrij maken van hun tijd voor mij: Jan Eelco Jansma en Arjan Dekking van de Wageningen Universiteit. Wout Veldstra, Peter Post en Gjalte Faber van respectievelijk gemeente Groningen, Almere en Leeuwarden. De ondernemers Tineke van den Berg, Ron van Zwet, Klaas Nijhof, Merlijn Albering en Gosse Haarsma.

Tot slot wil ik mijn vrouw Tjitske Wiersma bedanken voor haar geduld en ondersteuning tijdens mijn hele studie, maar ook zeker tijdens dit onderzoek.

Leeuwarden, augustus 2014

Kees Hoekstra

OP   ZOEK   NAAR   **KANSEN**
EN   MOGELIJKE   AANPAKKEN
VOOR   **STADSLANDBOUW**   IN
"EETBAAR LEEUWARDEN"

SUMMARY

In many Dutch cities, urban agriculture is becoming more and more popular. Urban agriculture can be seen as a response to the ever growing environmental problems, but also important aspects like self-sufficiency, social purposes and knowledge on the origin of food play a role. How urban agriculture manifests itself in a city is different from city to city and depends on the local situation.

The number of initiatives in the field of urban agriculture in the city of Leeuwarden has also increased considerably in recent years. These initiatives are mostly privately, but there are also more and more plans for commercial initiatives. To support these new initiatives and to give direction, a partnership is formed which goes by the name of "Eetbaar Leeuwarden" (edible Leeuwarden). Partners of "Eetbaar Leeuwarden" are: the municipality of Leeuwarden, the Wadden Academy, the Frisian Environmental organization, the Nordwin College, various private organizations and institutions and residents of the municipality.

This research aims to provide insight into the opportunities and barriers which may affect the development of commercial urban agriculture in municipality Leeuwarden.

The main question of this research is:

What opportunities and barriers may affect the development of commercial forms of urban agriculture in the municipality of Leeuwarden?

For answering this question, data is collected by conducting literature searches and interviews. There are interviews with respondents from three Dutch cities and with respondents from Leeuwarden. The respondents were officials of the municipality, experts and entrepreneurs in urban agriculture.

Urban agriculture is on the rise in many cities, which can also be said for Leeuwarden. One could say employment rates for urban agriculture should rise, but this is not the case. The number of commercial initiatives in Leeuwarden are very small and it is not likely that these numbers will soon rise. Because of the great diversity of forms and functions of urban agriculture, it is difficult to predict the direction in which commercial urban agriculture in Leeuwarden will develop.

Urban agriculture is a form of agriculture in which the marketing of the product and / or service is aimed at the nearby town. So the farmer needs to find the right type of connection to the city. In addition, an initiative must be aware of the potential problems that arise in obtaining land for their business. Especially when an initiative wants to rent or lease land for as many as 5 years or longer, the municipality is reluctant. It seems, however, a change in policy may occur because areas increasingly are not being developed for long periods of time.

Urban agriculture can mean a lot for the city and its inhabitants. Direct and indirect benefits arise from urban agriculture. Urban agriculture can combine food production with needs of city inhabitants for nature, quiet space and social cohesion.

Most municipalities do not have a specific policy for urban agriculture. However, several municipalities in the Netherlands do have a food strategy. In a food strategy the policy

regarding food can be recorded. Such food strategy is an official plan or process description in which the food supply of a city or region is described. Especially in Canada and North America cities often have a Food Policy Council. This council often takes the initiative to write a food strategy for the city. In a pioneering phase, where urban agriculture currently finds itself, the writing of a food strategy may cause much work to produce while the benefits are relatively few because the direction of the food movement can change quickly at this stage.

There are a number of laws and regulations that are relevant to the development of professional forms of urban agriculture. It is the "Wet ruimtelijke ordening", the "Structuurvisie", The "Bestemmingsplan", and te "Omgevingsvergunning". In addition, legislation applies in the area of food safety.

In practice, it is changing how municipalities cope with the current regulations. The municipality of Leeuwarden is working in this regard according to the "Yes, unless" principle and tries to make things simple and practical. The municipality can also use fiscal instruments for the benefit of the development of commercial urban agriculture.

The role of the municipality in the process is changing. The government is withdrawing further and further back and has an increasingly facilitating function.

SAMENVATTING

Er is sprake van een opkomst van stadslandbouw in veel Nederlandse steden. Men ziet stadslandbouw als antwoord op de alsmaar groeiende milieuproblemen, maar ook belangrijke aspecten als zelfvoorzienendheid, sociale doeleinden en 'weten wat je eet' spelen een rol. Hoe stadslandbouw vorm krijgt of heeft in een stad is per stad en situatie verschillend.

Het aantal initiatieven op het gebied van stadslandbouw in de stad Leeuwarden is de laatste jaren ook flink toegenomen. Deze initiatieven zijn vooral particulier, maar er komen ook steeds meer plannen voor commerciële initiatieven. Om deze en nieuwe initiatieven te ondersteunen en richting te geven is onder de noemer "Eetbaar Leeuwarden" een samenwerkingsverband ontstaan tussen de gemeente Leeuwarden, de Waddenacademie, de Friese Milieufederatie, het Nordwin College, verschillende particuliere organisaties en instellingen en betrokken inwoners van de gemeente.

Dit onderzoek wil de deelnemers van het samenwerkingsverband Eetbaar Leeuwarden inzicht geven in de kansen en belemmeringen die nu en in de toekomst rondom commerciële stadslandbouw in Leeuwarden aan de orde komen. Hierbij is de volgende hoofdvraag geformuleerd:

Welke kansen en belemmeringen hebben mogelijk invloed op de ontwikkeling van commerciële vormen van stadslandbouw in de gemeente Leeuwarden?

Om antwoord op deze vraag te geven is informatie verzameld door middel van het uitvoeren van literatuuronderzoek en het afnemen van interviews. Er zijn interviews gehouden met respondenten uit drie Nederlandse steden en Leeuwarden zelf. De respondenten waren ambtenaren van de gemeente, experts en ondernemers in stadslandbouw.

Stadslandbouw is sterk in opkomst, ook in Leeuwarden. Toch betekent dit niet dat er ook gelijk (veel) werkgelegenheid uit voort komt. De commerciële initiatiefnemers in Leeuwarden zijn op één hand te tellen en het is niet waarschijnlijk dat deze aantallen op korte termijn vanzelf een vlucht zullen nemen. Vanwege de grote diversiteit aan mogelijke vormen en functies van stadslandbouw is het lastig te voorspellen in welke richting commerciële stadslandbouw zich in Leeuwarden zal ontwikkelen.

Stadslandbouw is een vorm van landbouw waarvan de afzet van het product en/of dienst gericht is op de nabijgelegen stad. De boer moet dus op zoek naar de juiste verbindingsvorm. Daarnaast moet een initiatiefnemer zich bewust zijn van de mogelijke problemen die zich voordoen bij het verkrijgen van grond. Vooral voor de huur of pacht van grond voor langere perioden is de gemeente terughoudend. Hierin lijkt echter wel een kentering te ontstaan omdat terreinen steeds vaker langdurig braak liggen.

Stadslandbouw kan veel betekenen voor de stad en haar inwoners. Vanuit stadslandbouw komen directe en indirecte baten voort. Stadslandbouw kan voedselproductie combineren met behoeften van stedelingen aan groen, rust, ruimte en sociale cohesie.

De meeste gemeenten hebben geen specifiek beleid voor stadslandbouw. Verschillende gemeenten in Nederland hebben echter wel een voedselstrategie of voedselvisie. In een voedselstrategie kan de beleidsvisie ten aanzien van voedsel worden vastgelegd. Zo'n

voedselstrategie is een officieel plan of procesbeschrijving waarin de voedselvoorziening van een stad of regio wordt beschreven. Vooral in Canada en Noord-Amerika hebben steden vaak een *Food Policy Council*, welke ook niet zelden het initiatief nemen voor het opstellen van een voedselstrategie voor een stad. In een pioniersfase, waar stadslandbouw momenteel in verkeert, kan het opstellen van een visie veel werk opleveren en in verhouding weinig opleveren omdat de richting in deze fase snel kan veranderen.

Er is een aantal wetten en regelingen die relevant zijn voor de ontwikkeling van professionele vormen van stadslandbouw. Het gaat om de wet ruimtelijke ordening, de structuurvisie, het bestemmingsplan, en de omgevingsvergunning. Daarnaast geldt wetgeving op het gebied van voedselveiligheid.

In de praktijk is het wisselend hoe gemeenten omgaan met de vigerende bestemmingsplannen. De gemeente Leeuwarden werkt wat dit aangaat volgens het "Ja, Tenzij"-principe en probeert zo soepel mogelijk met het bestemmingsplan om te gaan. Ook kan de gemeente financieel-economische instrumenten inzetten ten behoeve van de ontwikkeling van commerciële stadslandbouw.

De rol van de gemeente in het proces is aan het veranderen. De overheid trekt zich steeds verder terug en heeft een steeds meer faciliterende functie.

INHOUD

1	Inleiding.....	9
1.1	Aanleiding.....	9
1.2	Doel.....	10
1.3	Leeswijzer	10
2	Methode.....	12
2.1	dataverzamelmethode.....	12
2.2	De onderzoeksgroep	13
2.3	Dataverwerking	15
2.4	Data- analyse.....	16
3	Beschrijving van commerciële stadslandbouw	17
3.1	Ontstaansgeschiedenis van stadslandbouw.....	17
3.2	Professionalisering van stadslandbouw in Leeuwarden	18
3.3	Vormen en functies van commerciële stadslandbouw	20
3.4	Ruimtelijk gebruik.....	23
4	Directe en indirecte baten	26
4.1	People baten.....	26
4.2	Planet baten	28
4.3	Profit baten.....	28
5	Beleid en wet- en regelgeving.....	30
5.1	Beleid: de voedselstrategie	30
5.2	Wet- en regelgeving	34
5.3	Rol en werkwijze van de gemeente.....	36
6	Kansen en belemmeringen	39
7	Conclusies en aanbevelingen	42
7.1	Conclusies	42
7.2	Aanbevelingen	42
8	Discussie.....	44
9	Bibliografie	45
	Bijlagen	48
	Bijlage 1: vragenlijst interviews	48
	Bijlage 2 :samenvattingen interviews	48
	Bijlage 3: Archetypen stadslandbouw	48

1

INLEIDING

1.1 AANLEIDING

Stadslandbouw is in veel Nederlandse steden in opkomst, zoals valt te lezen in de brochure ‘Stad en Landbouw: een vruchtbare combinatie’ (Jansma, 2006). Volgens Jansma wordt stadslandbouw gezien als antwoord op de alsnog groeiende milieuproblemen. Maar ook aspecten als zelfvoorzienendheid, sociale doeleinden en ‘weten wat je eet’ spelen een belangrijke rol.

Stadslandbouw heeft door deze verschillende motieven ook vele gezichten. Hoe stadslandbouw vorm krijgt of heeft in een stad is per stad en situatie verschillend (Jansma et. al, 2011). Balkon- of daktuintjes, volks- en schooltuinen en ook commerciële stedelijke voedselproductie en voedselverwerking aan de stadsrand valt allemaal onder stadslandbouw.

Ook de stad Leeuwarden kent verschillende stadslandbouwiniciatieven. Er zijn de afgelopen jaren in verschillende wijken moestuinen, heemtuinen en fruit- en beweegtuinten ontstaan die door vrijwilligers onderhouden worden. De initiatieven zijn vaak gekoppeld aan recreatie, duurzaamheid, zorg, het delen van kennis over bijvoorbeeld oude fruitrassen of een combinatie van deze aspecten. De Doarpstún in Snakkerburen (de doarpstun, 2013) en de Stadstuin “Âsum” van Gosse Haarsma in Techum (Haarsma, 2013) zijn sprekende voorbeelden van stadslandbouw in Leeuwarden.

Deze ontwikkeling van stadslandbouw is ook door de gemeente Leeuwarden opgemerkt. In antwoord hierop is stadslandbouw als beleidsthema opgenomen om de biodiversiteit in de gemeente te versterken. In die hoedanigheid is stadslandbouw opgenomen in het uitvoeringsoverzicht van een selectie thema’s rond biodiversiteit, met als titel: ‘Groen, gezond voor mens en dier’ (Faber, 2012).

Verder is een samenwerkingsverband ontstaan onder de naam “Eetbaar Leeuwarden” (Eetbaar Leeuwarden, 2013). Dit samenwerkingsverband bestaat uit de gemeente Leeuwarden, de Waddenacademie, de Friese Milieufederatie, het Nordwin College, verschillende particuliere organisaties en instellingen, en inwoners van de gemeente. Zij zien kansen om handen en voeten te geven aan de diverse vormen van stadslandbouw in de gemeente. Om een goede en brede bestuurlijke borging te garanderen is daarnaast de stuurgroep “Eetbaar Leeuwarden” geformeerd. Deze stuurgroep bestaat op dit moment uit de gemeente Leeuwarden, de Friese Milieu Federatie en het Nordwin college.

Eén van de beoogde vormen van stadslandbouw is de professionele vorm. Er is nog niet veel onderzoek gedaan naar professionele (of commerciële) vormen van stadslandbouw in Leeuwarden. Er is bij de stuurgroep behoefte aan inzicht in de verschillende vormen van commerciële stadslandbouw, de directe en indirecte baten van commerciële stadslandbouw, en de rollen die de verschillende actoren op het gebied van commerciële stadslandbouw kunnen spelen voor een optimaal ontwikkelingsproces.

1.2 DOEL

De opdrachtgever “Eetbaar Leeuwarden” wil een plan maken om commerciële stadslandbouw succesvol te laten ontwikkelen. Dit plan kan als basis dienen voor de ontwikkeling van ondernemerschap om meer eigen voedsel te produceren, alsook om voedsel te gebruiken als kapstok voor andere beleidsterreinen zoals duurzaamheid, kennis en economie, biodiversiteit, cultuur en gezondheid.

Het is echter onduidelijk wat de kansen en belemmeringen zijn bij de ontwikkeling van de commerciële vormen van stadslandbouw in (regio)Leeuwarden. Het doel van dit onderzoek is input te geven voor het projectplan ten behoeve van de ontwikkeling van commerciële vormen van stadslandbouw in (regio) Leeuwarden. De resultaten van het onderzoek zijn in deze rapportage vastgelegd en zullen aan de opdrachtgever in een presentatie worden toegelicht.

Het onderzoek is samen te vatten in onderstaande hoofdvraag en deelvragen:

Welke kansen en belemmeringen zijn in kaart te brengen bij de ontwikkeling van commerciële vormen van stadslandbouw in de gemeente Leeuwarden?

Deze vraag gaat beantwoord worden aan de hand van de volgende deelvragen:

1. Wat is commerciële stadslandbouw?
  - a. Hoe is commerciële stadslandbouw ontstaan?
  - b. Welke verschillende vormen en functies van commerciële stadslandbouw bestaan er?
2. Welke directe en indirecte baten van commerciële stadslandbouw zijn te verwachten
  - a. Planet baten
  - b. People baten
  - c. Profit baten
3. Welk beleid wordt gevoerd op het gebied van stadslandbouw?
  - a. Zijn er visies en daaraan gekoppelde beleidsdoelen ten aanzien van stadslandbouw?
  - b. Informatie en communicatie instrumenten
  - c. Financieel economische instrumenten
  - d. Juridische instrumenten
  - e. Wat is de ervaring met de verschillende beleidsinstrumenten?

1.3 LEESWIJZER

In het **eerste hoofdstuk** is de aanleiding en het doel van het onderzoek beschreven. In **hoofdstuk twee** staan de onderzoeksmethoden beschreven. De methoden van dataverzameling worden in dit hoofdstuk beschreven, de onderzoeksgroep wordt hierin voorgesteld, en ten slotte worden de dataverwerking en –analyse beschreven. **Hoofdstuk drie** richt zich op een beschrijving van commerciële stadslandbouw: de ontstaansgeschiedenis wordt hierin verteld, evenals de ontwikkeling van commerciële stadslandbouw in Leeuwarden. Ook de verscheidenheid aan vormen en functies van commerciële stadslandbouw wordt omschreven in dit hoofdstuk, evenals ruimtelijke kwesties als beschikbaarheid van terreinen en logistiek. In **hoofdstuk vier** komen de vele directe en indirecte baten van stadslandbouw naar voren. Deze baten zijn onderverdeeld in

baten ten behoeve van mens en maatschappij (people), natuur en milieu (planet) en resultaat en winst (profit). In **hoofdstuk vijf** wordt het beleid, en de instrumenten die kunnen worden ingezet om dit beleid uit te voeren, behandeld. De voedselstrategie wordt beschreven evenals de rol van de gemeente en *Food Policy Councils* bij het opstellen ervan. In dit hoofdstuk wordt ook de relevante wet- en regelgeving beschreven. Initiatiefnemers van stadslandbouw krijgen vaak te maken met deze wetten en regels. Het gaat om de Wet ruimtelijke ordening, de structuurvisie, bestemmingsplannen, de omgevingsvergunning en Wabo en voedselveiligheidswetgeving. Ook de rol van de gemeente bij de ontwikkeling van commerciële vormen van stadslandbouw komt in dit hoofdstuk aan bod, evenals hoe de gemeente omgaat met verschillende beleidsinstrumenten en wetgeving om de ontwikkeling te stimuleren. **Hoofdstuk zes** vormt de synthese van het rapport, in de vorm van kansen en belemmeringen bij de ontwikkeling van commerciële stadslandbouw in Leeuwarden. In **hoofdstuk zeven** worden enkele aanbevelingen gedaan en tot slot volgt de discussie in **hoofdstuk acht**.

2 METHODE

Het onderzoek naar kansen en belemmeringen in het ontwikkeltraject voor commerciële vormen van stadslandbouw in (regio) Leeuwarden is uitgevoerd als een kwalitatief onderzoek.

2.1 DATAVERZAMELINGSMETHODEN

Er is gebruik gemaakt van verschillende methoden van dataverzameling, namelijk het doen van een literatuurstudie en het afnemen van interviews, om dezelfde gegevens van de onderzoekseenheid te verzamelen. Dit wordt de triangulatiebenadering genoemd. Als deze gegevens in dezelfde richting wijzen, dus convergeren, dan is er sprake van valide data.

2.1.1 LITERATUURONDERZOEK

Met behulp van het literatuuronderzoek is relevante informatie verzameld. Hierbij zijn twee sporen gevolgd:

1. Grijs literatuur:

- informatie via relevante websites;

Er is gezocht naar relevante rapporten, notities en artikelen op internet via de zoekmachine van *Google* en *Google Scholar* met de zoektermen: stadslandbouw, stadslandbouw gemeente, multifunctionele landbouw, urban agriculture, agriculture and city. Ook is informatie gezocht via diverse webportals als www.agentschapnl.nl;

- informatie uit relevant onderzoek naar stadslandbouw in Nederland;

Aan de Wageningen Universiteit wordt veel onderzoek gedaan naar stadslandbouw. Via de site voor [stadslandbouw](http://stadslandbouw.wur.nl) van Wageningen UR zijn vele publicaties in te zien.

- overig relevante rapportages;

Er is gezocht naar zogenaamde nieuwe business cases rondom stadslandbouw of verwante bedrijvigheid op het vlak van bijvoorbeeld duurzaamheid of sociale cohesie.

2. Boeken:

Er is gezocht naar informatie in relevante en recent uitgegeven boeken over stadslandbouw, voedselvoorziening in steden en multifunctionele landbouw. Daarnaast is informatie gehaald uit boeken over procesmanagement en interactief beleid.

Bovenstaand onderzoek heeft relevante bronnen opgeleverd. Door middel van het raadplegen van de literatuurlijst van die relevante bronnen wordt andere relevante literatuur gevonden. Dit is het principe van de zogenaamde sneeuwbalmethode (Baarda, de Goede, & Teunissen, 2005). De verzamelde literatuur is bijgehouden in een bronnendocument en er is een tekstbestand gemaakt van de verzamelde onderzoeksgegevens.

2.1.2 INTERVIEWS

Voor de afname van de interviews is er gebruik gemaakt van een half gestructureerde vragenlijst op basis van open vragen. De vragenlijsten zijn opgenomen in bijlage 1. De vragenlijst is in een logische volgorde vastgesteld, maar de onderzoeker is vrij geweest om tijdens het interview de volgorde aan te passen als dat in gesprek beter uit kwam. Alle vragen en daarmee de verschillende onderwerpen zijn in elk interview behandeld.

Open vragen lenen zich goed voor dit onderzoek omdat de achtergrond vaak gecompliceerd is en er met open vragen meer informatie naar boven komt. Omdat het hier gaat om het verkrijgen van meningen, en niet om het verkrijgen van grote hoeveelheden data is er gekozen voor het één op één, mondeling afnemen van interviews, waar mogelijk op locatie.

2.2 DE ONDERZOEKSGROEP

2.2.1 SELECTIE EN KEUZE VAN DE ONDERZOEKSGROEP

Voor het onderzoek zijn verschillende actoren geïnterviewd. Er is hierbij onderscheid gemaakt tussen:

1. Representant: Dit zijn initiatiefnemers van stadslandbouw (als onderneming van één of meerdere personen).
2. Informant: Dit zijn personen die betrokkenen zijn bij het proces van ontwikkeling van commerciële vormen van stadslandbouw in een stad of regio. Het gaat hierbij om:
  - Ambtenaren (gemeente);
  - Kennisinstellingen (expert)

De selectie van de te interviewen personen is gemaakt op basis van gerichte selectie. Dit is van belang gezien het verkennende karakter van dit onderzoek en de beperkte middelen en tijd. Door niet alleen de representanten, maar ook de informanten als informatiebron te gebruiken is vanuit verschillende invalshoeken onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van commerciële vormen van stadslandbouw.

Bij de selectie van representanten en informanten is rekening gehouden met onderstaande aspecten.

1. De representant of informant heeft ten minste enkele jaren ervaring met de ontwikkeling een (commercieel) stadslandbouwininitiatief;
2. Er is onder de representanten diversiteit in vormen van commerciële stadslandbouw;
3. De locatie van representant of informant is in Nederland;
4. De informant of representant heeft specialistische kennis van het onderwerp.

Voor het onderzoek is gebruik gemaakt van kennis en ervaring van representanten en informanten uit Leeuwarden en drie andere steden in Nederland. Uit het vooronderzoek kwam naar voren dat uit de steden Almere, Groningen en Wageningen een representatieve en diverse onderzoeksgroep kon worden samengesteld van. Deze lijst is aangevuld met twee expertinformanten van Wageningen Universiteit.

2.2.2 DE GEÏNTERVIEWDEN

De volgende personen hebben deelgenomen aan de interviews:

Representanten:

Klaas Nijhof - Vereniging de nieuwe ronde te Wageningen

Nijhof is tuinder bij vereniging “de nieuwe ronde” te Wageningen, een vorm van community supported agriculture (CSA). De vereniging heeft twee tuinders in dienst die de akkers onderhouden en heeft daarnaast abonnees (De Nieuwe Ronde, 2011).

Tineke van den Berg - De stadsboerderij te Almere

Van den Berg is samen met haar man het boerenechtpaar van De stadsboerderij Almere. De Stadsboerderij is een biologisch-dynamisch bedrijf met koeien, akkerbouw en groenteteelt. De graasgebieden en de akkers liggen verspreid in en rond Almere. De boer beheert op milieuvriendelijke wijze de groene ruimte van Almere, en Almere levert akkergronden aan de Stadsboerderij. Het erf van de boerderij ligt op stadslandgoed De Kempmaan (De stadsboerderij Almere, 2014).

Ron van Zwet - Onze Volkstuinen onder glas te Almere

Van Zwet is de ondernemer achter ‘Onze Volkstuinen onder glas’ te Almere. Bij ‘Onze Volkstuinen onder glas’ worden (moes)tuinen voor particulieren en bedrijven gefaciliteerd in een kassencomplex (persoonlijke mededeling Van Zwet, 17 maart 2014).

Albering - De stadsakker-kwekerij en stadsakker-winkel te Groningen

Albering is de onderneemster achter de stadsakker-winkel en stadsakker-kwekerij. Op de kwekerij worden diverse groenten verbouwd, welke vervolgens door abonnees in een pakket kunnen worden afgenomen in de stadsakker-winkel. De stadsakker-winkel heeft naast de groentepakketten een divers aanbod van tuin artikelen (persoonlijke mededeling Albering, 19 maart 2014).

Gosse Haarsma - Stadstuin Âsum te Leeuwarden

Âsum is een stadstuin op de oude terp van Techum. De stadsboer Gosse Haarsma verbouwt hier een keur aan groenten, kruiden, bloemen en klein fruit, zonder het gebruik van bestrijdingsmiddelen. De producten worden afgenomen volgens een lidmaatschapstelsel (persoonlijke mededeling Haarsma, 6 juni 2014).

Informanten:

Veldstra Veldstra – beleidsontwikkelaar en coördinator voedselbeleid bij Gemeente Groningen te Groningen

Veldstra stelt voor de gemeente Groningen beleid op, op het gebied van voedsel, groen en biodiversiteit. Daarnaast is Veldstra één van de directe aanspreekpunten bij de gemeente Groningen als het gaat om nieuwe initiatieven op het gebied van stadslandbouw en (eetbaar)groen (persoonlijke mededeling Veldstra, 6 maart 2014).

Peter Post - beleidsadviseur groen bij Gemeente Almere te Almere

Post is beleidsadviseur Groen bij de gemeente Almere. Daarnaast is Post één van de directe aanspreekpunten bij de gemeente Almere als het gaat om nieuwe initiatieven op het gebied van stadslandbouw en (eetbaar)groen (persoonlijke mededeling Post, 1 april 2014).

Gjalt Faber - Beleidsadviseur sector wijkzaken, gemeente Leeuwarden

Faber stelt voor de gemeente Leeuwarden beleid op, onder andere op het gebied van biodiversiteit en groen. Faber is één van de directe aanspreekpunten bij de gemeente Leeuwarden als het gaat om nieuwe initiatieven op het gebied van stadslandbouw en (eetbaar)groen (persoonlijke mededeling Faber, 4 augustus 2014).

Jan Eelco Jansma - Onderzoeker stadslandbouw bij Praktijk Plant en Omgeving (PPO) WUR

Jansma is onderzoeker Stadslandbouw bij Praktijk Plant en Omgeving (PPO), onderdeel van Wageningen Universiteit te Lelystad. Jansma heeft diverse onderzoeken over stadslandbouw op zijn naam staan.

Arjan Dekking - Onderzoeker bij Praktijk Plant en omgeving (PPO) en ontwikkelcentrum Stadslandbouw Almere (OSA)

Dekking is onderzoeker bij Praktijk Plant en Omgeving (PPO), onderdeel van Wageningen Universiteit te Lelystad. Ook is hij actief voor diverse samenwerkingsverbanden in Almere, waaronder Ontwikkelcentrum Stadslandbouw Almere (OSA). Het OSA is de motor achter de ontwikkeling van stadslandbouw in brede zin in en rond Almere. Het OSA wil samenhang brengen in bestaande en nieuwe initiatieven rondom stadslandbouw in Almere, en hiervoor ondersteunende condities te creëren. Het OSA is een ontwikkelcentrum dat de impulsen, wensen en verlangens van andere partijen in de stad in zich op kan nemen, en anderen uitnodigt mede-drager van de ontwikkeling te worden. Op deze manier wordt wederkerigheid gecreëerd. Het gaat OSA dus om praktische dienstbaarheid en resultaat. (ontwikkelcentrum Stadslandbouw Almere (OSA), 2012)

Irma Abelskamp - Ervaringsdeskundige van groene initiatieven in en om Leeuwarden;

Abelskamp was vanuit de "Permacultuur" beweging betrokken bij *Transition Town* Nederland en Leeuwarden. Vanuit *Transition Town* Leeuwarden was Abelskamp één van de initiatiefnemers van het project "Eetbaar Leeuwarden". Abelskamp hier bij de beginfase van Eetbaar Leeuwarden betrokken. Vanuit onder andere haar werk voor de Stichting Permacultuur heeft Abelskamp over de jaren veel ervaring met het opzetten van projecten en het (samen)werken met de gemeente Leeuwarden opgedaan (persoonlijke mededeling Abelskamp, 26 juni 2014).

2.3 DATAVERWERKING

De beschikbare literatuur is gelezen. Vervolgens is met behulp van de deelvragen informatie uit de beschikbare literatuur gefilterd en is een ruwe opzet voor de theoretische achtergrond gemaakt.

Met behulp van de deelvragen zijn ook de vragen voor de interviews opgesteld (zie hiervoor bijlage 1). De interviews zijn met een opnameapparaat vastgelegd zodat op een later moment het interview terug beluisterd kon worden voor het maken van een samenvatting in een tekstverwerkingsprogramma. Voorafgaand aan het interview werd toestemming gevraagd voor de opname. De samenvatting is naar de geïnterviewde gestuurd voor verificatie van de inhoud. Daar waar het nodig was, is deze samenvatting in overleg aangepast.

2.4 DATA- ANALYSE

Het onderzoek heeft zich gaandeweg ontwikkeld volgens het sneeuwbaaleffect. In eerste instantie is er een doel opgesteld en zijn de onderzoeksvragen globaal opgesteld. Deze onderzoeksvragen zijn geconcretiseerd toen het onderzoek vorderde door een interactief en iteratief proces van theorie en praktijk. De verzamelde data uit interviews is dus herhaaldelijk bestudeerd, geanalyseerd en vergeleken met de beschikbare literatuur.

Concreet houdt dit in dat de resultaten uit het literatuuronderzoek en de interviews in een aantal thema's zijn ondergebracht. Deze thema's kwamen als rode draad tijdens het literatuuronderzoek en in de interviews naar voren. Per thema zijn de verzamelde gegevens uit de literatuur en interviews in een kansen- bedreigingen analyse uitgewerkt.

Voor de analyse van gegevens uit de interviews is ook gebruik gemaakt van de eerder genoemde triangulatiebenadering. Er is gekeken of de uitingen over kansen en belemmeringen van externe respondenten overeenkwamen met die van respondenten uit Leeuwarden. Wanneer dit het geval was, kon worden aangenomen dat deze kansen en belemmeringen valide waren, en kan worden aangenomen dat deze ook gelden voor de situatie in Leeuwarden.

3.1 ONTSTAANSGESCHIEDENIS VAN STADSLANDBOUW

Anno 2013 woont meer dan de helft van de wereldbevolking in de stad. In sommige landen als Japan is dit meer dan tweederde. In Nederland en de Verenigde Staten woont zelfs meer dan 80% van de totale populatie in een stedelijke omgeving (cia-factbook, 2013). Deze urbanisatie zet volgens deze cijfers de komende jaren door. Deze stedelijke bevolking moet worden gevoed. In de westerse wereld komt dit voedsel van over de hele wereld, zoals aan de etiketten in de supermarkt te zien is. Tegenwoordig beschikken we hierdoor over een rijk en gevarieerd aanbod van verse groenten en fruit onafhankelijk van het jaargetijde (Huizing, 2012). Deze rijkdom heeft natuurlijk een keerzijde. De milieugevolgen worden bijvoorbeeld steeds groter. Omdat de wereldbevolking groeit en rijker wordt en als gevolg hiervan meer en luxer voedsel gaat vragen, is steeds meer landbouwgrond nodig en legt steeds meer voedsel meer kilometers af om bij de consument op het bord te belanden. Dat landgebruik gaat vaak ten koste van (tropische) oerwouden, graslanden en andere gebieden die belangrijk zijn voor de biodiversiteit. Bovendien is landbouw een bron van broeikasgassen (Huizing, 2012). Steeds meer mensen worden zich bewust van bovenstaande milieugevolgen. Dit bewustzijn heeft gevolgen voor hun keuze bij de aanschaf van voedsel. Men wil weten waar het voedsel vandaan komt, maar ook of het voedsel fairtrade, biologisch of anders geproduceerd is (Van Vliet P., 2012). Stadslandbouw kan een antwoord zijn om in deze opkomende behoefte aan verantwoord verbouwd voedsel te voorzien.

In andere delen van de wereld is stadslandbouw in opkomst om heel andere redenen. De meeste stadslandbouwers in de wereld zijn mensen met een laag inkomen die voornamelijk voedsel verbouwen voor eigen consumptie. Vaak doen ze dit op land dat ze niet zelf bezitten. Stadslandbouw bedrijven is dan in vaak de enige manier om aan (gezond) voedsel te komen (Luc J.A. Mougeot, 2000).

Volgens Jansma (persoonlijke mededeling 10 maart 2014), onderzoeker bij de Wageningen Universiteit (WUR), heeft stadslandbouw in historisch perspectief altijd al bestaan. De omvang van een stad hing samen met de productiecapaciteit en toevoer van voedsel uit de omgeving. De ontwikkeling van stadslandbouw loopt wat dat betreft parallel aan het ontstaan van (grote) steden in de geschiedenis. Vooral tuinbouw was veelvuldig in de steden te vinden. Vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw zijn er grote veranderingen gekomen in de relatie tussen landbouw en de stad. Het innige huwelijk tussen landbouw en stad is steeds meer uit elkaar gegroeid door onder andere mechanisatie, kunstmest, verbeterde houdbaarheid van voedsel en industrialisatie. De permanente landbouw is de laatste 40 jaar steeds meer uit de stad verdwenen zowel fysiek als mentaal. Ook de tuinbouw, die zorgde voor verse voedseltoevoer, is grotendeels uit de stad verdwenen. In reactie hierop proberen mensen om verschillende redenen de scheiding tussen voedselproducent en consument weer kleiner te maken onder de noemer stadslandbouw, aldus Jansma.

De laatste jaren vindt ook een snelle opkomst van stadslandbouw in Nederland plaats in steden als Rotterdam, Almere en Groningen (agriholland.nl, 2013). De basis voor deze trend is enerzijds duurzaamheid, biodiversiteit en “weten wat je eet” en anderzijds spelen aspecten als zelfvoorzienigheid en sociale doeleinden een rol. Daarnaast draagt

stadslandbouw bij aan de biodiversiteit, leefbaarheid, gezondheid, lokale economie en het flexibel ruimtegebruik van de stad. (stedennetwerk stadslandbouw, 2013)

3.2 PROFESSIONALISERING VAN STADSLANDBOUW IN LEEUWARDEN

In Leeuwarden is stadslandbouw begonnen vanuit particuliere initiatieven (persoonlijke mededeling Faber, 4 augustus 2014). Deze zijn ontstaan vanuit een dorp, wijk, bedrijf, instelling, vereniging of individuele burger. Het idee om een “eetbaar initiatief” te beginnen naast het tuinieren of boeren gaat vaak gepaard met bepaalde doelstellingen; werkgelegenheid, het in stand houden van (kennis over) oude fruitrassen, sociale cohesie, et cetera (Eetbaar Leeuwarden, 2013). Sommige initiatieven bestaan al jaren- of decennialang, zoals de volkstuinten verenigd in de Leeuwarder Huurdersvereniging van Nutstuinten en de Doarpstûn Snakkerburen.

De gemeente Leeuwarden ziet op de vlakken voedselvoorziening en biodiversiteit diverse initiatieven van haar burgers (Eetbaar Leeuwarden, 2013). Natuur en voedselproductie zijn van oudsher nauw met elkaar verbonden. Daarom is de gemeente Leeuwarden naar aanleiding van een klaarblijkelijke behoefte onder het motto: “Groen, gezond voor mens en dier” een project gestart om de biodiversiteit in de stad te vergroten (Gemeente Leeuwarden, 2013).

In navolging van andere steden ziet gemeente Leeuwarden tevens kansen om stadslandbouw vorm en inhoud te geven onder de noemer “Eetbaar Leeuwarden” en doet dit in samenwerking met de Friese Milieufederatie, het Nordwin College, en verschillende particuliere organisaties, instellingen en inwoners van de gemeente Leeuwarden (Eetbaar Leeuwarden, 2013). Het doel van het project “Eetbaar Leeuwarden” is om meer voedsel te produceren in de regio Leeuwarden en te onderzoeken of de openbare ruimte, braakliggende terreinen en niet verkochte gemeentelijke gronden mogelijkheden bieden voor stadslandbouw. Voedselproductie op gronden in en direct om de stad kan dienen om beleidsdoelen te behalen op verschillende terreinen als biodiversiteit, duurzaamheid, kennis, economie, cultuur en gezondheid. Zo is voedsel een middel om integraal aan het behalen van beleidsdoelen te werken.

Om stadslandbouw in Leeuwarden te stimuleren, heeft het samenwerkingsverband Eetbaar Leeuwarden een projectplan opgesteld (Eetbaar Leeuwarden, 2013). Hierin staat de missie geformuleerd dat Leeuwarden in 2020, 20 % van de benodigde groente, fruit, noten, vlees en vis op lokaal niveau en op een duurzame manier produceert. Om deze ambitie te realiseren zijn tevens een aantal doelen opgesteld, waarvan onderstaande relevant zijn voor dit onderzoek:

- Leeuwarden is in 2020 het centrum van de Friese duurzame lokale voedselproductie
- In Leeuwarden bestaat in 2020 een goed functionerende regionale vraag- en aanbodmarkt, waarop de duurzame productie van groente, fruit, noten, vlees en vis is afgestemd, inclusief het logistieke netwerk dat daarvoor nodig is
- In 2020 werken in de stadsregio Leeuwarden 350-500 mensen in de lokale voedselproductie

Het projectplan beschrijft verder dat de ontwikkeling van stadslandbouw in Leeuwarden 3 sporen volgt:

1. inwoners verbouwen voedsel voor eigen gebruik op eigen grond of in de openbare ruimte;
2. inwoners verbouwen voedsel voor burens, wijken en de stad;
3. inwoners verbouwen voedsel in de regio.

Spoor 1 is een particuliere vorm van stadslandbouw, waar gemeente Leeuwarden of provincie Fryslân in principe geen invloed op de uitvoering heeft en waar de uitvoering primair bij de inwoners ligt. De gemeente Leeuwarden speelt vooral in faciliterende zin een rol door bijvoorbeeld gronden in de openbare ruimte voor dit doel ter beschikking te stellen, een lichte structuur te organiseren en (lopende) initiatieven te ondersteunen (Eetbaar Leeuwarden, 2013).

Spoor 2 gaat over de ontwikkeling en de planvorming van stadslandbouw in Leeuwarden. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om georganiseerde voedselproductie op collectieve volkstuinen in de openbare ruimte, binnenteelt in leegstaande (fabrieks)gebouwen en leegstaande boerderijen (Eetbaar Leeuwarden, 2013).

Spoor 3 maakt gebruik van de ervaringen die in spoor 1 en 2 opgedaan zijn. Het is een vorm van stadslandbouw die commerciëler is. De schaal van productie kan hierbij zo groot zijn dat er een hoge mate van mechanisatie voor nodig is (Eetbaar Leeuwarden, 2013).

Commerciële stadslandbouwvormen zoals bedoeld in spoor 3 kunnen naast kansen voor biodiversiteit, ook kansen bieden voor werkgelegenheid in de regio. Mede daardoor is deze vorm van stadslandbouw interessant voor Leeuwarden (Eetbaar Leeuwarden, 2013).

Commerciële initiatieven voor stadslandbouw zijn in Leeuwarden echter nog schaars (persoonlijke mededeling Faber, 4 augustus 2014). Timo ter Voort en Gosse Haarsma zijn in Leeuwarden voorbeelden van commerciële initiatiefnemers van stadslandbouw. Ter Voort heeft verschillende proefopstellingen met onder andere groenten en algen bij het Nordwin College. Haarsma heeft in de wijk Techum een stadstuinderij (Haarsma, 2013). Daarnaast bestaan er semicommerciële initiatieven in Leeuwarden. Een voorbeeld hiervan is de doarpstûn in Snakkerburen. In deze doarpstûn zijn momenteel zo'n 70 personen actief, waarvan ongeveer 1/3 vanuit een werkervaringsdoelstelling en 2/3 op vrijwillige basis (persoonlijke mededeling Faber, 4 augustus 2014). De afdeling Welzijn van de gemeente Leeuwarden heeft plannen om professionele begeleiders te koppelen aan de mensen die een dergelijke werkervaringspek (nodig) hebben. Op deze manier levert stadslandbouw naast voedselproductie ook werkplekken op het gebied van zorgverlening op.

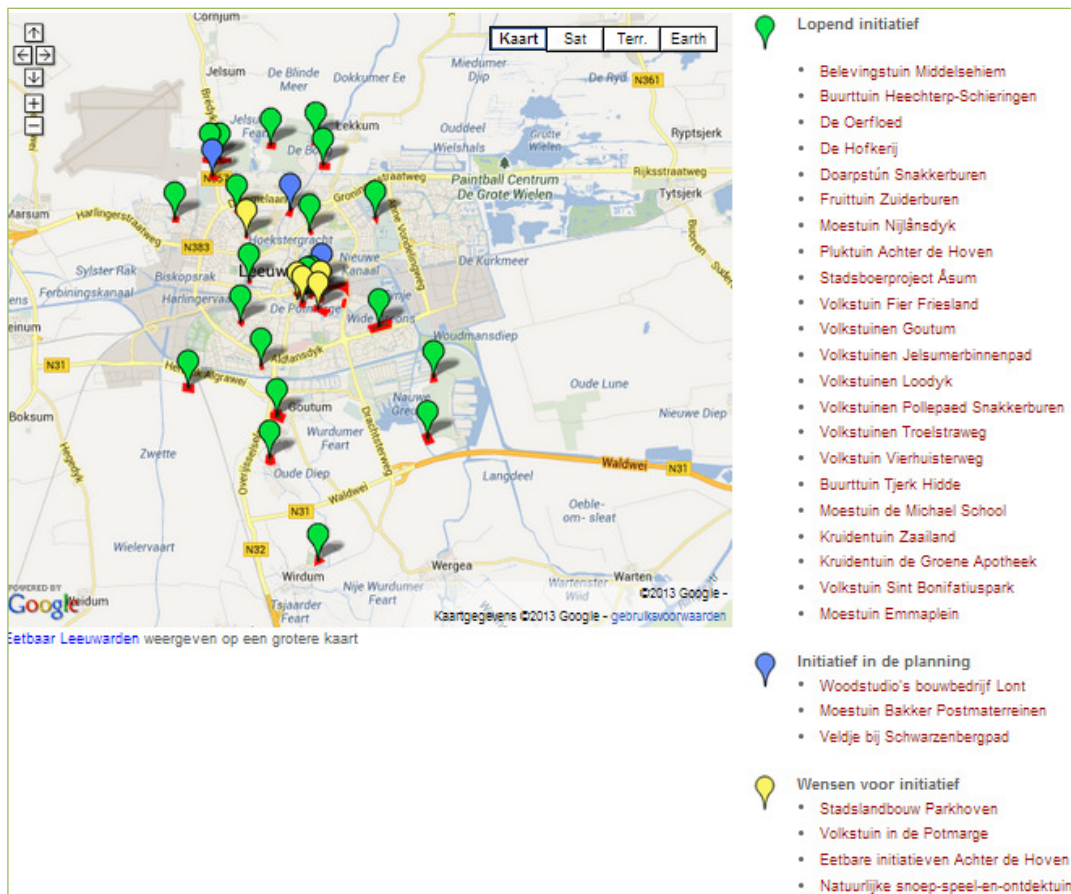
De meeste initiatieven op het gebied van stadslandbouw zijn echter niet-commercieel en produceren louter voor de wijk of voor zichzelf. Sommige bestaan al jaren terwijl andere zich nog in de planfase bevinden. Volgens stadsboer Haarsma uit Leeuwarden zijn er zijn heel veel mensen met leuke ideeën, maar die toch afhaken als het serieus wordt (persoonlijke mededeling Haarsma, 6 juni 2014)

Abelskamp haar mening komt overeen met het sporenbeleid uit het projectplan van Eetbaar Leeuwarden. Vanuit initiatieven waarbij de gemeente (groenvoorziening) en burger samenwerken aan eetbaar groen in de stad komen vanzelf initiatiefnemers die een stap verder willen en kansen zien om een onderneming te starten. Volgens Abelskamp geldt dat

we toe moeten naar kleinschalige commerciële stadslandbouwprojecten van één of twee personen (persoonlijke mededeling Abelskamp, 26 juni 2014).

Naast initiatieven voor de productie van voedsel zijn er ook plannen voor een stadslandbouwcoöperatie en kenniscentrum in de wijk Achter de Hoven (Eetbaar Leeuwarden, 2013).

Figuur 1 laat een kaart zien van alle (bekende) initiatieven voor stadslandbouw in en om Leeuwarden.

FIGUUR 1 (EETBAAR LEEUWARDEN, 2013)

3.3 VORMEN EN FUNCTIES VAN COMMERCIËLE STADSLANDBOUW

Stadslandbouw komt voor in vele vormen. Van balkon- of daktuin, via volkstuinen en schooltuinen tot commerciële stedelijke voedselproductie (en -verwerking) aan de rand van de stad (Jansma et al, 2011). Hoe stadslandbouw vorm krijgt of heeft in een stad is per stad en situatie verschillend.

Er zijn verschillende definities van stadslandbouw. De definitie is verschillend naar gelang de invalshoek: vanuit landbouw, beleidsmakers, non-profit organisaties of de consument. Stuurgroep Eetbaar Leeuwarden gebruikt de definitie van Jac Smit (1929-2009) die wordt gezien als de "father of urban agriculture". Hij was de hoofdschrijver van het boek "Urban

Agriculture: Food, Jobs and Sustainable Cities” (1996) en oprichter van *The Urban Agriculture Network* (TUAN) in 1992. Zijn definitie luidt:

. . . an industry that produces, processes, and markets food, fuel, and other outputs, largely in response to the daily demand of consumers within a town, city, or metropolis, on many types of privately and publicly held land and water bodies found throughout intra-urban and peri-urban areas. Typically urban agriculture applies intensive production methods, frequently using and reusing natural resources and urban wastes, to yield a diverse array of land-, water-, and air-based fauna and flora, contributing to the food security, health, livelihood, and environment of the individual, household, and community.

In een verkennend onderzoek naar stadslandbouw (Veen, Breman, & Jansma, 2012) classificeert men vormen van stadslandbouw naar verschil in werkwijze, het type product en /of dienst dat wordt geleverd en naar de relatie van het initiatief met de stad. Alle vormen kunnen op eigen wijze een bijdrage leveren aan ambities van een stad, en alle vormen hebben hun eigen doelen en geven een eigen invulling aan de stedelijke omgeving. In de praktijk komen vaak combinaties van stadslandbouwvormen voor, omdat stadslandbouw vaak multifunctioneel is.

De onderzoekers Jansma en Dekking (PPO) zijn eenduidig over de functie van stadslandbouw, en daarmee de verbinding van de boer met de stad: Zij vinden dat stadslandbouw een vorm van landbouw is waarvan de afzet van het product en/of dienst gericht is op de nabijgelegen stad. De boer moet dus op zoek naar de juiste verbindingvorm (persoonlijke mededeling Jansma en Dekking, 10 maart 2014). Arjan Dekking: “De reguliere landbouw is vooral aanbodgericht. Stadslandbouw maakt gebruik van een andere aanvliegroute, namelijk vraaggestuurd, door het inspelen op wensen en behoeften die een stad op dat moment heeft.” Een stadslandbouw-ondernemer kan volgens Dekking vervolgens ook nog een faciliterende rol spelen door andere ondernemers in hun eigen onderneming in te bedden, of door samenwerking met één of meerdere ondernemers. Zo ontstaat een soort stadslandbouw-gemeenschap. Stadsboerderij Almere is daar een mooi voorbeeld van.

Eén van de gemeenschappelijke kenmerken van stadslandbouwininitiatieven, is dat er een verbinding is met de stad voor de afzet van het product en het creëren van draagvlak bij de politiek en bevolking. Per vorm van stadslandbouw kan deze verbinding verschillend zijn. Dit betekent dat een onderneming naast economische waarde ook een sociale en bijvoorbeeld ecologische waarde kan creëren.

Om de diversiteit in vormen van stadslandbouw duidelijk te maken, hebben Jansma e.a. (2011) een classificatie gemaakt op basis van functie:

- de voedselboerderij
- het energiebedrijf
- het kringloopbedrijf
- het educatiebedrijf
- het *community*bedrijf
- het zorgbedrijf
- de groenbeheerder
- het distributiebedrijf
- groene daken
- landgoederen
- de producerende wijk
- agroparken

Een uitgebreider beschrijving van bovenstaande archetypen is opgenomen in bijlage 3.

De voor dit onderzoek geïnterviewde stadslandbouwers hebben diverse achtergronden en hun initiatieven zijn verschillend in organisatievorm, -functie en -grootte. De lijst is niet uitputtend, maar is wel een goede representatie van wat er qua commerciële stadslandbouw in een stad te vinden is. Onderstaand is per geïnterviewde ondernemer kort de organisatievorm beschreven.

De stadsboerderij te Almere

Stadsboerderij Almere is een biologisch / dynamisch bedrijf met ca 160 Ha gepachte grond. De enige eigen grond is ca 1 Ha erf waar de boerderij en enkele bijgebouwen op staan. De boerderij haalt haar inkomsten eerst uit graan en later ook door vlees van eigen koeien te verkopen aan huis. Inmiddels wordt is niet alleen graan geteeld maar ongeveer 15 verschillende gewassen. Stadsboerderij Almere is een voorbeeld van een succesvol bedrijf dat voortdurend op zoek is naar de verbinding met de stad Almere (persoonlijke mededeling Van den Berg 17 maart 2014). Dit doen ze onder andere door het bedrijf op te stellen voor publiek. Bezoekers zijn welkom om een kijkje te nemen in de stal, een praatje te maken met de boer, of het vlees van de eigen koeien te kopen. Door activiteiten op het gebied van educatie, zorg en onderzoek wil de Stadsboerderij stadsbewoners betrekken bij het boerenwerk, hen bewust maken van de waarde van de aarde en zinvol werk bieden. Op de Stadsboerderij worden lessen, excursies en andere publieksactiviteiten georganiseerd voor verschillende doelgroepen (De stadsboerderij Almere, 2014). Daarnaast zoeken ze verbinding door het mede organiseren van een boerenmarkt en door als kristallisatiepunt andere (nieuwe) ondernemers te inspireren tot nieuwe business. Er wordt samengewerkt met oa: Burgers, maatschappelijke organisaties, stichting vrienden van stadslandbouw, stichting stad en natuur (educatie) Architectuur centrum, theatergroepen, scholen en de natuurwinkel (persoonlijke mededeling Van den Berg 17 maart 2014).

Vereniging de nieuwe ronde te Wageningen

De *nieuwe ronde* is een vereniging rondom ondernemer en tuinder Klaas Nijhof. De Nieuwe Ronde kent een andere vorm van organisatie dan in de land- en tuinbouw gewoon is: alle klanten zijn lid van de vereniging 'de nieuwe Ronde'. Nijhof noemt de nieuwe ronde trouwens geen stadslandbouw maar een CSA bedrijf (Community shared / supported agriculture). Twee tuinders onderhouden de akkers en de abonnees kunnen vervolgens zelf voedsel oogsten. De Consument/abonnee heeft in deze vorm grote invloed op wat er allemaal besloten wordt binnen de vereniging (persoonlijke mededeling 1 april 2014). De leden kunnen op eigen initiatief hun voedsel oogsten. De leden kennen tuin en tuinders. Ze kunnen meedenken over teelt technische, financiële- en beleidsaspecten van het bedrijf, helpen soms vrijwillig met het tuinwerk en er is de mogelijkheid om op het land dingen te organiseren (De Nieuwe Ronde, 2011).

Onze Volkstuinen te Almere

Onze Volkstuinen van voormalig rozenkweker Ron van Zwet is een concept waarbij tuinen voor particulieren en bedrijven worden gefaciliteerd. Van Zwet kende het begrip stadslandbouw niet maar wilde graag ondernemer blijven en zag een kansrijk verdienmodel in het faciliteren van particuliere tuinen in een kas waar eerder vooral op grote schaal rozen geteeld werd. Zijn klanten zijn vooral particulieren waarvan veel jonge gezinnen en Surinaamse mensen, maar ook bijvoorbeeld een re-integratiebedrijf. Van Zwet zorgt ervoor dat alles rond de tuinen en de kas voor elkaar is. De klant doet zelf het werk. Elke klant heeft wel een eigen verhaal maar Ron stuurt niet specifiek als ondernemer op het sociale aspect (persoonlijke mededeling van Zwet 17 maart 2014).

De stadsakker-kwekerij en stadsakker-winkel

De stadsakker-kwekerij en stadsakker-winkel van Albering is een initiatief in Groningen. Albering wil naast een boterham verdienen, eetbaar groen terug in onze directe leefomgeving brengen. Albering kweekt biologisch een variëteit aan seizoensgroente op een oud voetbalveld in Hoogkerk (aan de rand van Groningen). De groente wordt verkocht in pakketten in haar stadsakker-winkel in het centrum van Groningen. In deze winkel is naast de groentepakketten tevens een variëteit aan benodigdheden te koop om je eigen groente /moestuin te beginnen en te onderhouden (persoonlijke mededeling Albering 19 maart 2014).

Âsum stadstuin

Âsum stadstuin van Gosse Haarsma is een stadstuin op de oude terp in de wijk Techum van Leeuwarden. Stadsboer Gosse Haarsma verbouwt hier een keur aan groenten, kruiden, bloemen en kleinfruit, uiteraard zonder het gebruik van bestrijdingsmiddelen. De producten worden afgenomen volgens een lidmaatschapstelsel: de leden oogsten voor een jaarlijkse bijdrage zelf hun dagelijkse groenten. Met dit lidmaatschap wordt in feite een moestuin met tuinder voor een jaar gekocht. Helpen mag, maar hoeft niet (Haarsma, 2013).

3.4 RUIMTELIJK GEBRUIK

3.4.1 BESCHIKBAARHEID VAN GRONDEN

Beleidsadviseur Faber van gemeente Leeuwarden vertelt dat ondernemers en particuliere initiatiefnemers van stadslandbouw zich tijdens de opstartfase van hun initiatief melden bij de gemeente voor ondersteuning en/of grond. Commerciële initiatiefnemers komen bij de gemeente binnen bij de sector Grondzaken en Vastgoed (GEV), particuliere initiatieven komen binnen bij sector Wijkzaken (persoonlijke mededeling Faber 4 augustus 2014).

De sector GEV van gemeente Leeuwarden heeft voor commerciële initiatiefnemers een lijst met leegstaande gebouwen en braakliggende terreinen welke mogelijk verhuurd of verpacht kunnen worden (persoonlijke mededeling Faber, 4 augustus 2014). Er is bij sommige ambtenaren van GEV wel enige huiver voor het verhuren of verpachten van braakliggende grond in verband met mogelijke claims wanneer de grond beschikbaar moet komen voor ontwikkeling. Anderen zien juist mogelijkheden en zijn enthousiast om de braakliggende terreinen tijdelijk te benutten voor de verbouw van voedsel. Er wordt bij pacht altijd een overkomst aangegaan voor een periode van één tot enkele jaren. Bij verhuur kunnen ook kortere termijnen gelden van enkele maanden. Daarnaast bestaat de mogelijkheid om grond aan te kopen (persoonlijke mededeling Faber, 4 augustus 2014).

De voor dit onderzoek geïnterviewde ondernemers die grond huren of pachten spreken allen van moeite met het huren en/of met het pachten van een terrein voor langer dan vijf jaar. De voor dit onderzoek geïnterviewde ambtenaren Veldstra en Post snappen wel waarom: De (bedrijven)terreinen zijn kostbaar. Projectontwikkelaars en projectleiders van de gemeente zien tijdelijk gebruik op hun (bedrijven)terrein soms helemaal niet zitten (persoonlijke mededeling Veldstra, 6 maart 2014), en geschikte ruimte in de groenhoofdstructuur voor commerciële initiatieven is er niet of nauwelijks (persoonlijke mededeling Post, 1 april 2014).

Een ondernemer staat voor de keuze: zelf grond verwerven of gaan pachten. Voor een agrarisch gebruik van de grond is normale pacht van grond in (de periferie) van de stad te duur, waardoor alleen tijdelijke pacht van 1 tot enkele jaren met voordelige tarieven een uitkomst biedt (persoonlijke mededeling Post, 1 april 2014). De pachtende ondernemers van den Berg en Albering leggen uit dat er veel nadelen kleven aan die korte pachttermijnen. Beide bedrijven produceren op biologische wijze. Het overschakelen van gangbare teeltproductie naar biologische teeltproductie duurt twee jaar, pas dan kunnen de producten onder biologisch certificaat afgezet worden (persoonlijke mededeling van den Berg, 17 maart 2014). Als het pachtcontract van dezelfde grond na twee of drie jaar niet wordt verlengd of vernieuwd, is deze investering dus voor niets geweest.

Onderneemster van den Berg is van mening dat een stad die zich profileert met stadslandbouw, ook de moed moet hebben om gronden te reserveren voor stadslandbouw in bestemmingsplannen, zodat stadsboeren de zekerheid hebben van een langdurig pachtcontract.

Wel is er volgens onderzoeker Jansma een kentering gaande rondom de beschikbaarheid van grond voor commerciële stadslandbouw (persoonlijke mededeling Jansma, 10 maart 2014). Na jarenlang geld verdient te hebben aan het opkopen van boerenland om dit in te zetten voor huizenbouw en industrie, stellen gemeenten steeds meer onverkoopbare grond beschikbaar voor stadslandbouw. Sommige gemeenten hebben hier speciale internetsites voor, waarop braakliggende grond in kaart is gebracht.

Het verhaal van Veldstra (gemeente Groningen) sluit hierop aan. Volgens Veldstra wordt er nog nauwelijks grond verkocht, zodat tijdelijk gebruik mogelijk wordt. De afdeling Vastgoed van gemeente Groningen wilde eerst ook niets weten van tijdelijk gebruik van gronden, maar die mening verandert inmiddels langzaam (persoonlijke mededeling Veldstra, 6 maart 2014). De gemeente heeft ingezien dat het ook anders kan, mede door twee positieve praktijkervaringen waarbij nog te ontwikkelen grond tijdelijk in gebruik is genomen voor stadslandbouw. Veldstra ziet stadslandbouw anno 2014 als een voorloper van een andere werkwijze in het proces van ruimtelijke ordening. Dat levert wrijving op met de huidige werkwijze omdat deze niet meer werkt maar nog wel wordt toegepast (persoonlijke mededeling Veldstra, 6 maart 2014).

Abelskamp heeft vanuit haar werk voor de stichting Permacultuur ervaring met het verkrijgen van grond via de gemeente Leeuwarden. Meermaals kwam bij een locatie de bestemming niet overeen met verbouw van voedsel. Ze ervoer hierbij weerstand van de grondeigenaren die bang waren dat de stichting in de loop van de jaren bepaalde rechten op zou bouwen op het grondgebruik. Vaak was dit dan een reden waarom de verhuur niet door kon gaan (persoonlijke mededeling Abelskamp, 26 juni 2014).

Dat de grond in en om de stad voor landbouw onaantrekkelijk is vanwege de kostprijs zou volgens onderzoeker Dekking opgelost kunnen worden door de ruimte gelijktijdig te gebruiken voor voedselproductie en andere functies (stapeling). Ook in het pamflet Stadslandbouw van de Wageningen Universiteit (2009) wordt gesteld dat stadslandbouw een verbindende schakel kan zijn tussen agrarische voedselproductie en de stedelijke behoefte aan zorg, recreatie, het verwerken van afval en/of het beheren van stedelijk groen. De verschillende sectoren hoeven hierdoor niet te concurreren om ruimte, maar delen diezelfde ruimte (Visser, 2009).

3.4.2 LOCATIE EN LOGISTIEK

De voor dit onderzoek geïnterviewde ondernemers zijn allemaal van mening dat voor de afzet van het product of de dienst aan de klant uit de stad, een gunstige ligging en ontsluiting van de onderneming van groot belang is. Een goed ontsloten locatie in de stad of in de periferie ervan geniet daarom de voorkeur. Stadslandbouwer Albering, die op enige afstand van de stad een kwekerij heeft, brengt de producten aan de man in een winkel in het centrum van de stad. Echter voor het gros van de ondernemers is het product of de dienst naar de klant in de stad brengen te duur of te lastig, en zien er daarom van af.

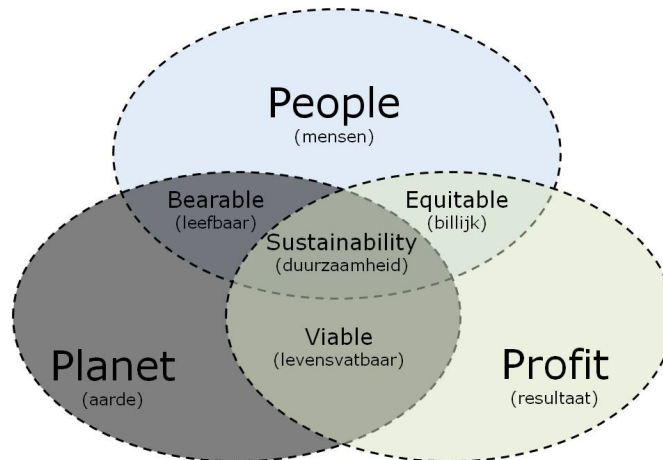
In twee gevallen is juist de bedoeling dat de klant zelf op locatie de producten oogst. Dit is onderdeel van de verbinding van de boer de stadsbewoner en daarom een essentieel onderdeel van de businesscase van die ondernemingen.

De logistiek rondom regionale voedselvoorziening is voor de gemeente nog een vraagstuk dat nader uitgewerkt moet worden (persoonlijke mededeling Faber, 4 augustus 2014).

4

DIRECTE EN INDIRECTE BATEN

Stadslandbouw kan veel betekenen voor de stad en haar inwoners. Stadslandbouw kan voedselproductie combineren met behoeften van stedelingen aan groen, rust, ruimte en sociale cohesie. Verschillende functies komen dan samen waardoor beperkte ruimte efficiënt gebruikt wordt. Stadslandbouw kan zo een bijdrage zijn voor verschillende doelstellingen, welke kunnen worden ingedeeld naar de drie P's: people (mens en maatschappij), planet (aarde: natuur en milieu) en profit (resultaat: opbrengst en winst) (Visser A. et al, 2009). *Planet, People, Profit* is een term uit de duurzame ontwikkeling. De drie elementen zouden in harmonie gecombineerd moeten worden. Wanneer de combinatie niet harmonieus is, zullen de andere elementen hier onder lijden. Figuur 2 laat hiervan een schematische weergave zien.

FIGUUR 2: PEOPLE PLANET PROFIT (VISSER, 2009)

4.1 PEOPLE BATEN

De baten van stadslandbouw voor mens en maatschappij zijn (Visser, 2009):

- Beschikbaarheid van voedsel (in en uit de buurt);
- Kennis over de herkomst van voedsel;
- Mogelijkheid tot combinaties met zorg en recreatie;
- Voedselbeleving en educatie;
- Bewerkstelligen van sociale cohesie.

Stadslandbouw biedt stedelingen een plek om te ontmoeten, recreëren, werken en leren (Abma, Kirchholtes, Jansma, & Vijn, 2013). De sociale leefomgeving kan verbeteren door stadslandbouwinitiatieven en een groter woongenot opleveren voor de stedeling, volgens het onderzoek naar de maatschappelijke kosten en baten van stadslandbouw (Abma, Kirchholtes, Jansma, & Vijn, 2013),

Voor enkele van de voor dit onderzoek geïnterviewde ondernemers speelt het uitvoeren van een maatschappelijke functie voor stadsmensen zeker een rol. De stadsboeren Albering en Van den Berg hebben specifiek uitgesproken het belangrijk te vinden dat elke burger contact heeft met een (stads)boer en dus weet waar zijn/haar voedsel vandaan komt. Van den Berg van Stadsboerderij Almere, noemt dat de boer stadsbewoners een duurzamer en bewuster leven kan laten leven (persoonlijke mededeling van den Berg, 17 maart 2014).

Daarnaast is volgens van den Berg een boerderij in potentie een woonwerkgemeenschap (persoonlijke mededeling van den Berg, 17 maart 2014). Een landbouwbedrijf is van oudsher een plek waar mensen hun werk vonden, of bezigheid hadden. Iedereen, de boerenarbeider maar bijvoorbeeld ook oude mensen en de dorpsgek, had een plekje op de boerderij. Met stadslandbouw kan je ervoor kiezen die veelzijdige functie van een landbouwbedrijf weer ten volle te benutten. “Als stadsboer moet je beginnen met wat je kunt doen leren van de stad en kijken naar wat de stad wil. Vervolgens kan je de gevraagde- en ongevraagde behoefte achterhalen en je bedrijf in de juiste richting ontwikkelen” (persoonlijke mededeling van den Berg, 17 maart 2014).

Ook Albering van stads-kwekerij Groningen) vindt dat Eetbaar groen in de directe leefomgeving van de mens thuishoort, ondermeer omdat dit kan zorgen voor lagere maatschappelijke kosten voor zorg en vandalisme (persoonlijke mededeling Albering, 13 maart 2014).

Volgens Abelskamp draait het in de toekomst steeds meer om verbindingen tussen producent en consument, waarbij de consument weet waar zijn of haar voedsel vandaan komt, en verbinding heeft met de grond waar het verbouwd wordt. Korte lijnen tussen consument en producent zijn daarom belangrijk (persoonlijke mededeling Abelskamp, 26 juni 2014). Volgens Abelskamp kan met stadslandbouw een plek worden geboden waar mensen naar toe willen louter omdat ze er graag zijn. Als mensen op zo'n plek de ruimte en de vrijheid krijgen om zich op creatief vlak te ontwikkelen ontstaat er volgens Abelskamp vanzelf een activiteit. Die activiteit geeft ruimte voor ondernemerschap, maar dit moet volgens haar komen vanuit een eigen beweging en passie, en moet zich niet economisch laten sturen.

Onderzoeker Jansma (PPO) denkt dat er in de samenleving steeds sterker een behoefte is aan gezamenlijk iets op het gebied van voedsel en ondernemen. “Stadslandbouw is hier geschikt voor.” De mening van Veldstra sluit hierop aan. Hij vindt dat stadslandbouw een voorloper is van een nieuwe manier van hoe mensen met elkaar omgaan. Het sociale effect van het eetbare stad project in Groningen is van groot belang, en wellicht nog belangrijker dan het meetbare resultaat (profit), de voedselproductie. “De samenwerking geeft iedereen enorm veel energie”, aldus Veldstra.

Stadsboer Haarsma uit Leeuwarden wil wel hulp aannemen van vrijwilligers en mensen uit bijvoorbeeld de dagbesteding voor het onderhouden van zijn tuinderij (persoonlijke mededeling Haarsma, 6 juni 2014). Maar ook een samenwerking met scholen zoals Nordwin ziet Haarsma wel zitten. Hij zou zijn kennis over kunnen dragen aan stagiaires. Hij zou graag willen dat meer scholen investeren in stadslandbouwopleidingen, waarbij de scholieren alles wordt geleerd over het vak van tuinder (persoonlijke mededeling Haarsma, 6 juni 2014).

4.2 PLANET BATEN

De baten van stadslandbouw voor de natuur en het milieu zijn (Visser, 2009):

- Beheer van natuur en landschap in en rond de stad;
- Kortere voedselketens (minder transport en CO2 uitstoot);
- Hergebruik van reststromen;
- Duurzame lokale energieproductie;
- Waterzuivering en waterberging;
- Het scheppen van habitat voor (agrarische) biodiversiteit.

Omdat stadslandbouw in gemeente Leeuwarden onder het thema Biodiversiteit valt, zijn er consequenties voor de wijze van productie binnen de stadsgrens. In de stad wordt bij het groenonderhoud en bij onkruidbestrijding op verhardingen al ruim 20 jaar geen vergif gebruikt. Dit betekent dat bij stadslandbouw binnen de gemeente zelf, alleen biologische productie mogelijk is (persoonlijke mededeling Faber 4 augustus 2014).

Beleidsadviseur Faber draait namens de gemeente Leeuwarden mee in het stedennetwerk stadslandbouw en het wereldwijde netwerk TEEB steden. TEEB staat voor: *The Economics of Ecosystems and Biodiversity*. In deze netwerken wordt (ondermeer) nagedacht over de directe en indirecte baten van biodiversiteit en stadslandbouw (persoonlijke mededeling Faber 4 augustus 2014).

4.3 PROFIT BATEN

Profit baten van stadslandbouw volgens (Visser, 2009) zijn:

- Het in stand houden van een regionale voedsleconomie;
- Produceren op tijdelijk onderbenutte grond of gebouwen;
- Productief gebruik van de ruimte en daardoor goedkoper groenbeheer;
- Nieuwe lokale werkgelegenheid.

Stadslandbouw kan de regionale economie versterken doordat voedselproducenten rechtstreekse toegang krijgen tot de stedelijke markt. Het wegnemen van schakels uit de keten van productie tot klant (*from farm to fork* in mooi Engels), kan leiden tot betere prijzen voor de producten van de agrarische ondernemer. De klant krijgt vers voedsel voor een aantrekkelijke prijs (stedennetwerk stadslandbouw, 2013).

Volgens een onderzoek naar de maatschappelijke kosten en baten van stadslandbouw (Abma, Kirchholtes, Jansma, & Vijn, 2013) kunnen vormen van stadslandbouw verschillende indirecte *profit* baten opleveren, zoals vermeden delicten. Maar ook vermeden kosten van uitkeringen door de creatie van werk, en vermeden kosten in gezondheidszorg doordat de vrijwilligers gezonder leven (meer beweging en gezondere voeding).

Dit wordt beaamt door Jansma (WUR): Volgens hem zijn er trends te signaleren, zoals de vorming van coalities met zorgverzekeraars en andere organisaties en bedrijven die baat hebben bij de maatschappelijke voordelen van een gezonde levensstijl. Deze partijen kunnen nieuwe initiatieven (financieel) steunen. Indirecte baten van stadslandbouw zijn: veiligheid, contact tussen mensen, gezonder leven van mensen. Deze baten laten zich

moeilijk vertalen in geld, maar zijn te vertalen in vermeden kosten voor bijvoorbeeld gezondheidszorg, onderhoud en beheer van de openbare ruimte, vernieling en inbraken. Deze vermeden kosten kunnen hoog oplopen. Hiervoor is het belangrijk te weten welke organisaties en bedrijven baat hebben bij die indirecte baten. Gegevens over deze financiële baten zijn volgens Jansma echter lastig te verkrijgen (persoonlijke mededeling Jansma, 10 maart 2014).

Abelskamp (persoonlijke mededeling Abelskamp, 26 juni 2014) denkt niet zozeer vanuit het economische model maar meer vanuit zelfredzaamheid. Ideale vormen van commerciële stadslandbouw zijn volgens Abelskamp kleinschalig, ecologisch, duurzaam en hebben lage kosten. Dit kunnen vormen zijn in de voedselproductie maar ook in de verwerking van voedsel. Abelskamp gelooft daarnaast erg in ruilhandel en ziet geld het liefst een minimale rol innemen. De belangrijkste baten zijn volgens Abelskamp dan ook de indirecte baten, welke volgens haar van onschatbare waarde zijn. Deze indirecte baten zijn volgens haar terug te zien in minder sociale onrust, minder vernielingen, meer sociale cohesie, het perspectief kunnen bieden aan mensen en mensen uit de armoede helpen, mensen gezonder laten eten en meer laten bewegen (persoonlijke mededeling Abelskamp, 26 juni 2014).

De beleidsambtenaren Veldstra en Faber zien beide dat er in hun gemeente veel particuliere initiatiefnemers van stadslandbouw zijn en nog maar weinig commerciële initiatieven.

5 BELEID EN WET- EN REGELGEVING

In Nederland hebben gemeentelijke pioniers op het gebied van stadslandbouw het Stedennetwerk Stadslandbouw opgericht. De deelnemende partijen werken samen aan het wegruimen van blokkades en inspireren elkaar. Ze werken samen aan het richting geven van beleid. Vierentwintig steden, waaronder Leeuwarden, hebben inmiddels de “agenda stadslandbouw” ondertekend en zich daarmee gecommitteerd aan de gezamenlijke inspanning om stadslandbouw in praktijk te brengen (stedennetwerk stadslandbouw, 2013).

Beleid is het stellen van doelen, middelen en een tijdpad in onderlinge samenhang. De instrumenten om beleid uit te voeren kunnen bestaan uit geld, voorlichting, wettelijke maatregelen, overleg, handhaving, inzet ambtenaren, enzovoorts (wikipedia, 2013).

5.1 BELEID: DE VOEDSELSTRATEGIE

De meeste gemeenten hebben geen specifiek beleid voor stadslandbouw (bodemambities.nl, 2014). Verschillende gemeenten in Nederland hebben echter wel een voedselstrategie of voedselvisie (bodemambities.nl, 2014). In een voedselstrategie kan de beleidsvisie ten aanzien van voedsel worden vastgelegd. Volgens Jansma (WUR) is zo'n visie nodig om ideeën politiek veilig te stellen en deze gevolg te geven in beleid (persoonlijke mededeling Jansma, 10 maart 2014).

5.1.1 BESCHRIJVING VAN HET BEGRIIP VOEDSELSTRATEGIE

Verschillende steden in Nederland en het buitenland zoals Amsterdam, Toronto, Vancouver en London hebben de laatste jaren een voedselstrategie opgesteld. Zo'n voedselstrategie is een officieel plan of procesbeschrijving waarin de voedselvoorziening van een stad of regio wordt beschreven. Er wordt vaak een actieprogramma aan gekoppeld (wikipedia, 2014).

De geschiedenis van de voedselstrategie voor steden komt eigenlijk vanuit de gezondheidsproblematiek in steden in de jaren '90. Toronto is een voorbeeld van een stad die toen begonnen is met initiatieven om toegang tot gezond, betaalbaar, voldoende en cultureel geaccepteerd voedsel te waarborgen, en heeft tot op heden hierin internationaal een leidende rol.

Carolyn Steel legt in Foodtopia 'Naar een regionale voedsel visie' uit wat er komt kijken bij een voedselstrategie (Steel, 2010). Centraal in een regionale voedselstrategie staat het verbeteren van de relatie tussen stad en land en daarmee tussen alle partijen in de keten van productie tot consumptie. Stedelijke of regionale productie van voedsel kan bijvoorbeeld een onderdeel zijn, maar met alleen regionaal of lokaal in de stad voedsel produceren zijn we er niet. Om duurzaam te zijn moet het lokale aanbod van voedsel ook gekoppeld zijn aan de lokale vraag. Met een voedselstrategie kan een antwoord gegeven worden op de vraag hoe het voedsel uit de ommelanden bij de burger in de stad komt, en in hoeverre de stedelingen daadwerkelijk gevoed kunnen en willen worden met die lokale producten (Steel, 2010). De nadruk bij het opstellen van een voedselstrategie ligt tegenwoordig vaak op duurzaamheid met het oog op het ontstaan vanuit de milieu- en sociale beweging. Inhoudelijk komen in een voedselstrategie de onderwerpen

voedselproductie (stadslandbouw), voedselverwerking, voedseldistributie, beschikbaarheid van voedsel en voedselafvalmanagement meestal aan bod (wikipedia, 2014). Deze onderwerpen worden hier kort besproken.

Voedselproductie (stadslandbouw)

Als vuistregel kan worden gesteld dat van 1 hectare landbouwgrond maximaal tien personen kunnen leven (bij plantaardige productie) (Stuiver & Schrijver, 2010). Daarom kan geconcludeerd worden dat stadslandbouw binnen de stadsgrenzen niet voor voedselzekerheid kan zorgen. Een groot deel van het huidige voedsel komt überhaupt al uit de eigen regio zonder dat de consument zich daarvan bewust is. Een stad als Rotterdam is daarom bijvoorbeeld niet voor een brede voedselstrategie, omdat voedselzekerheid en voedselkilometers geen grote issues zijn doordat de productielocaties nabijgelegen zijn (Gemeente Rotterdam, 2012).

Voedselverwerking

Het liefst heeft men dagvers voedsel op haar bord, maar dit is in de moderne samenleving bijna niet haalbaar. Daarom moeten het voedsel gekookt, ingemaakt, gedroogd en ingevroren worden, voornamelijk om de houdbaarheid te verlengen. Bij deze voedselverwerking gaat een hoop voedsel verloren. De verspilling in de verwerking en distributie van voedsel wordt in Nederland geraamd op 0.6 miljard Euro. Slechts een deel hiervan wordt als reststroom benut.

Voedseldistributie

Bij het kopen van groente, fruit of ander voedsel wordt door de meeste mensen niet nagedacht waar dit geproduceerd is. Toch moet een appel uit Australië veel meer kilometers afleggen dan die uit Nederland. De weg die een voedselproduct aflegt van producent naar consument worden voedselkilometers genoemd. Voeding is goed voor een derde van alle transporten over de wereld, blijkt uit Brits en Belgisch onderzoek (Vré de, 2012). Door meer lokaal voedsel te produceren wordt een bijdrage geleverd aan het verlagen van de voedselkilometers. Daarnaast kan het aantal voedselkilometers verminderd worden door de gehele keten onder de loep te nemen en deze waar mogelijk te verkleinen. In een voedselstrategie kan een visie op de distributie van dat lokaal geproduceerd voedsel worden gegeven.

Het stedennetwerk stadslandbouw onderscheidt het volgende (niet uitputtende) overzicht van distributie-innities (Monique Mul, 2010):

1. Netwerken met verkoop vooral op eigen boerderij of in eigen winkel (deze winkel kan ook aan de rand van de stad of in de stad gelegen zijn);
2. Netwerken die voornamelijk direct aan huis leveren met Internet als verbindingswijze;
3. Netwerken die voornamelijk leveren aan horeca en grote instellingen;
4. Netwerken die voornamelijk leveren aan winkels en supermarkten waar het streekassortiment slechts een deel is van het gehele assortiment;
5. Netwerken die georganiseerd zijn door burgers en zich onder andere richten op duurzame producten uit de regio.

Beschikbaarheid van voedsel

In sommige steden wordt vanuit de gemeente gezondheidsbeleid opgesteld voor de bestrijding van over- en ondergewicht. Het gaat dan vooral over het verbeteren van de

beschikbaarheid van gezond voedsel. Daarnaast zijn er in diverse steden stadslandbouwprojecten waar voedsel geproduceerd wordt voor de lokale voedselbank.

Voedselafvalmanagement

Een voorbeeld van afvalmanagement is de verwerking van afgewerkte olie en vet van restaurants tot nieuwe brandstof voor bijvoorbeeld de voertuigen van de stadsdienst of lokale busmaatschappij.

5.1.2 DE ROL VAN EEN *FOOD POLICY COUNCIL*

Voorals in Canada en Noord-Amerika hebben steden vaak een *Food Policy Council*, welke ook niet zelden het initiatief nemen voor het opstellen van een voedselstrategie voor een stad.

In 1991 is Toronto de eerste stad met zo'n TPC. *The Toronto Food Policy Council* (TFPC) was aangesteld om de stadsbestuurders van Toronto advies te geven over kwesties op het gebied van voedselbeleid (Toronto Food Policy Council, 2013). De doelstelling van de TFPC is het verbeteren van het voedselsysteem door nieuwe voedselgerelateerde problematieken in de stad te identificeren, innovatief beleid te ontwikkelen en door projecten uit te voeren waarbij de nadruk vooral op het aspect gezondheid ligt. Ze leggen verbindingen tussen mensen uit de voeding- en landbouwsector en de gemeenschap en bieden zo een forum voor een breed ondersteunde gemeenschappelijke actie (Toronto Food Policy Council, 2013).

Rotterdam is sinds april 2013 de eerste stad in Nederland die een dergelijke raad heeft. Deze bestaat uit meer dan twintig deskundigen op terreinen als voedsel, onderwijs, vrije tijd en woningbouw (duurzaamnieuws.nl, 2013).

In zowel Almere als Groningen is op beleids- en organisatieniveau wel sprake van een samenwerking die gelijkenissen vertoont met de *Food Policy Council* uit Toronto. Veldstra noemt de samenwerking met de GGD en de Milieufederatie in Groningen. Post, Van den Berg en Dekking noemen de '*Green Council*' in Almere. Dekking hierover: In Almere is de '*Green Council*' in oprichting omdat opviel dat alle groene organisaties langs elkaar heen werkten. Door synergie kan veel meer bereikt worden. Post (gemeente Almere) noemt de voorbeelden in Almere: Stad en Natuur, Ontwikkelcentrum Stadslandbouw en Vereniging Buitenstad. Via deze netwerken worden volgens Post nieuwe commerciële initiatieven ondersteund bij hun oprichting en worden evenementen op het gebied van stadslandbouw en voedsel georganiseerd. De gemeente speelt hierbij steeds vaker geen rol meer in de organisatie.

5.1.3 DE ROL VAN DE GEMEENTE BIJ HET OPSTELLEN VAN EEN VOEDSELSTRATEGIE

In Groningen is stadslandbouw beschreven in de algemenere beleidsvisie over voedsel (persoonlijke mededeling Veldstra 6 maart 2014). De gemeente heeft de visie geschreven met als klankbord de GGD, afdeling Stadsbeheer en de Milieufederatie. Aan deze visie is een intentioneel programma verbonden dat de gemeente faciliteert.

In gemeente Almere is geen voedselstrategie of -visie opgesteld, maar wordt volgens gemeenteambtenaar Post gebruik gemaakt van de duurzaamheidsprincipes: de "Almere Principles", (2008) (persoonlijke mededeling Post, 1 april 2014). De gedachte achter deze "Principles" is dat inwoners zelf betekenis geven aan de stad zonder dat de gemeente hierin al te veel kaders aan wil brengen. Daarnaast speelt in Almere specifiek een rol dat de stad in 2022 de Floriade organiseert. Met een aanlooptijd van maar liefst negen jaar wil Almere

onder het label “Growing Green City” een duurzame voorbeeldstad worden voor de hele wereld.

Volgens Jansma (WUR) kan in een pioniersfase, waar stadslandbouw momenteel in verkeert, het opstellen van een visie veel werk opleveren en in verhouding weinig opleveren omdat de richting in deze fase snel kan veranderen. Hij adviseert daarom om een visie niet in een te vroeg stadium op te stellen, maar eerst de voedselbeweging zich laten ontwikkelen zodat er een netwerk ontstaat in een stad. Dit netwerk leert, ontwikkelt, deelt kennis en komt uiteindelijk met een visie welke de gemeente of stad over kan nemen, volgens hem (persoonlijke mededeling Jansma 10 maart 2014).

In Leeuwarden wordt een eerste aanzet gemaakt om tot zo'n netwerk te komen voor commerciële stadslandbouw. Twee zelfstandige actoren, te weten Antje Postma (kennisvlak Communicatie en Organisatie) en Lemke Statema (kennisvlak Educatie en Ondersteuning) zijn hierover in gesprek met Henny Löwik, projectleider “Leeuwarden Hoofdstad van Smaak 2015” (persoonlijke mededeling Faber 4 augustus 2014). Het op te richten netwerk moet een zelfstandig bestuur hebben. De gemeente Leeuwarden zou volgens Faber geen zitting in dit netwerk moeten hebben een ondersteunende rol kunnen spelen in bijvoorbeeld het samenbrengen van partijen en individuen (persoonlijke mededeling Faber 4 augustus 2014).

Collega Dekking (WUR) beaamt wat Jansma zegt. Dekking vertelt dat de overheid in de vorige eeuw nog de beleidsdoelen op stelde, de middelen beschikbaar stelde en dit vervolgens uitrolde. Echter vanuit een beleidsvisie een beweging creëren is volgens hem niet meer van deze tijd. Het is meer van deze tijd om samen aan de slag te gaan, onderling vertrouwen te creëren en elkaars toegevoegde waarde te zien door samenwerking. Met voldoende draagvlak in een gemeenschap zou bijvoorbeeld een eerder genoemde *Food Policy Council* worden gevormd. Gezamenlijk kun je vervolgens doelen stellen die voor over vijftien of twintig jaar als stip aan de horizon dienen. Er hoeft dus pas aan een voedselvisie gewerkt te worden als er een maatschappelijke urgentie voor is. De rol van de gemeente is volgens Dekking daarom om eerst te verbinden en te professionaliseren op die plekken waar urgentie én energie is om met stadslandbouw aan de slag te gaan. Op die manier kan een gedragen beweging gecreëerd worden waar mensen bij betrokken blijven en ideeën bekijken. De overheid heeft ook volgens Dekking niet zozeer een richtinggevende rol, maar ze stelt de kaders en faciliteert (persoonlijke mededeling Dekking, 10 maart 2014) .

De ondernemers zijn niet eenduidig in hun mening over het gemeentelijk beleid zich moet richten op voedsel of specifiek op stadslandbouw. De ondernemers Nijhof en van Zwet hebben geen mening over stadslandbouw in het beleid van de gemeente. De ondernemers Albering en Van den Berg vinden het echter wél belangrijk dat er door de gemeente beleid opgesteld wordt op het gebied van stadslandbouw. Van den Berg vindt dat je met een beleidsvisie ergens naar kan verwijzen als het gaat om door de gemeente genomen besluiten (persoonlijke mededeling Van den Berg, 17 maart 2014). Op deze manier kan volgens hem het “veelkoppige monster” één richting opgestuurd worden. Albering ziet het als steun in de rug dat de gemeente net een voedselvisie heeft opgesteld waar ze zich in kan vinden en welke aansluit op haar eigen visie (persoonlijke mededeling Albering, 19 maart 2014).

De voor dit onderzoek geïnterviewde ondernemers hebben over het algemeen niet de wens een participerende rol te spelen bij het opstellen van beleid.

5.2 WET- EN REGELGEVING

Om stadslandbouw succesvol te realiseren is van belang dat de benodigde Wet- en regelgeving en ruimtelijke planvorming meeontwikkelt om multifunctioneel en tijdelijk ruimtegebruik mogelijk te maken in de stad. (Visser A. et al, 2009)

Stadslandbouw kan bij de overheid vallen onder de noemer 'landbouw' of 'multifunctionele landbouw'. De overheid beschouwd nevenactiviteiten als kaasverwerking, ijsbereiding van eigen melk en dergelijke altijd gewoon als 'landbouw'. De nevenactiviteiten als zorg en recreatie die we nu kennen kwamen nog te weinig voor om er beleid voor op te stellen. (Vereniging van Nederlandse Gemeenten, 2011) Pas in de jaren negentig werd door veel boeren en tuinders als reactie op specialisatie en differentiatie ingezet op verbreding en verdieping. Er wordt van multifunctionele landbouw gesproken als een echt landbouwbedrijf er activiteiten bij doet die op een agrarisch bedrijf thuis horen of er gemakkelijk bij past. (Vereniging van Nederlandse Gemeenten, 2011) Voor deze bedrijven gelden regels die vaak ook gelden voor de branche waartoe hun nevenactiviteiten behoren.

In 1996 is door de Europese Unie multifunctionele landbouw vastgelegd als ontwikkelingsrichting: Een platteland waarin de landgebruiker niet alleen voedsel produceert maar ook een bijdrage levert aan leefbaarheid, schoon milieu, biodiversiteit en drinkwater.

Er is een aantal wetten en regelingen die relevant zijn voor de ontwikkeling van professionele vormen van stadslandbouw. Het gaat om de wet ruimtelijke ordening, de structuurvisie, het bestemmingsplan, en de omgevingsvergunning. Daarnaast geldt wetgeving op het gebied van voedselveiligheid.

5.2.1 WET RUIMTELIJKE ORDENING (WRO)

De Wet ruimtelijke ordening regelt hoe de ruimtelijke plannen van Rijk, provincies en gemeenten tot stand komen. In de wet staan de spelregels omtrent het verdelen van de beschikbare ruimte in Nederland. En hoe door Rijk, Provincies en gemeenten verschillende ruimteclaims en belangen van partijen afgewogen worden. De centrale gedachte bij de huidige WRO was "*Decentraal wat kan, centraal wat moet*". Provincies en gemeenten hebben met de huidige wet meer verantwoordelijkheden ten opzichte van de oude wet (rijksoverheid).

Op www.ruimtelijkeplannen.nl is een overzicht te vinden van alle bestemmingsplannen, structuurvisies en algemene regels die gemaakt zijn door gemeentes, provincies en het Rijk.

5.2.2 STRUCTUURVISIE

In de structuurvisie wordt de visie op het ruimtelijk beleid voor de hele gemeente, provincie of een ander deelgebied beschreven. Hierin wordt beschreven waar gebouwd mag worden, waar de natuur behouden blijft en waar de economische structuur versterkt moet worden. Het is een richtinggevend document dat geen juridische status heeft in het kader van de Wet ruimtelijke ordening. Het is echter wel bindend voor de opsteller zelf. De ruimtelijke strategie in het document heeft doorgaans een termijn van 10 of 20 jaar. Provincies geven in hun structuurvisie een strategisch beleid voor de gemeenten aan. Een gemeente kan daar

alleen van afwijken wanneer daar een goede motivering voor is. Ook kunnen gemeenten een structuurvisie (gedeeltelijk) herzien.

De provincie Fryslân heeft op 26 maart 2014 de Structuurvisie 'Grutsk op 'e romte' (trots op de ruimte) vastgesteld. Bij het opstellen van een ruimtelijke plan moet rekening gehouden worden met landschappelijke en cultuurhistorische structuren van provinciaal belang die beschreven staan in deze structuurvisie Grutsk op 'e Romte (Provincie Fryslan, 2014). Bij ruimtelijke ontwikkelingen binnen en bij een boerderijerf wordt in deze structuurvisie aanbevolen om gebruik te maken van de richtlijnen van het Advies- en Werkboek van de Nije Pleats (Visser, van der Veen, Brill, & van der Werff, 2013).

5.2.3 BESTEMMINGSPLANNEN

Een bestemmingsplan wordt door de gemeenteraad vastgesteld. Bestemmingsplannen bevatten regels over het grondgebruik, maar ook regels over bijvoorbeeld de maximale hoogte en breedte van bouwwerken. Ieder ruimtelijk plan wordt door de gemeente getoetst op het bestemmingsplan. Past een bouwplan niet in het bestemmingsplan, dan kan de gemeente onder bepaalde voorwaarden ontheffing verlenen (InfoMil)

5.2.4 OMGEVINGSVERGUNNING EN WABO

De wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo) regelt de omgevingsvergunning. De omgevingsvergunning is één geïntegreerde vergunning voor bouwen, wonen, ruimte, natuur en milieu. Hierdoor hoeven niet meer verschillende vergunningen aangevraagd te worden voor ruimtelijk ontwikkelingen. In bepaalde gevallen moet daarbij ook rekening gehouden worden met beschermde natuurwaarden. Een ruimtelijk plan in de nabijheid van een Natura 2000-gebied moet bijvoorbeeld getoetst worden aan de Natuurbeschermingswet. En in het leefgebied van beschermde diersoorten moet rekening gehouden worden met ruimtelijke ontwikkelingen door deze te toetsen aan de Flora- en faunawet. De resultaten van deze op zichzelf staande onderzoeken kunnen 'aanhaken' aan de vergunningprocedure van de omgevingsvergunning (InfoMil).

5.2.5 VOEDSELVEILIGHEIDSWETGEVING

Zowel de primaire als secundaire sector vallen onder de voedselveiligheidswetgeving. De primaire sector omvat de productie van voedsel, dus het telen, fokken en oogsten van producten (Dijk, 2010). Voedselveiligheidswetgeving heeft dus relevantie voor een initiatief op het gebied van stadslandbouw op het moment dat bijvoorbeeld een kaasmakerij onderdeel uitmaakt van de bedrijfsvoering, of wanneer rauwe melk rechtstreeks aan de consument wordt verkocht. Maar ook wanneer er bestrijdingsmiddelen gebruikt worden bij het kweken van groente en fruit. Het is in deze gevallen natuurlijk van groot belang dat consumenten niet ziek worden van de producten. De producent is ten allen tijde verantwoordelijk voor de veiligheid van het product. Daarom moet deze aan strenge eisen worden voldaan.

Op Europees niveau is de Algemene Levensmiddelen Verordening (ALV) opgesteld. Dit is een kaderwet die ten grondslag ligt aan de Nederlandse wetgeving rond voedselveiligheid. Het Warenwetbesluit Hygiëne van levensmiddelen bevat de Nederlandse uitwerking van de Europese verordening. Daarnaast kent Nederland aanvullende wetgeving met betrekking tot voedselveiligheid. Het Warenwetbesluit Bereiding en behandeling van levensmiddelen (BBL)

bevat bijvoorbeeld voorschriften met betrekking tot de hygiëne tijdens de bereiding en behandeling van voedsel (Dijk, 2010).

Bedrijven die zich bezighouden met de productie van levensmiddelen zijn volgens de ALV verplicht om voedselveiligheidsprocedures op te zetten gebaseerd op de principes van HACCP (Hazard Analysis Critical Control Points). Bij HACCP wordt het gehele productieproces nagelopen op mogelijke gevaren voor de voedselveiligheid. Verschillende branche- en sectororganisaties hebben een hygiëncode opgezet waarin een HACCP-systeem is opgezet en uitgewerkt voor een specifieke branche of sector. Een voorbeeld hiervan is de "hygiëncode voor verse ongesneden groente, fruit en paddenstoelen." De NVWA (Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit) controleert op de aanwezigheid van een HACCP-systeem en de naleving ervan (Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit).

5.3 ROL EN WERKWIJZE VAN DE GEMEENTE

5.3.1 HET TOEPASSEN VAN WET- EN REGELGEVING

Over het algemeen zijn de geïnterviewden van mening dat de gemeente nog vaak denkt in termen van het beperken van risico's. De gemeente zou volgens de meeste geïnterviewden, waaronder de beleidsambtenaren, niet te bang moeten zijn om ruimte te geven aan ondernemers om te experimenteren. Jansma (PPO): "Stadslandbouw kan zo vernieuwend zijn dat er nog geen goede wet- en regelgeving voor is bedacht." De volkstuinten in een kassencomplex van Van Zwet is daar een goed voorbeeld van. Op papier kunnen er heel veel bezoekers tegelijkertijd komen als men kijkt naar het aantal tuinen, waardoor bijvoorbeeld parkeerproblemen kunnen ontstaan. Maar in werkelijkheid zijn er altijd maar een paar mensen tegelijkertijd aanwezig en zijn de risico's verwaarloosbaar. Van Zwet is dan ook van mening dat gemeente een ondernemer in dit soort situaties gewoon moet laten beginnen.

Als het gaat over bestemmingplannen hebben de ondernemers verschillende ervaringen. Bij de één werkt de gemeente mee en bij de ander wordt er precies volgens de regels gewerkt. In het geval van Nijhof, (de Nieuwe ronde te Wageningen) was er door de agrarische bestemming van de locatie bijna niets mogelijk, op de bouw van een klein kapschuurtje na. Draagvlak van de directe omgeving lijkt dan ook een rol te spelen.

In de praktijk gaat gemeente Leeuwarden zo soepel mogelijk om met het bestemmingsplan als op locatie stadslandbouwactiviteiten plaats gaan vinden. Er wordt onder andere getoetst op kabels / leidingen en milieu en stedelijke kwaliteit (persoonlijke mededeling Faber 4 augustus 2014).

Stadsboer Haarsma is wel bang voor huidige- en veranderende wetgeving waardoor zijn activiteiten niet meer in de huidige vorm door zouden kunnen gaan. Als voorbeelden noemt hij de mogelijkheid dat zelf zaad winnen mogelijk verboden wordt en hij voor het bouwen van een glazen kas een bouwvergunning nodig heeft (persoonlijke mededeling Haarsma, 6 juni 2014). Abelskamp vertelt dat de stichting permacultuur een soort experimentele status heeft. Dit kan vooral voor startende ondernemers interessant zijn bij bijvoorbeeld tijd en geld rovende vergunningaanvragen (persoonlijke mededeling Abelskamp, 26 juni 2014).

5.3.2 HET TOEPASSEN VAN FINANCIËEL-ECONOMISCHE INSTRUMENTEN

De gemeente kan financieel-economische instrumenten inzetten om de ontwikkeling van (commerciële) stadslandbouw te stimuleren. Opstartende initiatieven in Leeuwarden met weinig of geen budget zijn in het verleden bijvoorbeeld wel vrijgesteld van pacht gedurende de eerste 2 jaar. Dit gebeurt echter alleen in uitzonderlijke gevallen en nooit langer dan 2 jaar. Dit zou ook in de toekomst een mogelijkheid zijn in uitzonderlijke gevallen (persoonlijke mededeling Faber 4 augustus 2014).

De gemeente Leeuwarden faciliteert particuliere initiatiefnemers daarnaast vooral vanuit de buitendienst met praktische zaken zoals grond, zand, houtsnippers, overtallig materiaal et cetera. De gemeente faciliteert indien mogelijk ook de commerciële initiatieven met praktische zaken zoals ook bij de particuliere initiatieven het geval is (persoonlijke mededeling Faber 4 augustus 2014). Stadsboer Haarsma beaamt deze rol van de gemeente. De gemeente heeft hem grond beschikbaar gesteld, waarvan de eerste 2 jaar de pacht gratis is. Met praktische zaken zoals het hekkelen van sloten wordt Haarsma tijdens de opstartfase van zijn onderneming ondersteunt (persoonlijke mededeling Haarsma, 6 juni 2014).

Bij het inzetten van financieel economische instrumenten is het belangrijk om rekening te houden met de reguliere landbouw en de vereniging van NUTS-tuinen. Deze partijen kunnen in het verweer komen omdat nieuwe stadslandbouw initiatieven voordelen krijgen die zij niet krijgen (persoonlijke mededeling Faber, 4 augustus 2014). Bijvoorbeeld omdat zij huur moeten betalen voor grond terwijl op andere plekken zoals in Heechterp-Schieringen grond gratis beschikbaar wordt gesteld (voor maximaal 2 jaren).

5.3.3 DE ROL VAN DE GEMEENTE BIJ DE ONTWIKKELING VAN STADSLANDBOUW

Uit de gesprekken met de ondernemers blijkt dat ze allemaal op enig moment met de gemeente te maken hebben (gehad). Er zijn ruwweg twee afdelingen waar contact mee is. Dit zijn ambtenaren van Stadsbeheer en die van de dienst stedelijke ontwikkeling of Grond en Vastgoed genoemd. De gemeente heeft verschillende gezichten volgens de ondernemers en de ambtenaren.

Meerdere voor dit onderzoek geïnterviewde ondernemers vinden dat een gemeente hen “vooral niet moet tegenwerken, maar moet faciliteren.” De ondernemers en ambtenaren spreken van faciliteren als het gaat over het beschikbaar stellen van gemeentelijke grond (door pacht), het verstrekken van vergunningen en/of situaties (tijdelijk) gedogen. Unaniem zeggen de ondernemers dat de gemeente ondernemers niet of weinig hoeft te subsidiëren. De gemeente kan wel het goede voorbeeld geven door bijvoorbeeld de eigen cateraar een bepaald percentage van het voedsel lokaal te laten inkopen.

De gemeente heeft volgens de voor dit onderzoek geïnterviewde gemeenteamttenaren een faciliterende rol in de opstartfase van een initiatief. De ambtenaren vinden dat de gemeente nieuwe initiatieven “mogelijk moet maken”. In de praktijk betekent dit dat de gemeente verschillende belemmeringen moet oplossen door intern vergunningen te regelen, locaties te vinden voor de stadsboeren en in het algemeen de communicatie intern en naar buiten toe te verzorgen. Deze hulp voor ondernemingen is van de laatste jaren. De beleidsambtenaren Veldstra en Post erkennen dat de rol van de overheid aan het veranderen is. De overheid heeft de middelen en de capaciteit niet om alles te regelen. Daarom werkt de overheid volgens hen steeds meer faciliterend (Persoonlijke mededeling Veldstra en Post).

Volgens Faber van gemeente Leeuwarden zijn de belangrijkste taken van de gemeente faciliteren en ondersteunen, voorlichten en verbinden (persoonlijke mededeling Faber, 4 augustus 2014). De mening van Abelskamp sluit hierop aan. Volgens haar kan door samenwerking de gemeente inspelen op wat er leeft in een wijk. Door burgers te begeleiden en op te leiden wordt zelfredzaamheid gecreëerd waardoor de voortgang ook weer meer gewaarborgd wordt (persoonlijke mededeling Abelskamp, 26 juni 2014).

Beleidsadviseur Faber geeft aan dat er bij gemeente Leeuwarden geen specifiek beleid voor (commerciële) stadslandbouw is. Als de raad erom vraagt wordt er beleid opgesteld, maar indien dit niet direct nodig is wil de ambtenarij het liefst zoveel mogelijk in de praktijk aan de slag onder het mom van de term “Mienskip”. De term is fries voor gemeenschapszin. De gemeente wil hiermee zeggen dat ze de burgers en bedrijven wil bedienen door in goede samenwerking hun ideeën tot een succes te maken. De gemeente hanteert daarbij het principe van ‘Ja, Tenzij’ (persoonlijke mededeling Faber 4 augustus 2014).

De gemeente is voor deze werkwijze beloond door Economische Zaken (Rijksoverheid) met een speciale training op dit vlak. Deze training met externe sprekers, georganiseerd door onder andere IVN-Nederland, heeft ervoor gezorgd dat de neuzen van ambtenaren van verschillende afdelingen en functieniveau binnen de gemeente dezelfde kant op staan en het beleid van de gemeente al voor een groot deel tussen de oren van de ambtenaren zit (persoonlijke mededeling Faber 4 augustus 2014).

5.3.4 AANSLUITENDE BELEIDSTHEMA’S

Veel gemeenten zijn nog zoekende naar manieren om stadslandbouw bestuurlijk een plaats te geven. Het thema stadslandbouw staat (nog) niet op de bestuurlijke agenda (Stedennetwerk stadslandbouw, 2010). Stadslandbouw kan onder een grote verscheidenheid van beleidsvelden worden geplaatst.

Door Praktijkonderzoek Plant & omgeving (PPO) is een onderzoek uitgevoerd naar de variatie van stadslandbouw (Veen & Mul, Inspiratie door variatie, 2010). De volgende beleidsthema’s sluiten naar verwachting aan bij stadslandbouw (Veen & Mul, Inspiratie door variatie, 2010).

- Sociale omgeving
- Leren en werken
- Recreatie en vrije tijd
- Leefomgeving en biodiversiteit
- Voeding en gezondheid
- Duurzaamheid

De gemeente Leeuwarden is op het vlak biodiversiteit bezig met de richtlijn “Groen, gezond voor mens en dier”. Stadslandbouw is één van de onderwerpen in deze richtlijn. De richtlijn is een uiteenzetting van hoe Leeuwarden er als stad uit moet komen te zien om de biodiversiteit in de gemeente te verhogen (persoonlijke mededeling Faber 4 augustus 2014).

6

KANSEN EN BELEMMERINGEN

Per thema zijn de belangrijkste kansen en belemmeringen uit de voorgaande hoofdstukken genomen. In de linker kolom staan de kansen en belemmeringen van buiten Leeuwarden. Deze zijn afgezet tegen de kansen en belemmeringen geldend voor Leeuwarden in de rechter kolom

Vormen en functies van commerciële stadslandbouw	Van buiten Leeuwarden	In Leeuwarden
	De stadsboerderij in Almere is al sinds de jaren '90 een succesvol stadslandbouwbedrijf. Qua Vorm en functie richt men zich op de wensen en behoeften van de stad. Deze vorm is meer vraag gestuurd in plaats van aanbod gericht.	Het is nog onduidelijk voor welke vorm en functie van commerciële stadslandbouw draagvlak is in Leeuwarden.
	Commerciële stadslandbouw ontstaat vaak vanuit particuliere initiatieven.	Commerciële initiatieven van stadslandbouw zijn nog schaars
		Er lijkt een verbinding te komen tussen stadslandbouw en het aanbieden van zorg en tussen stadslandbouw en werkervaringplekken.

Ruimtelijk gebruik	Van Buiten Leeuwarden	In Leeuwarden
	Gebruik de ruimte voor voedselproductie en andere functies tegelijkertijd door verschillende functies te stapelen. Vanwege kostprijs onaantrekkelijke grond kan op deze manier benut worden.	Er kan weerstand komen van grondeigenaren die bang zijn voor rechtenopbouw bij verhuur aan stadslandbouwininitiatieven, waardoor deze na verlopen van het huurcontract op de locatie blijven.
	Pacht van grond in stedelijk gebied is doorgaans voor perioden korter dan 5 jaar. Hierdoor komt het voortbestaan van de onderneming in het geding.	Stadslandbouw past op sommige locaties niet in het bestemmingsplan.
	Beschikbare locaties kunnen een slechte ligging en ontsluiting ten opzichte van de stad en klant hebben.	

Directe en indirecte baten	Van Buiten Leeuwarden	In Leeuwarden
	Het is onduidelijk of elke vorm van stadslandbouw rendabel is. Gegevens hierover zijn bijna niet voor handen vanwege de grote variëteit aan vormen en het verschillen in omgeving.	Er zijn indirecte baten op het gebied van het vergroten van de biodiversiteit van de stad te behalen.
	Stadslandbouw kan leiden tot vermeden kosten van uitkeringen door uitkeringgerechtigden (een deel van) hun uitkering te laten verdienen.	
	Stadslandbouw kan leiden tot vermeden kosten gezondheidszorg door meer beweging en beschikbaarheid van gezond voedsel.	
	Haal middels stadslandbouw schakels uit de keten van productie tot klant. Dit kan tot betere prijzen leiden voor de ondernemer.	
	De Logistiek rondom producten van stadslandbouw is moeilijk voor elkaar te krijgen en sluit niet aan bij de businesscase van enkele vormen.	

Beleid en wet- en regelgeving	Van Buiten Leeuwarden	In Leeuwarden
	Beleid: de voedselstrategie	
	Het initiatief voor het opstellen van een voedselstrategie komt vaak vanuit een Food Policy Council en wordt dan overgenomen door de overheid. Vroegtijdig opstellen van een voedselstrategie kan onnodig werk en kosten met zich mee brengen omdat de voedselbeweging in een stad in de pioniersfase snel van richting kan veranderen.	Verschillende partijen en initiatiefnemers zijn bezig zich in een netwerk te verenigen.
	Door het opstellen van een door de gemeente omarmde voedselstrategie kunnen ideeën politiek veilig worden gesteld zodat deze gevolg kunnen hebben in beleid.	

Beleid en wet- en regelgeving	Van Buiten Leeuwarden	In Leeuwarden
	Wet- en regelgeving	
	belemmeringen door wet- en regelgeving zijn soms niet op te heffen als bijvoorbeeld omwonenden in hun recht staan bezwaar in te dienen tegen een bouwvergunning.	
	Mogelijk toekomstige regelgeving rondom het verboden worden van zelf zaad winnen kan stadsboeren op kosten jagen.	
	Vormen van stadslandbouw kunnen zo vernieuwend zijn dat er nog geen goeie regelgeving voor is bedacht.	
	Rol en werkwijze van de gemeente	
		De gemeente faciliteert door opstartende (commerciële) initiatieven praktische zaken vanuit de buitendienst te gunnen, zoals grond, houtsnippers, overtalig materiaal et cetera en diensten.
	Het toepassen van Financieel economische instrumenten	
	De gemeente kan zelf lokale producten afnemen voor eigen catering.	De verschillende sectoren van de gemeente hebben vaak ook een verschillende rol en werkwijze. Sector grondzaken en vastgoed is over het algemeen nog niet enthousiast over stadslandbouw op braakliggende terreinen.
	De gemeente kan opstartende commerciële initiatieven met weinig budget gedurende een periode korting of vrijstelling geven voor de pacht.	De reguliere landbouw en vereniging van NUTS-tuinen in de regio kan in verweer komen wanneer nieuwe stadslandbouwininitiatieven financiële voordelen krijgen die zij niet krijgen.

7 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

7.1 CONCLUSIES

De huidige opkomst van stadslandbouw in Leeuwarden is begonnen vanuit recent particulier initiatief. Bij deze groep stadsbewoners zit de energie om aan de slag te gaan. Als deze groep ruimte en vrijheid krijgt, dan is de kans groot dat er vanzelf activiteiten ontstaan welke ruimte bieden voor ondernemerschap. Het is dan nog een hele stap om de overgang naar een daadwerkelijke onderneming te maken.

Voor wat betreft commerciële stadslandbouw is het nog onduidelijk voor welke vorm en functie van commerciële stadslandbouw draagvlak is in Leeuwarden. Vaak heeft een stadsboer een maatschappelijke rol, onder andere door mensen werkervaring te bieden en kennis over te brengen over voedsel.

Stadslandbouw kan leiden tot vermeden kosten gezondheidszorg door meer beweging en beschikbaarheid van gezond voedsel. Door coalities te vormen met zorgverzekeraars en andere organisaties kunnen stadslandbouwprojecten worden ondersteund en medegefinancierd.

Om ondersteuning voor commerciële stadslandbouw politiek veilig te stellen kan een voedselstrategie opgesteld worden. Het initiatief hiervoor komt vaak vanuit een Food Policy Council en wordt vervolgens overgenomen door de overheid. Kies niet voor een brede voedselstrategie maar voor een strategie met gerichte thema's die in de stad leven. Vroegtijdig opstellen van een voedselstrategie kan onnodig werk en kosten met zich mee brengen omdat de voedselbeweging in een stad in de pioniersfase snel van richting kan veranderen.

7.2 AANBEVELINGEN

In Leeuwarden zijn voornamelijk particuliere initiatieven en weinig commerciële. Bij de particuliere is veel energie om iets op het gebied van stadslandbouw te ondernemen. Deze energie is voor het ontwikkelen van commerciële vormen van stadslandbouw van waarde omdat hier nieuwe creatieve innovatieve ideeën en plannen voor stadslandbouw kunnen ontstaan.

Om deze ideeën of plannen naar boven te halen wordt aanbevolen één of meerdere pilot(s) te organiseren.

Voor deze pilots kan de gemeente Leeuwarden één of meerdere geschikte beschikbare locaties selecteren welke voor commerciële stadslandbouw gereserveerd worden voor ten minste 10 jaar om de continuïteit te waarborgen.

Vervolgens kan de gemeente een uitvraag publiceren aan de burgers van gemeente Leeuwarden om plannen of combinaties van plannen in te dienen voor ondernemingen van commerciële stadslandbouw. Een expert jury selecteert één of meerdere winnaars. De winnaar(s) verdienen daarmee een plaats op de gereserveerde locatie inclusief 1 jaar

vrijstelling van pacht. Daarnaast krijgen ze gedurende het eerste jaar begeleiding om hun plan te verwezenlijken.

De gegevens van alle ingediende plannen kan dienen als onderzoeksdata voor studenten en worden geanalyseerd om een duidelijker beeld te krijgen van de huidige stand van zaken voor commerciële stadslandbouw in Leeuwarden.

Deze pilots kunnen tevens als doel hebben de werkwijze voor ontwikkeling van stadslandbouw van de verschillende afdelingen van gemeente Leeuwarden op elkaar af te stemmen. Dit biedt ook kansen voor onder andere de sector grond en vastgoed om haar werkwijze met betrekking tot stadslandbouw te optimaliseren, zodat (tijdelijk) ruimtegebruik voor commerciële stadslandbouw in Leeuwarden gemeengoed wordt.

Overige Aanbevelingen

- Aanbevolen wordt een nader onderzoek te doen naar draagvlak voor een stadsboerderij in Leeuwarden. een dergelijke stadsboerderij kan centraal staan in een soort stadslandbouw gemeenschap van verschillende verwante bedrijvigheid. Als voorbeeld kan De stadsboerderij Almere dienen.

- De gemeente kan enkele braakliggende terreinen reserveren voor stadslandbouw in bestemmingsplannen en vervolgens tijdelijk of langdurig verhuren of verpachten aan initiatiefnemers van stadslandbouw. De voorkeur gaat hierbij uit naar langdurig (meer dan 5 jaar) in verband met de teeltwijze (biologisch) van de stadslandbouw ondernemer.

- Creëer draagkracht door met meerdere partijen inclusief de wijken in Leeuwarden een Food Policy Council op de stellen. Deze Food Policy Council kan werken aan een voedselstrategie en / of actieplan.

- Werk als overheid verbindend door producenten van voedsel te stimuleren een netwerkgroep te vormen en dit netwerk vervolgens in contact te brengen met horeca, scholen en grote instellingen om gebundeld producten te leveren voor catering.

8

DISCUSSIE

Elitevertekening: Niet alle groepen informanten zijn voor de verzameling van informatie voor dit onderzoek benaderd. Door beperkte tijd voor dataverzameling zijn keuzes gemaakt welke informanten welk en niet gekozen zijn. Zie hiervoor hoofdstuk 2 paragraaf 2.1: Bij deze keuze kan elite-vertekening zijn opgetreden. Dit houdt in dat er te veel aandacht voor informanten is die een centrale plaats innemen in het veld en te weinig aandacht voor de 'gewone' man. Aan bevolen wordt onderzoek te doen naar de afzetmarkt en acceptatie van stadslandbouw onder bewoners in Leeuwarden.

9 BIBLIOGRAFIE

- Abma, R., Kirchholtes, U., Jansma, J., & Vijn, M. (2013). *Maatschappelijke kosten-batenanalyse stadslandbouw*. Wageningen: Praktijkonderzoek Plant & Omgeving, onderdeel van Wageningen UR.
- agriholland.nl. (2013, september 01). *Dossier Stadslandbouw*. Opgeroepen op 02 03, 2014, van <http://www.agriholland.nl/>:
<http://www.agriholland.nl/dossiers/stadslandbouw/#waarom>
- bodemambities.nl*. (2014, 03 02). Opgeroepen op 03 02, 2014, van [bodemambities.nl](http://www.bodemambities.nl/):
<http://www.bodemambities.nl/Ontwikkelingen/Stadslandbouw>
- D.B. Baarda, M. d. (2005). *Basisboek kwalitatief onderzoek*. Groningen : Wolters-Noordhoff.
- De Nieuwe Ronde. (2011, 03 19). *de nieuwe ronde*. Opgeroepen op 03 22, 2014, van de nieuwe ronde: <http://www.denieuweronde.nl/>
- De stadsboerderij Almere. (2014, 02 09). *info over stadsboerderij Almere*. Opgeroepen op 02 09, 2014, van stadsboerderij almere: <http://www.stadsboerderijalmere.nl/>
- Dijk, R. (2010). *Veilig voedsel. Microbiologische principes, chemische en fysische factoren*. Den Haag: Boom / Lemma uitgevers.
- duurzaamnieuws.nl. (2013, april 26). *duurzaamnieuws*. Opgeroepen op jan 11, 2014, van duurzaamnieuws.nl: <http://www.duurzaamnieuws.nl/food-council-rotterdam-brengt-regionale-aanbod-en-vraag-bij-elkaar/>
- Eetbaar Leeuwarden. (2013). *Samen duurzaam eten in Fryslan (startdocument)*. Leeuwarden: Gemeente Leeuwarden, Nordwin college, Friese Milieu Federatie.
- Faber, G. (2012). *Plan van aanpak: ontwikkelen staalkaart biodiversiteit*. Leeuwarden: gemeente Leeuwarden sector wijkzaken.
- Gemeente Leeuwarden. (2013). *Groen, gezond voor mens en dier*. Leeuwarden: gemeente Leeuwarden.
- Gemeente Rotterdam. (2012). *Food & the City*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.
- Haarsma, G. (2013). *info over Asum stadstuin bij Techum van Gosse Haarsma*. Opgeroepen op 11 01, 2013, van Website van Asumstadstuin: www.asumstadstuin.nl
- Huizing, H. (2012). <http://www.pbl.nl/publicaties/2012/nederland-verbeeld>. Opgeroepen op februari 28, 2013, van www.pbl.nl.
- InfoMil, K. (sd). www.infomil.nl. Opgeroepen op Augustus 17, 2014, van www.infomil.nl.
- Jansma, J. (2006). *Stad en Landbouw: een vruchtbare combinatie*. Lelystad: Praktijkonderzoek Plant en Omgeving.

- Monique Mul, e. (2010, 10 05). *Lokale Voedselstrategieën – Overzicht van distributie initiatieven voor streekproducten met verdieping in de werkwijze*. Opgeroepen op 01 21, 2014, van stedennetwerkstadslandbouw.nl:
<http://www.stedennetwerkstadslandbouw.nl/meer-info/>
- Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit. (sd). *www.vwa.nl/onderwerpen/regels voor ondernemers eten en drinken/dossier/haccp*. Opgeroepen op 08 16, 2014, van www.vwa.nl:
<http://www.vwa.nl/onderwerpen/regels-voor-ondernemers-eten-en-drinken/dossier/haccp>
- ontwikkelcentrum Stadslandbouw Almere (OSA). (2012, 06 29). *os-almere.nl*. Opgeroepen op 02 10, 2014, van [os-almere.nl](http://www.os-almere.nl): <http://www.os-almere.nl/nl-nl/over-os-almere.aspx>
- Onze volkstuinten onder glas. (2012, 11 05). *onzevolkstuinten.nl*. Opgeroepen op 03 19, 2014, van onzevolkstuinten.nl: <http://onzevolkstuinten.nl/index.php/wij-zijn-onze>
- Oosterwaarde. (2014, 02 09). *Oosterwaarde*. Opgeroepen op 02 09, 2014, van [Oosterwaarde.nl](http://www.oosterwaarde.nl/): <http://www.oosterwaarde.nl/>
- Provincie Fryslan. (2014). *Grutsk op 'e Romte*. Leeuwarden: Provincie Fryslan.
- rijksoverheid. (sd). *www.rijksoverheid.nl*. Opgeroepen op 06 21, 2014, van www.rijksoverheid.nl: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/ruimtelijke-ordening-en-gebiedsontwikkeling/ruimtelijke-ordening>
- Stedennetwerk stadslandbouw. (2010). *Agenda stadslandbouw*. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken Landbouw en Innovatie.
- stedennetwerk stadslandbouw. (2013, april 21). *agenda stadslandbouw2014*. Opgeroepen op januari 10, 2014, van [stedennetwerkstadslandbouw](http://www.stedennetwerkstadslandbouw.nl):
<http://www.stedennetwerkstadslandbouw.nl/agenda-van-de-stadslandbouw/>
- Steel, C. (2010). *Foodtopia*. Groningen : Gemeente Groningen, dienst RO/EZ, afdeling Beleidontwikkeling.
- Stuiver, M., & Schrijver, R. (2010). *Voorbeelden Duurzame Voedselplanning*. Wageningen : Alterra Wageningen UR.
- Toronto Food Policy Council. (2013, 11 10). *tfpc.to/about*. Opgeroepen op 11 10, 2013, van tfpc.to: <http://tfpc.to/about>
- Trouw, K. d. (2006, 07 05). *artikel over voedselkilometers*. Opgeroepen op 12 12, 2013, van www.Trouw.nl:
<http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1529026/2006/07/05/Hoeveel-kilometers-heb-ik-vandaag-eigenlijk-op-mijn-bord-liggen.dhtml>
- Veen, E., & Mul, M. (2010). *Inspiratie door variatie*. Wageningen: Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO).
- Veen, E., Breman, B., & Jansma, J. E. (2012). *Stadslandbouw: Een verkenning van groen en boer zijn in en om de stad*. Lelystad: Wageningen UR (University & Research centre).
- Veenhuizen, R. v. (2007). *Profitability and sustainability of urban and peri-urban agriculture'*,. Rome: Food and Agriculture Organization of the.

Visser, A. e. (2009). *Stadslandbouw* [pamflet]. Wageningen: Wageningen UR.

Visser, M., van der Veen, B., Brill, T., & van der Werff, F. (2013). *Quickscan Nije Pleats*. Leeuwarden: Nije Pleats.

Vré de, K. (2012).

<http://www.trouw.nl/tr/nl/4332/Groen/article/detail/3159082/2012/02/06/Voedsel-van-onverkoopbare-bouwgrond.dhtml>. Opgeroepen op januari 05, 2013, van www.trouw.nl.

Wageningen UR. (2013, 11 01). *wageningenur.nl*. Opgeroepen op 12 01, 2013, van Wageningen UR: <http://www.wageningenur.nl/nl/Personen/Jansma-1.htm>

wikipedia. (2013, 12 01). *nl.wikipedia.org/wiki/beleid*. Opgeroepen op 08 09, 2014, van nl.wikipedia.org/wiki/Beleid

wikipedia. (2014, 03 22). *nl.wikipedia.org/wiki/voedselstrategie*. Opgeroepen op 05 23, 2014, van nl.wikipedia.org/wiki/Voedselstrategie

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: VRAGENLIJST INTERVIEWS

BIJLAGE 2 :SAMENVATTINGEN INTERVIEWS

BIJLAGE 3: ARCHETYPEN STADSLANDBOUW

BIJLAGE 1

Open interview informanten, Gemeente

- 1) Kunt u iets vertellen over het ontstaan van (commerciële) stadslandbouw in uw gemeente?
- 2) Van wie of welke groep/organisatie kwam het initiatief?
- 3) Zijn er verschillende vormen van (commerciële) stadslandbouw in uw stad?
  - a) Zijn deze even succesvol?
  - b) Zijn er trends rondom (commerciële) stadslandbouw te signaleren? (Bijvoorbeeld technologische ontwikkelingen).
  - c) Kun u iets zeggen over de locatiekeuze voor (commerciële) stadslandbouwininitiatieven?
  - d) Kunt u iets zeggen over betaalbaarheid van stadslandbouw? (incidentele, structurele kosten)(financieringsbronnen)
  - e) Kunt u iets zeggen over ontwikkelingen in de keten van productie, verwerking en afzet?
- 4) Waar vraagt de markt om?
- 5) Kunt u iets zeggen over maatschappelijk draagvlak?
- 6) Welke belangen spelen een rol bij de ontwikkeling van (commerciële) stadslandbouwininitiatieven? (economische, culturele, ecologische)
- 7) Welke rol heeft de gemeente bij de ontwikkeling van (commerciële) stadslandbouw initiatieven?
  - a) Heeft de gemeente een missie/visie op het gebied van stadslandbouw of verwante onderwerpen en zo ja, wat is het doel?
  - b) Welke beleidsinstrumenten gebruikt de gemeente om de ontwikkeling te faciliteren? (regelgeving, financiële prikkels en / of communicatie)
  - c) Is er ervaring met interactief beleid? (of co-creatie)
- 8) Zijn er kansen of belemmeringen voor (commerciële) stadslandbouw (in het ontwikkelproces) te benoemen?
- 9) Dit is het einde van het interview. Heeft u nog aanvullingen welke u met mij wil delen of wilt u nog ergens op terug komen?

Open interview informanten, Wageningen Universiteit, ervaringsdeskundigen.

- 1) Kunt u iets vertellen over het ontstaan van (commerciële) stadslandbouw ?
- 2) Van wie of welke groep/organisatie kwam het initiatief?
- 3) Zijn er verschillende vormen van (commerciële) stadslandbouw in Nederland?
  - a) Zijn deze even succesvol?
  - b) Zijn er trends rondom (commerciële) stadslandbouw te signaleren? (Bijvoorbeeld technologische ontwikkelingen).
  - c) Kun u iets zeggen over de locatiekeuze voor (commerciële) stadslandbouwininitiatieven?
  - d) Kunt u iets zeggen over betaalbaarheid van stadslandbouw? (incidentele, structurele kosten)(financieringsbronnen)
  - e) Kunt u iets zeggen over ontwikkelingen in de keten van productie, verwerking en afzet?
- 4) Waar vraagt de markt om?
- 5) Kunt u iets zeggen over maatschappelijk draagvlak?
- 6) Welke belangen spelen een rol bij de ontwikkeling van (commerciële) stadslandbouwininitiatieven? (economische, culturele, ecologische)
- 7) Welke rol heeft de gemeente bij de ontwikkeling van (commerciële) stadslandbouw initiatieven?
  - a) Heeft de gemeente een missie/visie op het gebied van stadslandbouw of verwante onderwerpen en zo ja, wat is het doel?
  - b) Welke beleidsinstrumenten gebruikt de gemeente om de ontwikkeling te faciliteren? (regelgeving, financiële prikkels en / of communicatie)
  - c) Is er ervaring met interactief beleid? (of co-creatie)
- 8) Zijn er kansen of belemmeringen voor (commerciële) stadslandbouw (in het ontwikkelproces) te benoemen?
- 9) Dit is het einde van het interview. Heeft u nog aanvullingen welke u met mij wil delen of wilt u nog ergens op terug komen?

Open interview representant

- 1) Kunt u iets vertellen over het ontstaan van uw onderneming?
- 2) Kunt u iets vertellen over uw onderneming?
  - a) Kunt u iets vertellen over de vorm en functie van uw stadslandbouwonderneming?
  - b) Kun u iets vertellen over de locatiekeuze van uw onderneming?
  - c) Kunt u iets vertellen over (uw plaats) in de keten van productie, verwerking en afzet?
- 3) Waar vraagt de markt om?
- 4) Kunt u iets zeggen over draagvlak voor uw onderneming in de directe omgeving?
- 5) Vindt u dat de gemeente een rol heeft bij de ontwikkeling of in stand houding van (commerciële) stadslandbouw initiatieven? Zo ja, welke rol?
  - a) Heeft uw gemeente een missie/visie op het gebied van stadslandbouw of verwante onderwerpen en zo ja, wat is het doel?
  - b) Welke beleidsinstrumenten gebruikt uw gemeente om de ontwikkeling of in stand houding van stadslandbouw te faciliteren? (regelgeving, financiële prikkels en / of communicatie)
  - c) Heeft u ervaring met interactief beleid? (of co-creatie)
- 6) Kunt u kansen of belemmeringen voor (commerciële) stadslandbouw (in het ontwikkelproces) benoemen?
- 7) Dit is het einde van het interview. Heeft u nog aanvullingen welke u met mij wil delen of wilt u nog ergens op terug komen?

BIJLAGE 2

Datum	Respondent
6 maart 2014	De heer W. Veldstra: Beleidsontwikkelaar, coördinator voedselbeleid bij Gemeente Groningen te Groningen.
10 maart 2014	De heer J. E. Jansma: Onderzoeker stadslandbouw bij Praktijk Plant en Omgeving (PPO) Wageningen Universiteit.
10 maart 2014	De heer A. Dekking: Onderzoeker bij Praktijk Plant en omgeving (PPO) Wageningen Universiteit en Ontwikkelcentrum Stadslandbouw Almere (OSA).
17 maart 2014	Mevrouw T. van den Berg: Ondernemster van "De stadsboerderij" te Almere.
17 maart 2014	De heer R. van Zwet: Ondernemer van <i>Onze Volkstuinen onder glas</i> te Almere.
19 maart 2014	Mevrouw M. Albering: Stadsboer van <i>De stadsakker-kwekerij</i> en de <i>stadsakker-winkel</i> te Groningen.
1 april 2014	De heer K. Nijhof: Tuinder bij <i>Vereniging de nieuwe ronde</i> te Wageningen.
1 april 2014	De heer P. Post: Beleidsadviseur groen bij Gemeente Almere te Almere.
06 juni 2014	De heer G. Haarsma: Stadsboer bij <i>Stadstuin Âsum</i> te Leeuwarden
26 juni 2014	Mevrouw I. Abelskamp: Ervaringsdeskundige van groene initiatieven in en om Leeuwarden.
4 augustus 2014	De heer G. Faber: beleidsadviseur sector wijkzaken, gemeente Leeuwarden.

Interview met De heer W. Veldstra: Beleidsontwikkelaar, coördinator voedselbeleid bij Gemeente Groningen te Groningen. d.d. 6 maart 2014

Het ontstaan van stadslandbouw

Gemeente Groningen is rond 2008 met stadslandbouw begonnen met het project 'eetbare stad'. In samenwerking met de milieufederatie doet de gemeente 4 a 5 projecten per jaar, waarbij de milieufederatie de rol heeft van netwerker, verbinder en de communicatie verzorgt. Een eerste project werd in het licht van Biodiversiteit in de stad gehouden. Deze regeling liep wel aardig maar de respons was niet heel groot. Toen de gemeente vervolgens heel nadrukkelijk de deuren opende voor moestuinen en fruitbomen werd er veel gereageerd. Als mensen een stukje groen in de buurt willen onderhouden dan mag dat was de boodschap van de gemeente. Een woningcoöperatie verweet de gemeente dat men over de ruggen van de bewoners aan het bezuinigen was. Ondertussen zijn er in 2014 meer dan 60 projecten in de stad van groot tot klein. deze projecten worden uitgevoerd door veel burgers, soms begeleid door bewonersorganisaties en in een enkel geval door natuurmonumenten. Daarnaast zijn ook scholen actief, dit nog los van de officiële schooltuinen die er ook nog zijn.

Vormen van stadslandbouw

Er zijn geen opvallende nieuwe stromingen. Veldstra ziet stadslandbouw als een voorloper van voor een ander manier voor het omgaan met de ruimtelijke ordening. Waarbij uit wordt gegaan van andere structuren. Dat levert wrijving op met de oude structuren omdat deze niet meer passen. Het voorbeeld van de zoektocht binnen de gemeente en provincie naar een locatie van Albering is daar een mooi voorbeeld van. Stadslandbouw is ook een voorloper van een nieuwe manier van hoe mensen met elkaar omgaan. Het sociale effect van het eetbare stad project is van groot belang, wellicht belangrijker dan voedselproductie zelf. De samenwerking geeft iedereen enorm veel energie.

De stadsakker

Binnenkort is de officiële opening van de eerste stadsakker (stadsakker.kwekerij van Albering) op een oud sportveldje bij Hoogkerk. Veldstra heeft al ongeveer twee jaar contact met Albering voor een geschikte locatie om groente op te verbouwen. Albering huurt nu de locatie van de gemeente. Er was eerst een lange zoektocht naar een locatie en daarna een lange zoektocht naar een subsidie. De provincie wilde eigenlijk geen subsidie meer hiervoor geven maar heeft dit uiteindelijk toch gedaan. Albering is al ongeveer 3 jaar bezig met het opzetten van de stadsakker. Albering heeft al een winkel in de oude kerk in het Jatstraat. Albering heeft de weg hiermee geplaveid voor andere initiatieven. Albering was spontaan met een winkel voor stadslandbouw met tuingereedschap, boeken, pootgoed. Albering wilde een kwekerij beginnen om haar winkel te bevoorraden en wil met crowdfunding mensen betrekken middels een pergola constructie. Op kwekerij groente verbouwen en in groentepakketten verkopen. Zoektocht naar een locatie heeft ca 1 jaar geduurd. Het heeft lang geduurd vanwege interne weerstand van de afdeling vastgoed van de gemeente. Projectleiders van vastgoed zagen het niet zitten dat er een redelijk definitieve functiewijziging voor zou komen voor hun locaties. Ze zeiden telkens dat er wel kopers voor hun locatie kwamen en niet wilden dat er een definitieve functieverandering kwam voor hun locatie. Omdat Albering een professioneel bedrijf op wil de zetten kon je haar geen bouwlocatie geven waar ze na korte tijd weer moest vertrekken. Het moest echt een agrarische locatie zijn of worden.

Tuin in de stad

Ondertussen was ook het initiatief 'Tuin in de stad' bezig met het oprichten van diverse activiteiten op een tijdelijke locatie op een voormalige orchideeekwekerij. Initiatiefnemer had in korte tijd een soort sociaal centrum rondom voedsel en groen opgericht en daarmee de prijs voor 'groen en doen' gekregen vorig jaar.

initiatiefnemer had een contract van vastgoed voor het gebruik van het terrein met een opzegtermijn van drie maand vanuit de afdeling vastgoed van de gemeente. Omdat ze de locatie wilden ontwikkelen kreeg hij van vastgoed te horen dat hij moest vertrekken. Als reactie wilde hij graag een andere locatie om verder te gaan met wat hij had opgezet. Vastgoed heeft hier niet op gereageerd waarna initiatiefnemer het pad van college en de gemeenteraad heeft gezocht. Beide gingen zich er vervolgens mee bemoeien. Uiteindelijk hebben de Wethouder RO en Wethouder beheer zich uitgesproken over de zaak, ten positieve voor 'tuin in de stad'. Dit heeft er intern voor gezorgd dat veel weerstand ten aanzien van het ontwikkelen van stadslandbouw gebroken is. Als uiteindelijk resultaat kan 'Tuin in de stad' op de huidige locatie doorgaan. Er is nu een contract voor 3 jaar. Tevens moet een projectontwikkelaar een plan hebben voor de locatie en de woningen verkocht hebben eer 'tuin in de stad' van de locatie moet vertrekken. Dit proces heeft intern veel weerstand gebroken ten opzichte van de ontwikkeling van stadslandbouw. De verwachting en ervaring op dit moment is dat er bij volgende projecten veel minder weerstand is.

Lets Grow

Naar aanleiding van Tuin in de stad en maar ook naar aanleiding van het *Lets grow* (participatie festival) is er een andere wind gaan waaien in de stad en de gemeentelijke organisatie. *Lets grow* was een participatiefestival georganiseerd door de gemeente om een nieuwe ideeën te krijgen voor een nieuw op te stellen structuurvisie. De bedoeling was vanuit de basis ideeën te krijgen wat wil men met de stad wil, op gebied van cultuur gezondheid. Met ca 60 lezingen, films, bijeenkomsten etc.. is een participatiefestival georganiseerd van drie dagen. Twee zaken zijn hier uitgekomen. Er is een website de lucht in gegaan, Ruimte in stad een online kaart met locaties 'in de aanbieding' voor de ontwikkeling van stadslandbouw.

Suikerunieterrein

Een ander voorbeeld van een succesvol project dat op dit moment op gang komt is de ontwikkeling van het suikerunie terrein. Dit terrein is sinds 2008 beschikbaar voor ontwikkeling. De gemeente heeft hiervoor in het verleden een campagne uitgeschreven (de Campagne). Het idee hierbij was iedereen met een goed idee de mogelijk geven op het terrein zijn of haar te best doen om het idee te realiseren.

Deze campagne lijkt te vroeg ingezet. Er ontstond dezelfde wrijving als eerder met de afdeling vastgoed van de gemeente. Vastgoed wilde eigenlijk niet meewerken omdat er veel geld geïnvesteerd was in het terrein waarvan ze toch tenminste iets (bijvoorbeeld de rente) terug wilden zien. Nu leek het erop dat het terrein voor niks zou worden weggegeven. Vervolgens is er enkele jaren niet gebeurt tot een doorbraak vorig jaar.

Het AOC kwam bij de gemeente omdat ze behoefte hadden aan een locatie voor een praktijkschool. Het AOC zit nu in Slochteren. AOC was erg enthousiast over het voorstel van Veldstra het suikerunie terrein te gebruiken. Omdat het AOC zich er wilde vestigen zijn meer twijfelende initiatiefnemers over stag gegaan. Er was eerst onder andere weerstand bij de initiatiefnemers vanwege de slechte ontsluiting van het terrein.

Inmiddels is het restaurant 'De wolkenfabriek' begonnen. Er is een NV opgericht met de gemeente en initiatieven als vennoten. Iedere initiatiefnemer wordt lid van deze coöperatie. Gemeente brengt grond in en de initiatieven brengen ideeën, energie en financiën in. Voor

de juristen van de gemeente is de NV acceptabeler omdat ze in een samenwerkingsverband zitten, met een juridische basis. Je kunt met elkaar beslissingen nemen.

Participerende initiatieven zijn: Lokale aardappeltelers die een plek willen om tussenhandel kwijt te kunnen, een initiatiefnemer die paddestoelen op koffiedik wil telen, LTO (plan de suikerkas een soort minifloriade) en het AOC wil een soort stadsboerderij beginnen met veeleelt, allerlei proefopstellingen en een voorbeeld stal.

Over de locatie

Als de locatie niet zo slecht ontloten was, was iedereen al lang aan de gang geweest. De locatie hing de gemeente als een blok aan het been. Om de rest van de woningbouw niet te frustreren heeft de gemeente gezegd: we gaan het suikerunie terrein de komende 15 jaar niet ontwikkelen. Deze garantie gaf een enorme boost.

Veldstra ziet het suikerunie terrein zich ontwikkelen als voorbeeldlocatie voor stadslandbouw.

Verbinding met de stad

Rol van de gemeente

Gemeente heeft sindsdien intern twee mensen die klaarstaan als iemand binnen komt met een goed idee en raad vraagt. (op het gebied van groene ruimtelijke ontwikkeling).

Als er een initiatiefnemer komt op het gebied van voedsel die een plek zoekt werken de projectleiders van vastgoed mee met het zoeken naar een geschikte ruimte.

Een hele boel Formele weerstand is weg bij vastgoed. Voorheen wilde vastgoed geen agrarische bedrijven omdat ze vonden dat er een bedrijf moest komen. Een agrarische onderneming was geen optie. Nu worden terreinen niet of nauwelijks meer verkocht waardoor tijdelijk gebruik mogelijk wordt.

Inzet beleidsinstrumenten

Veldstra heeft zich goed gerealiseerd dat de rol van de overheid aan het veranderen is. De overheid heeft de middelen en de capaciteit niet om alles te regelen en kan mensen ook niet dwingen haar visie uit te voeren. Daarom werkt de overheid faciliterend. Faciliteren is niet een verkapte manier om achterover te leunen. Het is bedoeld om mensen de ruimte te geven voor eigen ideeën.

Faciliteren in het eetbare stad project betekend dat er formeel gewerkt met contracten. Bij Commercieel initiatieven hangt het heel erg af van de locatie hoe een en ander geregeld word. Er zijn er ca 8 initiatiefnemers waarvan er een aantal alleen een idee hebben.

Daarnaast is het een belemmering dat de Gemeente heeft geen geld meer heeft om zomaar van alles te subsidiëren.

Gemeentelijke grond

Bestemmingsplannen: tijdens de zoektocht voor Albering heeft de provincie gezegd geen kassen, daarnaast moeten initiatieven binnen het bestemmingsplan passen. De gemeente zelf doet niet erg moeilijk over inpassing in bestemmingsplannen.

Visie en missie van de gemeente

Groningen heeft ook een beleidsvisie over voedsel waar een programma aan verbonden zit. Dit is een intentioneel programma. De gemeente ondersteunt, faciliteert, maar de gemeente voert zelf geen projecten uit.

De gemeente houdt zich niet helemaal aan de regel zelf geen projecten uit te voeren omdat er een dringend verzoek van de voedselbank kwam. De voedselbank heeft een groot tekort aan verse groenten in hun pakketten. Het idee om voedsel in de buurt van de voedselbank te produceren door gebruik te maken van braakliggende grond was al eens ter sprake gekomen.

De gemeente is ondertussen samen met de voedselbank en GGD begonnen met een grote moestuin bij de voedselbank. De voedselvisie is niet autonoom door de gemeente opgesteld. Twee jaar geleden waren drie overheidspartijen aan het nadenken over voedselbeleid.

- De regio Groningen - Assen heeft een strategische voedselvisie gemaakt waarin de contouren en de rolverdeling is beschreven.

- De provincie had een programma 'de regio van de smaak'. Dit programma richtte zich met name op producenten en de logistiek. Dit programma is niet goed van de grond gekomen. De provincie heeft bij de wisseling van gedeputeerde in Mei 2013 de stekker er uit getrokken. De provincie doet nu niets meer op het vlak.

- Op dit moment is alleen de gemeente nog met voedselbeleid bezig. De gemeente Groningen ondersteunt alleen, omdat tijd en middelen ontbreken.

Een voordeel is wel dat de beleidsvisie samen met oa de provincie is opgesteld en voortgeborduurd is op hun verhaal. Intern heeft een klein intern werkgroepje, de GGD, stadsbeheer, milieufederatie, als klankbord gediend.

Kansen en belemmeringen

De vastgoed afdeling van de gemeente is gewend vanuit eigen procedures te denken en wil daar in eerste instantie niet van af wijken. Omdat dit bij veel gemeentes een belemmering vormde voor de ontwikkeling van stadslandbouw is er binnen het netwerk Stadslandbouw een keer een deel van een bijeenkomst aan gewijd. Voor deze bijeenkomst zijn ook mensen van de afdeling grondzaken uitgenodigd. Er is een toen een discussiebijeenkomst geweest met mensen van grondzaken. Iemand van grondzaken heeft toen gezegd dat die afdelingen tijd nodig hebben, omdat ze als het ware 'in de rouw zijn' door wat de crisis veroorzaakt heeft. Eerder bepaalde vastgoed wat er gebeurde in de stad. Geld, dat met het uitgeven van locaties werd verdient kon weer worden uitgegeven aan de ontwikkeling van andere plannen. Grondzaken was als het ware de geldmotor van de gemeente. Toen bedrijventerreinen niet meer werden verkocht en projectontwikkelaars zich terugtrokken viel alles weg. Hiervan is Meerstad een voorbeeld. Langzamerhand komt het besef dat als grondzaken niets doet er ook niets gebeurt.

Draagvlak: zelden zijn er principiële bezwaren. Er is een coördinator voor groenparticipatie bij de gemeente die volgens werkafspraken bij nieuwe projecten voor eetbare stad na gaat in hoeverre er draagvlak is in de omgeving. Op het vlak van de commerciële initiatieven is nog niet zoveel ervaring met bezwaren behalve projectontwikkelaars die geen boerenonderneming op de te ontwikkelen locatie willen.

Over de Keten van productie, verwerking en afzet.

De keten is van groot belang. Een van de eerste vragen die Veldstra kreeg toen hij aan de gang ging met voedselbeleid was: kan jij ervoor zorgen dat wij onze spullen kwijt kunnen in de stad? Er is wel een poging gedaan om de logistieke keten te versterken. Vooral bij de streekproducten en lokaal voedsel zit een groot knelpunt. De gemeente was in 2011 hoofdstad van de smaak en heeft toen zelf een aantal projecten geïnitieerd. Eén daarvan was de Ommelander markt. Veldstra heeft deze markt bedacht om boeren de kans geven om hun producten in de stad af te zetten. De Ommelander markt is maandelijks. De marktkooplieden waren niet blij met de komst van de ommelander markt. De ommelander markt wil niet groeien omdat ze gekozen hebben geen concurrentie binnen de markt toe te laten.

Er zijn een aantal producenten in de provincie die zelf hun afzet aan winkels en restaurants hebben geregeld. Veldstra is samen met de provincie op zoek geweest naar een meer structurele regeling. Door terug trekking van de provincie is dit min of meer gestrand. De Daily XL (streekproductenbedrijf in noord Holland)overweegt de stap naar Groningen en levert alleen aan de Horeca. Verder lopen er enkele mensen rond met ideeën over

streekproducten via internetverkoop. Daarnaast heeft de Mikkelfhorst (zorgboerderij) in Haren een aanvraag ingediend voor een soort SRV wagen waarmee ze producten bij de boer afhaalt en op de markt afzet. De conclusie is dat er wel afzetmogelijkheden genoeg zijn. Het ontbreekt aan de organisatie van de logistiek. Iets wat de biologische sector inmiddels goed georganiseerd heeft. Producenten van streekproducten moeten dan zelf op de markt gaan staan wat niet altijd even haalbaar is in de praktijk.

Einde interview

Interview met: De heer J. E. Jansma: Onderzoeker stadslandbouw bij Praktijk Plant en Omgeving (PPO) Wageningen Universiteit. D.d 10 maart 2014.

Het ontstaan van stadslandbouw

In historisch perspectief heeft stadslandbouw altijd bestaan. Deze ontwikkeling gaat terug naar de ontwikkeling van grote steden. De omvang van een stad hing samen met de productiecapaciteit en toevoer van voedsel uit de omgeving. Vanuit Friesland kon binnen een dag Amsterdam bevoorraad worden. Vanaf de wederhelft van de 19^e eeuw zijn er veranderingen gekomen. Het innige huwelijk tussen landbouw en stad is steeds meer uit elkaar gegroeid door mechanisatie, kunstmest, verbeterde houdbaarheid van voedsel, industrialisatie et cetera. De landbouw is de laatste 40 jaar steeds meer uit de stad verdwenen zowel fysiek als mentaal. Ook de tuinbouw, die zorgde voor verse voedseltoevoer, is grotendeels uit de stad verdwenen.

De moderne vorm van stadslandbouw is de laatste 5 tot 10 jaar ontstaan. Het is onderdeel van een tegenbeweging tegen verregaande mondialisering van ons voedselsysteem. Stedelingen zetten vraagtekens bij voedselkilometers en willen bewust worden van herkomst van voedsel. Internationaal ligt onder andere de "Feeding the city movement" in de verenigde staten hieraan ten grondslag. in Nederland zijn ook stadslandbouw pioniers zoals stadsboerderij Almere.

Waar kwam het initiatief vandaan?

Het initiatief kwam voort uit volkstuinen. Commerciële initiatieven zijn niet zelden uit nood geboren. Een Boer zoekt bijvoorbeeld een stuk land, of een ondernemer zoekt een nieuwe ondernemingsvorm omdat de oude in de huidige tijd niet meer rendabel is. Pioniers van stadslandbouw zorgen voor inspiratie bij anderen. Er lijkt in de samenleving een latente behoefte aanwezig te zijn waarbij mensen gezamenlijk iets willen ondernemen. Stadslandbouw is hier geschikt voor.

Zijn er verschillende vormen van stadslandbouw?

Er zijn verschillende vormen met een commerciële, participatieve en/of sociale inslag. Er is een grijs gebied tussen multifunctionele landbouw en stadslandbouw. Heel Nederland kan worden gezien als verstedelijkt gebied. Multifunctionele landbouw(een typisch Nederlandse benaming) kan men zien als een vorm van stadslandbouw.

Zijn deze even succesvol?

Er zijn nog niet heel veel commerciële initiatieven. Stadsboerderij Almere is een voorbeeld. Dit bedrijf is succesvol vanwege onder andere het openstellen van het bedrijf aan schoolklassen. daarmee hebben ze draagvlak gecreëerd bij kinderen en ouders van kinderen. De stadsboerderij werkt als kristallisatiepunt voor andere ondernemingen en inspireert tot nieuwe business. Zo'n bedrijf werkt ook als kern voor de ontwikkeling van nieuwe ondernemingsvormen zoals een cateringbedrijf die gebruikt maakt van de producten van de stadsboerderij. Het zijn deels vrijwilligers van de stadsboerderij die zelf dit soort ondernemingen starten. Lokale ondernemers zoals restaurants nemen vervolgens ook producten af.

Zijn er trends rondom stadslandbouw te signaleren?

Het gaat om de verbinding met de stad die de stadslandbouwer zoekt. Bedrijven als de stadsboerderij en Gosse Haarsma in Leeuwarden kunnen een inspirerende en katalyserende werking hebben. Coalities met zorgverzekeraars en andere organisaties/bedrijven die baat hebben bij maatschappelijke baten kunnen nieuwe initiatieven (financieel) steunen.

Welke belangen spelen een rol? (economische, culturele, ecologische)

Gemeenten hebben jarenlang geld verdient aan opkopen van boerenland om dit in te zetten voor huizenbouw en industrie.

Welke rol heeft de gemeente bij de ontwikkeling van (professionele stadslandbouw)?

Gemeenten stellen steeds meer grond beschikbaar voor stadslandbouw. Sommige gemeenten hebben hier speciale internetsites voor waar braakliggende grond in kaart is gebracht.

Heeft een gemeente een missie/visie nodig en wat is het doel hiervan?

Een visie is nodig om richting te geven aan een ontwikkeling. Richting geven kan alleen als de visie gedeeld wordt door meerdere partijen / individuen en door mensen mee te laten denken. Een doel van een visie is ideeën politiek veilig te stellen en deze gevolg te geven in beleid zoals beschikbaar stellen van grond. Het opstellen van een visie kan veel werk kosten en in verhouding weinig opleveren omdat in de pioniersfase de richting snel kan veranderen. Voor het creëren van een visie is een netwerk nodig van verschillende belanghebbende partijen.

Inzet beleidsinstrumenten gemeente (regelgeving, financiële prikkels en / of communicatie?)

De gemeente moet faciliteren en zeker niet financieren. De gemeente kan wel richting geven door bijvoorbeeld eisen te stellen aan cateraar dat deze bepaald percentage lokaal voedsel af moet nemen. Gemeente kan werken als spin in het web en heeft als rol partijen bij elkaar te brengen. Gemeente kan verschillende belanghebbenden met elkaar verbinden.

Wees als gemeente niet te bang ruimte te geven voor experimenteren door ondernemers en wijkinitiatieven et cetera.

Voedsel visie / strategie

Neem als voorbeeld New York waar eerst een voedselbeweging in de stad kwam. Vervolgens kwam de creatie van een netwerk tot stand. Dit netwerk leert, ontwikkelt en deelt lokale kennis over wat wel en niet werkt. Het voedselnetwerk komt met visie en de Gemeente of stad neemt deze over. De Gemeente faciliteert de beweging en de visie wordt door de stad gedragen. Zo'n visie moet niet te vroeg worden opgesteld en in samenspraak, omdat je kans hebt dat de voedselbeweging een ander pad kiest dan de gemeente voor ogen heeft.

Soort standaard transitie-model, stappenplan of bewegingsplan bestaat niet.

Ingrediënten voor bewegingsplan: visievorming, netwerkvorming, gezamenlijk leren, lopende weg oplossen van knelpunten. Geef ruimte voor experimenteren.

Wat zijn kansen of juist belemmeringen voor professionele stadslandbouw in het ontwikkelproces?

Jansma noemt het liever uitdagingen dan faalfactoren of belemmeringen.

- Logistiek en distributie hoe regel je dat? Zodat het niet extra belasting oplevert qua foodmiles.
- Grond in stedelijk gebied is duur. Voor landbouw is dit onaantrekkelijk en moet er wel multifunctioneel ondernomen worden vanwege de kosten.
- Verontreiniging kan belemmering zijn. Een kans hierin is het maken van een deal met ontwikkelaar die de sanering betaald.
- Luchtverontreiniging valt doorgaans mee.
- Een onderneming kan onder druk komen te staan omdat tijdelijk uitgegeven land ontwikkeld wordt.

Regelgeving, financiële prikkels en of communicatie

- Er komt voor een onderneming nieuwe regelgeving bij kijken, of regelgeving bestaat nog niet voor stadslandbouw. Dit is meestal regelgeving mbt bezoekers.
- Een ondernemer moet zich houden aan hygiëne regelgeving bijvoorbeeld. Voor een kleine onderneming is dit soms lastig.
- Voldoen aan x m² Parkeergelegenheid voor bezoekers.
- Vluchtwegen in kassen mbt vele potentiële bezoekers.

Kunt u iets zeggen over maatschappelijk draagvlak?

Door Wageningen UR is onderzoek gedaan naar de maatschappelijke kosten en baten. Er is onderscheid tussen indirecte en directe baten. Indirecte baten zijn: veiligheid, contact tussen mensen, gezonder leven van mensen. Deze baten laten zich moeilijk vertalen in geld, maar kunnen hoog oplopen. De baten zijn te vertalen in vermeden kosten voor bijvoorbeeld: gezondheidszorg, onderhoud en beheer openbare ruimte, vernieling en inbraken. Interessant is wanneer deze indirecte baten terug worden gebracht in de reële economie. Hiervoor is het belangrijk te weten welke organisaties /bedrijven baat hebben bij die indirecte baten. Voorbeelden zijn: Een zorgverzekeraar die bij draagt aan de ontwikkeling van een buurttuin.

In Amsterdam is een voorbeeld van een kwekerij waar junks etc zinvolle dagbesteding hebben tegen een kleine vergoeding. Een bedrijf als 'la place' wil zich onderscheiden door juist producten van deze kwekerij af te nemen.

Maatschappelijk draagvlak is belangrijk voor het behoudt van een onderneming. Draagvlak creëren is een slimme manier om een stad te verbinden aan het bedrijf. Als er draagvlak is, wordt men vanuit de politiek ook geïnteresseerd. Een voorbeeld is: vanuit een stadsboerderij activiteiten aanbieden aan (lagere) scholen.

Kunt u iets zeggen over betaalbaarheid van stadslandbouw? (incidentele, structurele kosten)(financieringsbronnen)

Financiering moet aan de ondernemer overgelaten worden. Wel kunnen samenwerkingsvormen voorkomen waarbij organisaties meefinancieren omdat ze baat hebben bij de ontwikkeling van stadslandbouw. Denk hierbij aan zorgverzekeraars, die baat hebben bij een gezondere levensstijl van mensen.

Locatiekeuze

Investeer in buurttuinen in buurten waar hoge werkloosheid is. De boeren van Stadsboerderij Almere zochten destijds grond. Gemeente Almere had tijdelijk land beschikbaar omdat er nog geen huizen stonden.

Dit is het einde van het interview. Heeft u nog aanvullingen welke u met mij wil delen of wilt u nog ergens op terug komen?

- Harde data over baten van stadslandbouw is lastig aan te komen.
- Definitie stadslandbouw: is landbouw met een lokale oriëntatie op zowel economisch, sociaal als milieuaspecten. Er moet een zekere verbondenheid zijn met de stad.
- Almere heeft naar voorbeeld van de food policy council in Toronto (Wayne Roberts) de Green council: kennisinstellingen, zorgaanbieders, natuur en milieuorganisaties, groene organisaties, ondernemers. Council wil (maatschappelijke) beweging rond groen en voedsel. Stadslandbouw is hier een onderdeel van. Richting van zo'n council is stadsafhankelijk. In Almere is bijvoorbeeld bezig met de floriade in 2022. Zonder de gemeente, omdat men dan niet afhankelijk is van de politieke vlag die er waait vanuit de politiek. Gemeente juicht het wel toe.

Provincie:

Provincie gaat over landelijk gebied. Toetst planologische ontwikkelingen. Geen provincie die actieve rol inneemt. In grensgebied / periferie van de stad zou provincie rol kunnen spelen, om te voorkomen dat dit gebied verrommeld. Rol provincie

Interview met De heer A. Dekking: Onderzoeker bij Praktijk Plant en omgeving (PPO) Wageningen Universiteit en Ontwikkelcentrum Stadslandbouw Almere (OSA). Dd 10 maart 2014

Zijn er verschillende vormen van stadslandbouw?

Zijn deze even succesvol?

Er zijn mensen die met iets sociaals op het gebied van stadslandbouw aan de slag gaan met als tip op de horizon dat er ooit een betaalde baan uit voort komt.

Zijn er trends rondom stadslandbouw te signaleren?

Stadslandbouw speelt in op wensen en behoeften van de stad. Behoeften aan zorg, aan biodiversiteit, recreatie, energie, sluiten van kringlopen, educatie. Voedsel produceren hoeft niet het doel te zijn, maar is een middel. Bij landbouw is voedsel produceren het hoofddoel. Voedsel is de basis voor stadslandbouw.

Waar vraagt de markt om?

Andere aanvliegroute: als stadrandondernemer meer vraag gestuurd je onderneming inrichten. Inspelen op de wensen en behoeften van de stad.

Welke belangen spelen een rol? (economische, culturele, ecologische)

Niet elke initiatiefnemers van stadslandbouw heeft hetzelfde doel voor ogen.

Stadslandbouwers zijn niet zelden gedreven idealisten die enorm veel haast hebben, en onderweg vergeten met elkaar, collega's, de gemeente en de omgeving afspraken te maken. Let op bij de vorming van kopgroepen en pelotons. Daar ontstaat altijd frictie als je stappen wilt zetten richting realisatie. Het zijn pioniers, en pioniers zijn vaak niet gericht op samenwerken, terwijl je in een stedelijke omgeving met iedereen moet samenwerken.

Welke rol heeft de gemeente bij de ontwikkeling van (professionele stadslandbouw)?

De gemeente moet faciliteren, dat houdt in: het scheppen van de juiste beleidskaders en ervoor zorgen dat op het uitvoerende vlak meegewerkt wordt. Ambtenaren van beheerafdelingen denken vooral in afgebakende taken en beperken van risico's. Bij burgers moet je een heel aantal zekerheden los laten. Gemeente (Almere) ziet zichzelf meer in faciliterende rol dan richtinggevende rol.

Heeft de gemeente een missie/visie en wat is het doel?

Je kan als gemeente wel specifieke doelen als tip op de horizon hebben, maar vervolgens moet je wel gewoon aan de slag in een stad met datgene wat er is. Overheid stelde de vorige eeuw beleidsdoelen op, stelde de middelen beschikbaar en rolde dit vervolgens uit. Tegenwoordig werkt dat niet meer zo omdat burgers een stuk mondiger zijn. Om te bekijken en mensen betrokken te houden nadat de gemeente haar handen ervan aftrekt is een andere strategie nodig. Vanuit een (gemeentelijke)visie een beweging creëren is niet meer van deze tijd. Het is meer van deze eeuw om samen aan de slag te gaan. Onderling vertrouwen creëren. Dat doe je door samen te werken en van elkaar te zien dat alle partijen een toegevoegde waarde hebben. Met die basis kan je met zijn allen doelen stellen voor over 15-20 jaar. Een food policy council doet zo iets. Een food policy council is moet vanuit draagvlak in een gemeenschap ontstaan en is niet iets wat van bovenaf bedacht kan worden. De overheid stelt de kaders.

Inzet beleidsinstrumenten gemeente (regelgeving, financiële prikkels en / of communicatie?)

Regelgeving is vaak wel te regelen. Op dat niveau is er bij wethouders vaak veel goodwill.

Is er ervaring met interactief beleid? (of co-creatie)

Green council in Almere is gekomen omdat opviel dat alle groene organisaties langs elkaar heen werkten. Door synergie kan je veel meer bereiken.

planning

Pas als er maatschappelijke urgentie is hoeft er aan een voedselvisie of het opstellen van een food policy council gewerkt te worden. Wat kan werken is op zoek te gaan naar die plekken waar urgentie en energie is om met stadslandbouw aan de slag te gaan. Het zij bij burgers het zij bij ondernemers, en daar ga je werken aan professionalisering en verbinden. Creëer op die manier een gedragen beweging.

Wat zijn kansen of juist belemmeringen voor professionele stadslandbouw in het ontwikkelproces?

- Zoek elders ondernemers op met kennis.
- Werk vraag gestuurd.
- Door niet alleen ruimte te gebruiken voor voedselproductie maar ook voor andere functies is vaak niet zoveel grond nodig om tot een commercieel initiatief te komen. (functies stapelen)
- Een knelpunt is of de ondernemer alle vaardigheden heeft om een succesvolle onderneming te starten.
- De uitvoering van beleidsnotities laten regelen is bij afdelingen als stadsbeheer nog niet zo makkelijk. Stadsbeheer heeft haar eigen maatstaven en kunnen bang zijn dat als ze het overlaten aan burgerinitiatieven dat ze er een puinhoop van gaan maken. Onveilig. Een cultuuromslag is dan nodig.

Kunt u iets zeggen over technologische ontwikkelingen?

Voedsel verbouwen in bijvoorbeeld gebouwen in de stad hoeft geen stadslandbouw te zijn, mits er een verbinding met de stad is. Het gebouw had ook evengoed op het platteland kunnen staan.

Kunt u iets zeggen over maatschappelijk draagvlak?

Er moet draagvlak zijn bij de bevolking maar ook bij het ambtelijk apparaat en maatschappelijke organisaties.

Aanvulling

Vroeger was de landbouw aanbod gericht. Men produceerde bieten graan en dat ging de wereldmarkt op. Omslag naar biologische en multifunctionele landbouw, veel nog aanbod gericht. Dingen die ze leuk vonden in de buurt van stedelijke agglomeraties. De echte stadslandbouw-ondernemer gaat van aanbod gericht naar vraag gestuurd. Een stadslandbouwondernemer kan vervolgens zelf in de faciliterende rol kruipen. In hun eigen onderneming andere ondernemers inbedden of middels een samenwerking gaan werken. Zo ontstaan een soort stadslandbouwgemeenschap. Stadsboerderij Almere is mooi voorbeeld daarvan.

Hopelijk zijn stad en landbouw uiteindelijk weer zo onlosmakelijk met elkaar verbonden dat daar geen speciale definitie aan gekoppeld hoeft te worden.

Interview met Mevrouw T. van den Berg: Onderneemster van “De stadsboerderij” te Almere. d.d. 17 maart 2014

Over het ontstaan van de stadsboerderij in Almere

Tineke en Ton wilden boer worden, maar hadden geen land. Ze kregen in 1996 de kans bij Almere een stadsboerderij te beginnen (op het toen nog niet aanwezige stadslandgoed) onder de voorwaarden: biologisch bedrijf met een publieksfunctie. Vanaf begin 1996 zijn ze in gesprek met gemeente Almere over onder andere land om te pachten. De boerderij groeit van enkele Ha in 1996 naar 160 Ha biologisch /dynamisch in 2014. Naast 1 Ha erf, geen eigen grond, allemaal kortdurende pachtcontracten van 1 tot enkele jaren van gemeente, Dommeinen en Staatsbosbeheer.

De boerderij haalt haar inkomsten eerst uit graan en later ook door vlees van eigen koeien te verkopen aan huis. Inmiddels wordt is niet alleen tarwe geteelt maar ongeveer 15 verschillende gewassen zoals: wortelen, uien, plantgoed uien, witte kool rode kool, rode biet, pastinaak, pompoen, suikermais, doperwten, sperziebonen, broccoli, luzerne, spinazie, mosterd.

Aan eigen huis verkopen maakt het werk dankbaar en zorgt voor meer contact/communicatie met de stad (verbinding). De boerderij kreeg o.a. hierdoor steeds meer bekendheid. Na zes jaar is begonnen met een boerenmarkt op het landgoed welke inmiddels elke zaterdag gehouden wordt. Met de markt op het terrein is er nog meer contact met mensen. Dit contact is goud waard. Er wordt verbinding gecreëerd door het uitnodigen van schoolklassen en burgers op de boerderij door bijvoorbeeld een oogstfeest te houden. “Als stadsboer moet je beginnen met wat je kunt doen, leren van de stad en kijken naar wat de stad wil en vervolgens de gevraagde- en ongevraagde behoefte achterhalen”.

Verbinding met de stad is belangrijk. Deze verbinding moet op zo veel mogelijk manieren met de stad tot stand komen. Die verbinding moet bij de ondernemer passen en kan vele vormen aannemen: van koeien adopteren of theater tot projecten met zonne-energie.

Over de vormen van stadslandbouw

Voor de acceptatie door burgers en door kwetsbaar gebied (woonwijk, speeltuin, etc) is het vanuit milieupunt gezien logisch dat er biologische landbouw bedreven wordt. De mensen vinden het geweldig als er biologisch geboerd wordt. T.o. de gangbare landbouw waar men veel commentaar en soms juridische procedures krijgt.

Overige bedrijvigheid:

- Er is een boerenmarkt “een vereniging van boeren” te gast op de boerderij.
- Er is een zorgondernemer behoorlijk gelieerd aan de boerderij. Hij (de ondernemer) leert zijn jongens lassen, onderhoud aan machines, leert ze heftruck rijden, erfbeheer.
- De boerderij wordt gebruikt als locatie door een organisatiebureau.
- Een klassiek homeopathie ontwikkeld een kruidentuin bij de boerderij (beheer en onderhoudt.)

Een boerderij is in potentie een woonwerkgemeenschap. Een landbouwbedrijf heeft van oudsher een veelzijdigheid aan werk en arbeid soorten. Het is lang een plek geweest waar mensen hun werk vonden, of bezigheid hadden. Iedereen, van de boeren arbeider maar ook oude mensen en bijvoorbeeld de dorpsgek had een plekje op de boerderij. Met stadslandbouw kan je ervoor kiezen die veelzijdige functie van een landbouwbedrijf weer ten volle te benutten. Tineke wil niet naar vroeger terug maar een maatschappelijke functie vervullen vanuit behoefte van de stad. Door industrialisatie en automatisering is die oude functie van de boerderij veranderd. Die ontwikkeling heeft zijn nut gehad en we hebben er

bepaalde dingen van geleerd. Maar nu is er ook weer de kans met stadslandbouw om die oude functie van de boerderij weer ten volle te benutten.

Over de missie en visie en verbinding met de stad

De "Feeding the city beweging" is gaande. Een initiatiefnemer kan kennis, motivatie en enthousiasme creëren. Enthousiasme is nodig om geïnteresseerd te raken in herkomst voedsel en duurzaamheid et cetera, en nodig om hiermee ook zelf aan de slag te gaan. Zelf dingen zien en beleven is een basis voor een duurzaam leven.

Een stadslandbouwer kan substantieel bijdragen aan de voedselvoorziening van een stad, en tegelijkertijd ook mensen de mogelijkheid geven hun gedrag te veranderen. Door bij de boer de melk te halen, kunnen mensen duurzaam gedrag inbouwen in hun leven. Een gezin kan mogelijk zelf geen groentetuintje hebben vanwege gebrek aan tijd, ruimte, kennis. Deze mensen kunnen dan bij de boer een tuintje hebben of hun groente kopen. Zo helpt een stadsboer mensen hun leven duurzamer te maken.

Stadslandbouwer moet te allen tijde verbinding met de stad zoeken. Burgers moeten verbonden worden met de boer. Die verbinding kan op veel manieren plaatsvinden. De gemeente kan deze verbindingen mogelijk maken.

Ook samenwerking met oa: Burgers, maatschappelijke organisaties, stichting vrienden van stadslandbouw, stichting stad en natuur (educatie) Architectuur centrum, theatergroepen, scholen, natuurwinkel zorgt voor verbinding.

Over de rol van de gemeente

De stadboerderij is ondanks de gemeente op haar plek gekomen, niet dankzij. Het particuliere initiatief heeft moeten vechten voor de plek. Er waren andere krachten die liever luxe villa's in het bos wilden.

Bij de gemeente werken twee mensen die bijna al hun tijd aan groene initiatieven besteden. Zij zijn goed op de hoogte van wat er speelt. Maar er zijn er ook veel die nog nooit van degelijke initiatieven gehoord hebben.

Als de gemeente alles regelt, tot de weegschaal aan toe, zit je als ondernemer teveel in en keurslijf.

Gemeente moet politieke wil uitspreken en daarna daarnaar handelen. Ondersteuning met veel geld is niet nodig, een goeie onderneming moet zichzelf kunnen bedruipen. Daar hoort een goeie ondernemer bij die de gewenste ontwikkeling voor elkaar kan krijgen.

Er wordt op veel fronten samengewerkt met de gemeente. Bijvoorbeeld een weide in de stad en mosterd telen langs de A6.

Het heeft jaren geduurd voordat de gemeente het stadslandgoed en de boerderij omarmd heeft. De gemeente heeft het stadslandgoed later gefaciliteerd met geld en bemoeienis. De stadsboerderij bedruipt zichzelf (en heeft ook nooit om ondersteuning gevraagd). Maar nog altijd is het met de pachtijd van percelen nog altijd niet goed geregeld. Dit heeft vooral in de beginjaren voor veel stress en zorgen geleid. Er moet continu met de Gemeente het gesprek over grond aangegaan worden.

Een stad die zich profileert met stadslandbouw moet ook de moed hebben om gronden reserveren voor stadslandbouw in bestemmingsplannen. Bijvoorbeeld door langdurige erfpacht. In een dynamische stad als Almere is dit lastig elkaar te krijgen.

Over een gemeentelijke (voedsel)missie/visie

Een beleidsvisie is goed, omdat de gemeente een veelkoppig monster is. Er zijn twee personen die zich alleen maar met groene initiatieven bezig houden, maar er zijn ook heel veel die er nog nooit van gehoord hebben. Een beleidsvisie kan je naar verwijzen als het gaat om in het verleden genomen besluiten. Het college heeft bijvoorbeeld besloten dat de

stadsboerderij van waarde is en dat ze zich in wil spannen voor het voortbestaan (voldoende grond). Dit is nooit in een nota vastgelegd.

Over interactief beleid / co-creatie/ samenwerking

Vereniging buitenstad. (green council in oprichting) zou door de gemeente vroegtijdig meegenomen moeten worden bij plannen voor bv ruimtelijke ontwikkeling om mee te denken. Zoals nu voor de floriade gebeurt, (bij veel plannen van de gemeente wordt gelijk gedacht: Hoe kan de Floriade hierin een rol spelen?) zo zou de green council ook betrokken moeten worden op het gepaste moment in een project. De gemeente mag wel meer in samenhang denken. Als men het één doet, welke consequentie heeft dit voor andere beleidsterreinen?

kansen en belemmeringen voor professionele stadslandbouw in het ontwikkelproces

- Het streven is langere pachttijden te krijgen voor meer zekerheid. Overschakelen van gangbaar naar biologisch duurt twee jaar. Het komt voor dat gemeente na een korte pachtijd van 2 jaar de grond weer aan een gangbare boer verpacht. Nu na 16 jaar zijn er langere pacht contracten van 3 tot 5 jaar, maar dit is nog relatief kort.
- We stranden regelmatig in de gemeentelijke en Staatbosbeheerorganisatie. Dat ligt niet aan de mensen maar aan de organisatie. Organisatie is log, niet flexibel, niet op toekomst gericht of alleen op toekomst eigen organisatie.
- Veel van de eigen producten is voor de conservenindustrie. Een beweging naar lokaal vermarkten is wenselijk maar logistiek gezien lastig.
- Kijk voor ondernemers eerst naar agrarische ondernemers in de buurt. Haken deze aan bij de wensen van de stad? Zo nee, ga vervolgens kijken naar nieuwe ondernemers en zoek deze in de agrarische wereld. Mensen zonder agrarische achtergrond weten zelden goed wat er bij het "boeren" komt kijken. Kijk naar Warmanderhof bijvoorbeeld (MBO). Je hebt nieuwe ondernemers nodig met de voeten in de klei.

Interview met De heer R. van Zwet: Ondernemer van *Onze Volkstuinen onder glas* te Almere. d.d. 17 maart 2014

over het ontstaan van Onze Volkstuinen

Ron heeft in 2011/0211 oriënterend onderzoek gedaan. Hij kende het begrip stadslandbouw niet maar wilde graag ondernemer blijven en zag een kansrijk verdienmodel in het faciliteren van particuliere tuinen in een kas. Later is naast de tuinen het streekwinkeltje toegevoegd. Sommige klanten komen speciaal daarvoor naar de kas.

Over de vorm van stadslandbouw

Ron faciliteert tuinen voor particulieren. Klanten zijn reïntegratiebedrijf en veel particulieren. Iedereen heeft een eigen verhaal waarom ze bij Ron tuinieren. Ron stuurt niet specifiek als ondernemer op het sociale aspect. Klanten zijn vooral jonge gezinnen en Surinaamse mensen. Ron is een echte ondernemer en kan daardoor zijn klanten waarborgen dat alles rond de tuinen en de kas voor elkaar is. Dit in tegenstelling tot bv moestuintjes in de stad waar nog wel eens wat verniet wordt. Het verdienmodel is heel belangrijk. Je kan een omzet van 1 miljoen hebben maar als je vervolgens amper 20.000 overhoudt is het heel hard werken.

Over de rol van de gemeente

De gemeente moet ondernemers faciliteren en vooral niet tegenwerken. Ron weet inmiddels de wegen binnen de gemeente. De gemeente ziet soms beren op de weg die er niet zijn. Voorbeelden:

- Het potentieel aantal personen tegelijkertijd aanwezig in de kas met zoveel tuinen was te groot volgens de gemeente. In werkelijkheid zijn er gemiddeld maar enkele personen tegelijkertijd in de kas aanwezig.
- Er moest parkeergelegenheid zijn voor het potentieel aantal mensen in de kas. In werkelijkheid zijn maar enkele auto's tegelijkertijd aanwezig.

Ron heeft contact met de afdeling 'vergunning en handhaving' en met Wethouder Scholtes over het idee voor 'ONZE'. De gemeente is trots op het concept van Ron, de Burgemeester Jorritsma heeft zelfs de streekwinkel geopend destijds. Ron wil geen subsidie van de overheid en vindt dat een ondernemer op eigen benen moet staan.

Over een gemeentelijke (voedsel)missie/visie

Geen mening

Over samenwerking

Hobbyisten lijken het 'vies' te vinden dat er geld met stadslandbouw verdient wordt. Ron zijn ervaring leert dat de 'commerciële' en 'hobbymatige' stadslandbouwers niet goed met elkaar rijmen. De samenwerking is prima met de kennis instituten zoals de WUR. De samenwerking met collega ondernemers zoals stadsboerderij de kempaan is goed.

Over kansen of juist belemmeringen voor professionele stadslandbouw in het ontwikkelproces?

- Zorg er zelf als ondernemer voor dat er in de buurt geen overlast is. (parkeren in de berm etc.)
- Een onderneming starten kost veel geld en tijd.
- Er is nog geen regelgeving voor dit soort nieuwe vormen van stadslandbouw.
- Laat een ondernemer gewoon beginnen en kijk als gemeente niet meteen naar de regeltjes.

- Laat je als ondernemer niet door iedereen afschrikken.
- Sommige klanten die wat meer willen dan de gemiddelde klant (bijvoorbeeld zelf een onderneming starten) moet je als ondernemer mee leren omgaan.
- De locatie is beter naarmate deze dichterbij de stad ligt. Met een kas zit je vast aan waar ruimte gehuurd kan worden.
- De afzet van producten direct in de stad is logistiek gezien lastig. De "individuele" logistiek is veel duurder dan die massa logistiek van de supermarkt. Als ondernemer moet je kunnen verkopen dat je kropje sla duurder is terwijl hij van dichtbij komt.

Interview met Mevrouw M. Albering: Stadsboer van *De stadsakker-kwekerij* en de *stadsakker-winkel* te Groningen. dd 19 maart 2014.

Over het ontstaan van de stadsakker winkel en kwekerij

Merlijn wilde de stadsakker-kwekerij opzetten. Het proces een geschikt stuk land gepacht te krijgen van de gemeente Groningen heeft ca. twee jaar in beslag genomen. Merlijn is daarom ondertussen met de stadsakker-winkel gestart in het centrum van stad Groningen. Het oorspronkelijke idee voor de stadsakker komt vanuit de wens van Merlijn eetbaar groen terug te brengen in het dagelijkse leven en leefomgeving van mensen. Merlijn heeft aan de Warmonderhof de opleiding voor biologisch-dynamisch boeren/tuinieren gevolgd. Uiteindelijk is in samenwerking met Wout Veldstra, beleidsmedewerker van gemeente Groningen, een plek gevonden voor de kwekerij op een voormalig voetbalveld in Hoogkerk naast stad Groningen. De feestelijke opening heeft onlangs plaatsgevonden.

Over de vorm van stadslandbouw

Merlijn heeft de stadsakker-winkel en de stadsakker-kwekerij. Op de kwekerij van 2 Ha worden diverse groenten verbouwt op biologische wijze. De groenten kunnen vervolgens door abonnees in een pakket worden afgenomen in de stadsakker-winkel. De stadsakker-winkel heeft naast de groente pakketten een divers aanbod van tuin artikelen gericht op het zelf onderhouden van een moestuin. Voor het transport van producten tussen kwekerij en winkel moet op termijn een elektrische bakfiets komen die iedere ochtend heen en weer rijdt. Omdat men het groente pakket afhaalt kan deels de soort groente in het pakket gekozen worden. In het hoogseizoen betekend dit dat 6 of 7 groentes aangeboden worden waarvan men circa 5 zelf kiest. De vorm biologisch is min of meer klant vraag gestuurd. Daarnaast speelt het kostenplaatje in de keuze voor biologisch. Bestrijdingsmiddelen kosten nou eenmaal geld. Daarnaast moet je ook betalen voor een licentie om te spuiten en moet je er een cursus voor volgen. Van te voren is geen perfecte business-case bedacht omdat je niet weet waar je terecht komt. Er zijn veel variabelen. De kwekerij ligt nu op 2 Ha grond, dit had ook 1 Ha kunnen zijn. Het type grond, nu zwarte aarde had ook klei kunnen zijn. De afstand ten opzichte van de stad is nu gering maar had ook 5 km buiten de stad kunnen liggen. Dat was qua transport lastiger geweest. Op termijn moet er ongeveer voor circa 2 fte werk op de kwekerij zijn. De locatie een oud sportveld is ideaal. Het ligt in het dorp, en brengt daarmee voedsel weer in het hart van een dorp en daarmee weer in de directe leefomgeving van mensen. De kwekerij heeft uitzicht over de weilanden ten westen van Groningen en tevens is het oude suikerunie terrein te zien. Merlijn is gelukkig met de bodem van het voormalig sportveld, een gedraineerd perceel zwarte aarde met nu nog met gras. Het terrein ligt beschut tussen de bomen die de grens van het perceel aangeven.

Over de rol van de gemeente

Bij de gemeente heeft Merlijn vooral contact met beleidsmedewerker Wout Veldstra. Het contact met hem is goed.

Merlijn heeft voor de locatie van de kwekerij met de Gemeente een pachtcontract voor 5 jaar afgesloten. Vijf jaar is vanuit het ondernemersperspectief kort omdat je graag meer zekerheid wilt voor je productie. De gemeente Groningen heeft de opening van de kwekerij verzorgt, en bij die opening drie appelbomen gedoneerd.

Als ondernemer heb je ook niet meer van de gemeente nodig. Je moet jezelf kunnen bedruipen.

Over een gemeentelijke (voedsel)missie/visie

De gemeentelijke voedsel visie is geweldig. Merlijn wil uitvoeren wat de gemeente in haar voedselvisie geschreven heeft.

Merlijn vindt dat de gemeente een leefbaardere leefomgeving moet willen maken door groen veel meer met de stad in verbinding te stellen. Dit kan naar voorbeeld van een stad in Engeland waar in de groenzones eetbaar groen is geplant met als gevolg een daling van de criminaliteit. Dit kenmerkt de verbondenheid van mensen met voedsel. Een willekeurig boompje wordt nog wel eens omgetrapt, maar iets eetbaars niet.

Over stadslandbouw als hype. Merlijn denkt eerder dat het een hype was dat we even niet aan stadslandbouw deden. Dertig jaar geleden had bijna iedereen een moestuin. De moderne vorm stadslandbouw is daarmee vergelijkbaar. Het gaat daarbij om het zekerstellen van voedsel.

Over samenwerking

Merlijn werkt weinig samen met andere partijen.

Over regelgeving

Merlijn heeft voor de bouw toestemming nodig van de Provincie?? Voor de bouw van een kas op het terrein moet een vergunning komen. Dat wordt lastig omdat de Provincie de bouw van kassen buiten het daarvoor aangewezen gebied niet toestaat.

Over kansen of belemmeringen voor professionele stadslandbouw in het ontwikkelproces?

Merlijn heeft bij de provincie een subsidie aangevraagd. Het duurt al een jaar om dit rond te krijgen. De Provincie heeft toegezegd de subsidie te verstrekken en vervolgens een persbericht verstuurd en zich op die manier verbonden met stadslandbouw. Vervolgens liet de subsidie op zich wachten en moest Merlijn hiervoor keer op keer contact opnemen met de provincie. De provincie lijkt niet te snappen dat een ondernemer snel wil handelen en met het beloofde subsidiegeld investeringen wil doen of gemaakte kosten wil dekken.

**Interview met De heer K. Nijhof: Tuinder bij *Vereniging de nieuwe ronde* te Wageningen.
dd 1 april 2014**

Over het ontstaan van de nieuwe ronde

Klaas is tropisch landbouwkundige en werd in 1995 gevraagd door een initiatiefnemer van een CSA (community supported agriculture) onderneming als boer samen te participeren. Klaas is na twee jaar uit deze samenwerking gegaan en is in 1998 met 'de nieuwe ronde' begonnen op de huidige locatie. Stadslandbouw / stadsrandbouw was ook toen een hype. De andere boer is er later erbij gekomen.

De grond van de nieuwe ronde was in handen van DLO. DLO had grond in gebruik om veldproeven op te doen. Het perceel is vanwege de glooiing niet geschikt daarvoor. Klaas kon het percelen gebruiken voor de nieuwe ronde en heeft later het perceel kunnen kopen. Een 2^e perceel wordt gepacht van de gemeente door de vereniging als rechtspersoon. De grond van Pieter (de andere boer wordt gepacht via een particulier).

Over de vorm van stadslandbouw

Klaas noemt 'de nieuwe ronde' geen stadslandbouw maar een CSA bedrijf (Community shared / supported agriculture). De Consument/abonnee heeft grote invloed op wat er allemaal besloten wordt binnen de organisatie. De boeren zorgen voor het land en de abonnees kunnen vervolgens zelf voedsel oogsten. De combinatie zelf oogsten met CSA landbouw is een gouden greep.

Deze manier van organisatie werkt betrokkenheid in de hand. Abonnees komen op het land, zien wat er gebeurt op het land, zien wat wel en niet goed gaat, zien ook wat de boer doet. CSA landbouw is het formaliseren van die betrokkenheid van de abonnees en zorgt voor een zekere relatie van de abonnee met het land en de boer. De abonnees vindt het belangrijk dat het goed gaat met de boer omdat het dan ook goed gaat met het land. De kracht van de nieuwe ronde is: de betrokkenheid van de abonnees en de mogelijkheid invloed uit te kunnen oefenen op de organisatie door die abonnees.

Klaas heeft alleen het eerste jaar aan PR gedaan en daarna niet meer. De grote van het land en daarmee samenhangende productie staat in verhouding tot het aantal abonnees. Er geldt daarom een maximum aan het aantal abonnees, de rest komt op een wachtlijst.

Over de rol van de gemeente

Klaas heeft met de gemeente weinig van doen. In woorden vindt de gemeente het geweldig wat de nieuwe ronde doet. De gemeente Wageningen heeft op een gegeven moment een 2^e perceel aangeboden aan de nieuwe ronde wat nu gepacht wordt. De gemeente lijkt zich wel te willen profileren als groene gemeente. Klaas heeft verder geen ingangen bij de gemeente en heeft derhalve weinig contact.

In het bestemmingplan is vastgelegd wat wel en niet mag in het gebied 'de Wageningen eng' waar de nieuwe ronde gelegen is. Concreet betekend dit dat er bijna niks mag vanwege de agrarische bestemming. Als voorbeeld laat Klaas het schuurtje zien. Het is een klein laag schuurtje voor de opslag van gereedschap en materialen. Er is veel tijd en papierwerk gaan zitten in het rond krijgen van de vergunning om het schuurtje te bouwen.

Vereniging mooi Wageningen waakt als het ware over het landschap en staat weinig veranderingen toe. Iets zoals de bouw van een schuurtje is al iets waar ze tegen in het verweer komen.

Over samenwerking

Er zijn geen partijen waar mee samengewerkt wordt. Als er met een compagnon gewerkt wordt is het belangrijk op één lijn te zitten of te kunnen komen als het gaat over lange termijn visie. Dit kan leiden tot een breuk zoals Klaas in de begin jaren ondervonden heeft.

Over kansen of belemmeringen voor professionele stadslandbouw in het ontwikkelproces?

- Het kost veel tijd om zoiets als de nieuwe ronde rond te krijgen. Het kan als je als boer niet oppast werken een als zwart gat waar je al je (vrije)tijd in steekt.
- De ondernemer moet open zijn naar mensen, persoonlijk contact met abonnees is belangrijk.
- Speel geen politie, abonnees moeten zelf verantwoordelijkheid tonen.
- Het concept werkt als de basis goed is. De voorzieningen moeten er zijn en er moet voedsel te oogsten zijn.
- Als de vereniging in de toekomst mogelijk grond in eigendom krijgt is de vraag of een vereniging de ideale rechtspersoon is.

**Interview met De heer P. Post: Beleidsadviseur groen bij Gemeente Almere te Almere.
d.d. 1 april 2014**

Over het ontstaan van stadslandbouw in Almere

Er was veel braakliggende grond in de jaren 70. Potentiele bouwterreinen werden verhuurd aan boeren. Pionier op het gebied van stadslandbouw was de stadsboerderij Almere op landgoed de Kemphaan in de jaren '90. De boeren konden tegen minimale investeringskosten grond pachten van de gemeente onder voorwaarde van een korte pachttermijn van 1 tot enkele jaren. De gemeentelijke dienst stedelijke ontwikkeling is de partij die de grond uitgeeft en de contracten aangaat met de stadsboer. Heden is ca. 250 Ha grond beschikbaar in de stad.

Over de vorm van stadslandbouw

Stadsboeren bevinden zich vooral langs de randen van de stad en op braakliggende terreinen. De trend de laatste jaren is dat boeren ook meer kleine stukjes grond benutten in de stad. Er zijn proeven gedaan met oogst op een 'kabels en leidingenstrook'. De proef is mislukt omdat sommige kabels vernield zijn omdat ze hoger lagen dan op tekening aangegeven. Nu wordt de strook begraast. Er is een perceel met luzerne ten behoeve van de kleuren. Maar er loopt ook een schaapskudde bijvoorbeeld.

In de aanloop naar de 'Floriade 2022' zijn er ook ondernemers die met nieuwe ideeën. Er hebben zich kandidaten gemeld die braakliggende terreinen willen gebruiken om gewassen te verbouwen voor de bouwwereld zoals bijvoorbeeld Olifantgras voor isolatiemateriaal. Een ander voorbeeld is 'Eten per meter': waarbij een boer aan het eind van het oogstseizoen groente verkoopt per meter groente die men dan zelf moet rooien.

Over de rol van de gemeente

De gemeente Almere heeft verschillende rollen. Terugkerende rollen zijn:

De Gemeente die de stad inspireert:

De 'doe' samenleving vorm geven. De gemeente heeft een soort programma en organiseert met vele partners: evenementen, congressen en bijeenkomsten. Heden heeft de gemeente soms geen rol meer bij de organisatie van evenementen etc. omdat alle taken overgenomen zijn door de vele verschillende organisaties in de stad. Een voorbeeld hiervan is de publieksdag stadslandbouw die in Almere georganiseerd wordt.

De gemeente die faciliteert:

Hieronder valt onder andere het opstellen van contracten voor de pacht van terreinen en het opheffen van belemmeringen bij de start en uitvoering van een initiatief.

De gemeente die de stad verbind:

Verschillende initiatieven verbinden zodat er meer mogelijk is.

Er zijn in grote lijnen twee partijen actief op het gebied van stadslandbouw binnen de gemeente te weten: stadsbeheer en dienst stedelijke ontwikkeling. Stadsbeheer zoekt vooral de combinatie en wisselwerking tussen de boer en de stedeling. Voorbeeld: iets bijzonders zoals pompoenen verbouwen op een stuk grond van 0,8 Ha waar ooit een bedrijf op komt. De kosten van maaien á 1300 euro per jaar worden vermeden door er pompoenen of iets anders fleurigs te verbouwen.

Commerciële initiatieven krijgen, als ze grond willen, te maken met de Dienst stedelijke ontwikkeling. Dit is de afdeling die de gronden uitgeeft. Deze dienst heeft te maken met de grondexploitatie van de gemeente en zit normaal aan tafel met grote investeerders. Het is een dienst die zijn eigen broek op moet houden, wat concreet betekend dat als de grondexploitatie slecht draait er gewoon mensen uit moeten.

Elke afdeling van de gemeente is in beginsel ontvankelijk voor een initiatief. Afhankelijk van het type initiatief leidt het pad tot één vast contactpersoon. Dat kan een wijkregisseur zijn of iemand van het ondernemersloket (economische zaken) als het om een commercieel initiatief gaat. De gemeente heeft een ondernemersloket waarbij een initiatiefnemer binnen twee weken antwoord krijgt of zijn\haar initiatief kans van slagen heeft. De gemeente Almere heeft daarnaast een soort mid-office met leden van verschillende afdelingen voor zaken die formeel niet binnen de wetgeving passen maar welke men wel graag mogelijk wil maken. Ook hier is de doelstelling binnen twee weken duidelijkheid te scheppen naar het initiatief toe.

Voor commerciële initiatieven geldt een zakelijker beleid. Wanneer een commerciële initiatiefnemer voor grond bij de gemeente komt zijn er twee mogelijkheden. Als een initiatiefnemer zich permanent wil vestigen moet hij of zij zelf de grond verwerven. Als de initiatiefnemer tijdelijk beschikbare grond wil pachten van de gemeente dan wordt een kortdurende pachtijd van één tot enkele jaren gehanteerd. Permanent beschikbare geschikte locaties binnen de groenhoofdstructuur om te pachten heeft de gemeente niet. Mogelijke investeringskosten om een niet geschikt (bijvoorbeeld te nat) perceel geschikt te maken komen voor rekening van de commerciële initiatiefnemer. Als iemand een onderneming wil starten moet hij of zij zichzelf kunnen bedruipen is de gedachte.

De gemeente Almere heeft voor burgerinitiatieven wel een subsidie tot 2.5 duizend euro.

Over beleid

Er is geen apart beleid voor stadslandbouw omdat de gemeente hierin geen kaders aan wil brengen. Er wordt gebruik gemaakt van de duurzaamheids-principes: de 'Almere principes', (2008) waarin principes opgenomen staan zoals: 'mensen maken de stad.' De gedachte is dat inwoners zelf betekenis geven aan de stad.

Growing Green city

Daarnaast is het erg belangrijk dat Almere verkozen is om de Floriade in 2022 te organiseren. Aan deze Floriade hangt het label: 'growing green city.' Hierin zijn drie thema's opgenomen, waarvan 'feeding the city' de link is met stadslandbouw. De andere twee zijn 'energizing the city' en 'Healing the city.' Door het organiseren van de Floriade moet Almere met een lange aanlooptijd van negen jaar groeien tot een duurzame voorbeeldstad voor de hele wereld.

'Growing green city' is niet door de overheid gedragen maar moet vooral door de stad ingevuld worden. Gemeente waardeert bedrijven, iconen zoals de kempaan met de boerenmarkt maar ook het burgerinitiatief. Ook een burgerinitiatief kan groeien tot een icoon. Burgers worden als het ware gekieteld door de denkrichting van 'growing green city.' Het idee is dat bij de burger de latente behoefte of wens naar boven komt te ondernemen, te organiseren. De gemeente Almere heeft hiervoor in 2012 een uitvraag gedaan in de vorm van een advertentie. Hierin stonden een aantal percelen waar op in kon worden geschreven door initiatiefnemers van stadslandbouw. 14 initiatiefnemers hebben hierop gereageerd. Bij de reacties werd ook kenbaar gemaakt dat men niet wist dat je als particulier of ondernemer gemeentelijke ruimte kon gebruiken. Ideeën hierover waren al wel latent bij een aantal inwoners van Almere aanwezig. De reacties van mensen met ideeën (al dan niet erg concreet) waren gemixt en niet alleen commercieel. Onder hen mensen met verdienmodellen (schaapskudde, commerciële moestuin). Er wordt door de gemeente niet gekozen tussen de plannen maar er wordt gewoon zoveel mogelijk uitgevoerd wat mogelijk is. De gemeente geeft de denkrichting en men krijgt intern bij de gemeente steeds meer de houding dat ze dit soort plannen mogelijk wil maken ongeacht de grenzen waar tegenaan gelopen wordt. De valkuilen hierbij was vaak het: "ja maar... denken". Het denken vanuit wat er fout kan gaan bij een nieuw initiatief. De wethouder wil af van deze 'radar of fear'

houding, waardoor uiteindelijk bijna geen enkel initiatief wordt uitgevoerd. De houding van de gemeente is wat dat betreft de laatste vijf jaar veranderd van 'toetsend' naar 'we gaan het mogelijk maken'. Veel zaken die eerder niet mogelijk waren zijn dat tegenwoordig wel. Naast bovenstaande heeft Almere onlangs na een collegevoorstel de agenda stadslandbouw van het stedennetwerk stadslandbouw ondertekend.

Logistiek

Het achterland van Almere kan 400 000 mensen voeden. In potentie kan een deel hiervan lokaal in Almere stad worden afgezet. Kijkend naar een thema als 'foodmiles' is hier veel grond te winnen.

Over samenwerking

In Almere zijn vele organisaties actief al dan niet georganiseerd in een samenwerkingsverband. 'Stad en natuur', OSA(ontwikkelcentrum stadslandbouw Almere) en 'vereniging buitenstad' zijn voorbeelden hiervan. Laatstgenoemde is gevormd door o.a. stedenbouwkundigen. Maar er zijn ook verbindingen met de HAS Hoge school en Wageningen Universiteit. Zo is er een groot netwerk ontstaan. Elke partij profileert zich op haar eigen manier door bijvoorbeeld een evenement te organiseren. Via het netwerk worden nieuwe commerciële initiatieven ondersteund bij hun oprichting.

Over kansen of belemmeringen voor professionele stadslandbouw in het ontwikkelproces?

- Lokale weerstand (van bijvoorbeeld omwonenden) bij initiatieven moet zoveel mogelijk zelf opgelost worden. Burgers zijn tegenwoordig zelfstandig genoeg dit te doen.
- Nota Kleura groen: hoofdgroenstructuur activeren. Almere heeft robuuste groenstructuren waar nu bos staat. Vanuit de stad moeten ideeën komen om een activiteit toe te voegen aan het groen. Het initiatief moet het groen als het ware ' versterken' . Dit kan leiden tot een bestemmingsplan wijziging als dat nodig is. De ondernemer moet een bestemmingsplanwijziging in gang zetten. Een ondernemer heeft voor wet en regelgeving soms een lange adem nodig.
- Het plan Oosterwold, in een landelijke setting kan voor weinig grond worden gekocht, voorwaarde is dat je volledig zelfvoorzienend moet zijn.
- Almere sluit aan bij de online kaart voor beschikbare plekken voor stadslandbouw van Amsterdam.
- Initiatiefnemers zijn vaak latent aanwezig in een stad en hoeven alleen wakker geschud te worden.

**Interview met De heer G. Haarsma: Stadsboer bij *Stadstuin Âsum* te Leeuwarden
d.d. 06 juni 2014**

Over het ontstaan van stadstuinderij Âsum

Haarsma werkte als leraar na de studies cultureel maatschappelijke vorming en docent omgangskunde.

Enkele jaren geleden wilde hij met twee compagnons bij Drachten een stadstuinderij beginnen. Onderzoek van Nordwin College wees uit dat er wel animo voor was. Of dit genoeg zou zijn om een tuinderij met drie man te starten was zeer de vraag. De twee compagnons van Haarsma zijn vervolgens niet verder gegaan met het plan.

Menno Stienstra van Nordwin College heeft Haarsma vervolgens in contact gebracht met Theo van der Molen van de doarpstun in Snakkerburen waar Haarsma twee jaar ervaring opgedaan heeft met het verbouwen van voedsel maar ook met de organisatie/coördinatie van de doarpstun.

Ondertussen werkte Haarsma aan zijn plan voor een eigen stadstuinderij. Als voorbeeld hiervoor diende het ondernemingsplan van 'de nieuwe ronde' uit Wageningen. Klaas Nijhof van 'de nieuwe ronde' heeft een rapport geschreven waarin staat hoe ze bij de nieuwe Ronde de zaken geregeld hebben. Daar heeft Haarsma dankbaar gebruik van gemaakt. Eenmaal af heeft Haarsma het plan bij de gemeente Leeuwarden ingediend, met de vraag of de gemeente een stuk grond beschikbaar had in de buurt van de bebouwde kom. via Irma Abelskamp is Haarsma met Bouwe de Boer van de gemeente Leeuwarden in aanraking gekomen. De Boer heeft hem vervolgens in contact gebracht met het projectbureau De Zuidlanden. Janke de Boer van projectbureau Zuidlanden kwam uiteindelijk met het voorstel de tuinderij op te zetten op een perceel met oude terprgrond waar vanwege archeologische waarden niet mag worden gebouwd. Vanaf november 2012 is Haarsma op die plek begonnen met stadstuin 'Âsum'.

Gebruik makend van publiciteit via facebook, de wijkkrant van de Zuidlanden en op bijeenkomsten in de wijk had Haarsma vrij snel ca 40 leden. Ondertussen is het aantal leden ca 90.

Over de vorm van stadslandbouw

Haarsma is de boer en verzorgt alles rondom de tuinderij. Iedereen kan lid worden van de stadstuin Âsum. Een lidmaatschap kost nu 200 Euro. Men kan vervolgens zelf hun benodigde groente oogsten. Haarsma had gehoopt dat de leden ook zo nu en dan zouden helpen met onderhoud van de tuin (schoffelen en dergelijke) maar tot nog toe gebeurt dit weinig tot niet.

Over de rol van de gemeente

Haarsma krijgt het idee dat de gemeente vooral zoekt naar stadslandbouwondernemers terwijl de aanvragen die ze krijgt voornamelijk van vrijwilligers komen die een buurttuin willen beginnen.

De gemeente, en in het geval van Haarsma, projectbureau de Zuidlanden speelt vooral een faciliterende rol. Ze hebben de grond beschikbaar gesteld, waarvan de eerste 2 jaar de pacht gratis is. De gemeente Leeuwarden in de vorm van Projectbureau de Zuidlanden denkt veel mee en faciliteert in ieder geval tijdens de opstartfase. Praktische zaken zoals het hekkelen van de sloten en mogelijk op termijn een water aansluiting voor wc etc worden geregeld als ze toch in de buurt bezig zijn.

Haarsma heeft in het verleden wel eens van andere initiatiefnemers gehoord dat gemeenten op elke aanvraag een negatief antwoord geven maar heeft zelf tot nu toe het tegenovergestelde ervaren. De gemeente is volgens hem juist erg positief over stadslandbouwinitiatieven.

Heeft de gemeente een missie/visie en wat is het doel?

Haarsma vindt dat de initiatieven die de gemeente heeft zoals eetbare stad en dergelijk mooi tegelijk valt met de opstart van zijn eigen onderneming.

Hij heeft geen behoefte aan inspraak op het beleid van de gemeente.

Inzet beleidsinstrumenten gemeente (regelgeving, financiële prikkels en / of communicatie?)

Er moet op termijn een bouwvergunning komen voor een glazen kas. Haarsma wil hier geen bezoekers in hebben een heeft daarom niet te maken met speciale eisen betreffende bezoekers.

Over samenwerking

Irma Abelskamp (oa Leerschool permacultuur) heeft Haarsma in het begin geholpen door het aangeven van contacten bij de gemeente. Theo van Doarpstun Snakkerburen heeft Haarsma alles geleerd over verbouwen van voedsel en de organisatie van de tuinderij.

Contact met bijvoorbeeld Gjalt Faber van de gemeente en contact tijdens lopende activiteiten zoals oars ite stelt Haarsma op prijs. Al ziet hij nog niet direct zijn leden aantal erdoor groeien.

Haarsma wil eerst groeien qua ledenaantallen om genoeg inkomen te hebben om van te leven en om verder te kunnen investeren in zijn tuinderij. Hij wil zelf in zijn huidige functie blijven maar ziet daarnaast wel mogelijkheden voor uitbreiding met andere ondernemers. Een vervolgstap zou kunnen zijn gebruik te maken van de overige delen van de terp welke niet geschikt zijn voor de bouw van huizen. De ruimte zou een plek kunnen bieden aan een tweede tuinder. Dit zou kunnen worden aangevuld met vrijwilligers en mensen uit de dagbesteding. Ook stapeling van functies op het perceel zou in de toekomst nog een mogelijkheid zijn. Haarsma ziet een samenwerking met een zorgbedrijf wel als een mooie constructie. Beide ondernemingen kunnen elkaar in potentie goed aanvullen. Toch denkt hij dat een 2^e ondernemer op het perceel ook voor spanningen kan zorgen.

Over kansen of juist belemmeringen voor professionele stadslandbouw in het ontwikkelproces?

Kansen

Uiteindelijk als het concept van stadslandbouw aanslaat in Leeuwarden zou er misschien wel een stadstuinder bij kunnen.

Haarsma ziet een samenwerking met scholen zoals Nordwin wel zitten en zou in de toekomst bijvoorbeeld wel stagiaires kunnen gebruiken.

Hij zou graag willen dat scholen investeren in stadslandbouwopleidingen waarbij de scholieren alles wordt geleerd over het vak tuinder.

Belemmeringen

Haarsma is wel bang voor huidige- en veranderende wetgeving waardoor zijn activiteiten niet meer in de huidige vorm door kunnen gaan. Als voorbeeld noemt hij de mogelijkheid dat zelf zaad winnen verboden wordt.

Over de ondernemer

Het moet een doorzetter zijn omdat een onderneming opzetten veel moeite kost. Er zijn heel veel mensen met leuke ideeën maar toch afhaken als het serieus wordt.

Over maatschappelijk draagvlak

De reacties van mensen is erg verschillend. Er zijn omwonenden die het prachtig vinden maar ook die er erg last van hebben. Een aantal staat er onverschillig tegenover. En er zijn er die het een goed initiatief omarmen maar het abonnement te duur vinden.

Interview met Mevrouw I. Abelskamp: Ervaringsdeskundige van groene initiatieven in en om Leeuwarden. d.d. 26 juni 2014

Over Irma Abelskamp

Ongeveer zes jaar geleden was Abelskamp vanuit de "Permacultuur" beweging betrokken bij transition town Nederland. Vanuit deze organisatie wilde Abelskamp het project "Eetbare stad" in Leeuwarden bij de gemeente onder de vleugels brengen en van de grond krijgen. Abelskamp was vervolgens in de beginfase van Eetbare stad Leeuwarden betrokken. Abelskamp is hier later uit gestapt. Vanuit onder andere haar werk voor de stichting permacultuur en het project eco-village heeft Abelskamp over de jaren veel ervaring met het opzetten van projecten en het (samen)werken met de gemeente Leeuwarden.

Over vormen van commerciële stadslandbouw

Abelskamp denkt niet zozeer vanuit het economische model maar meer vanuit zelfredzaamheid. Ideale vormen van commerciële stadslandbouw zijn volgens Abelskamp kleinschalig, ecologisch, duurzaam en hebben lage kosten. Dit kunnen vormen zijn in de voedselproductie maar ook in de verwerking van voedsel. Abelskamp gelooft daarnaast erg in ruilhandel en ziet geld het liefst een minimale rol innemen. De belangrijkste baten zijn volgens Abelskamp dan ook de indirecte baten, welke volgens haar van onschatbare waarde zijn. Deze indirecte baten zijn terug te zien in minder sociale onrust, minder vernielingen, meer sociale cohesie, het perspectief kunnen bieden aan mensen en mensen uit armoede helpen, mensen gezonder laten eten en meer laten bewegen. Met stadslandbouw kan een plek worden geboden waar mensen naar toe willen louter omdat ze er graag zijn. Als mensen op zo'n plek de ruimte en de vrijheid krijgen om zich op creatief vlak te ontwikkelen ontstaat er volgens Abelskamp vanzelf een activiteit. Die activiteit geeft ruimte voor ondernemerschap, maar dit moet komen vanuit een eigen beweging en passie en moet zich niet economisch laten sturen.

Abelskamp vindt vooral Eetbaar groen belangrijk. De gemeente heeft de burger nodig om projecten uit te voeren. Voor commerciële stadslandbouw geldt dat we toe moeten naar kleinschaligheid. Kleine projecten van 1 of twee personen. In de toekomst draait het meer om verbindingen tussen producent en consument, waarbij de consument weet waar zijn of haar voedsel vandaan komt en verbinding heeft met de grond waar het verbouwd wordt. Korte lijnen zijn belangrijk. Grote bedrijven en bedrijvigheid zou voor een deel wel kunnen, maar dit heeft volgens Abelskamp niet de toekomst. Voor bepaalde producten zoals aardappelen en rijst hebben we grotere bedrijven nodig omdat deze producten kleinschalig in en bij de stad niet goed verbouwd kan worden. Maar ook daar geldt dat de verbinding met de producent belangrijk blijft.

Over de rol van de gemeente

Abelskamp vindt dat we in Leeuwarden door moeten gaan met verschillende projecten op het gebied van eetbaar groen. Nieuwe initiatieven moeten de ruimte krijgen en hoeven alleen gefaciliteerd te worden door de gemeente. De gemeente zou met mensen van de eigen groenvoorziening voorbeeldprojecten uit kunnen voeren op het gebied van eetbaar groen in samenwerking met burgers. Door die samenwerking kan de gemeente beter inspelen op wat er leeft in een wijk. Door die burgers te begeleiden en op te leiden wordt duurzaamheid en zelfredzaamheid gecreëerd. Hieruit ontstaat vanzelf ondernemerschap van mensen die een kans zien een bedrijfje op te zetten.

Abelskamp is vanuit stichting Permacultuur gekoppeld aan Jocco Eijssen (projectmanager gemeente Leeuwarden – gebiedsmanager nieuw stroomland). Het was lastig 1 ha beschikbare geschikte grond te verkrijgen van of via de gemeente. Meermaals omdat de bestemming niet overeen kwam met verbouw van voedsel, maar ook vanuit weerstand van

de grondeigenaren die bang waren dat de stichting in de loop der jaren rechten op zou bouwen waardoor ze niet meer van het terrein hoefden.

Over een gemeentelijke (voedsel)missie/visie

Een visie is nodig om de eigen organisatie te sturen. De groendienst of de afdeling economische zaken van de gemeente zou een geheel eigen plan kunnen trekken als er geen visie is.

kansen en belemmeringen voor commerciële stadsland

Kansen: Abelskamp vertelt over het hebben van een experimentele status. Dit kan vooral voor startende ondernemers interessant zijn bij bijvoorbeeld tijd en geld rovende vergunningaanvragen.

Belemmeringen:

Abelskamp krijgt meermaals vragen of de “buren” zijnde boeren, geen last ondervinden van overwaaiende zaden etc. Abelskamp zegt hierover dat “zij” de boeren, economische schade hebben maar de stichting ecologische schade heeft door hen. Het spanningsveld ligt daartussen. Het is een kwestie van geven en nemen.

**Interview met De heer G. Faber: beleidsadviseur sector wij kzaken, gemeente Leeuwarden.
d.d. 4 augustus 2014**

Over het ontstaan van stadslandbouw in Leeuwarden

Stadslandbouw in Leeuwarden is begonnen vanuit particuliere initiatieven. Faber houdt zich vooral bezig met het particuliere spoor van stadslandbouw en groene initiatieven, waarvan er in Leeuwarden heden circa 60 zijn.

Over de commerciële vormen van stadslandbouw in Leeuwarden

Commerciële stadslandbouw initiatieven zijn in Leeuwarden nog schaars. Timo ter Voort en Gosse Haarsma zijn in Leeuwarden commerciële initiatiefnemers van stadslandbouw. Timo ter Voort heeft verschillende proefopstellingen met onder andere groenten en algen bij het Nordwin College. Haarsma heeft in de wijk Techum een stadstuinderij. Daarnaast is er nog de doapstûn in Snakkerburen. In deze doarpstûn zijn tegenwoordig circa 70 personen actief waarvan ongeveer 1/3 werkervaring op doet en de rest vrijwilliger is. De afdeling welzijn is bezig met plannen om commerciële begeleiders te koppelen aan de mensen die een dergelijke werkervaringplek (nodig) hebben. Op die manier levert stadslandbouw naast productie ook werkplekken op op het gebied van zorgverlening. Naast bovenstaande is Boudewijn de Vries bezig met de voorbereiding van de verbouw van oesterzwammen op koffiedik. Het is nog niet zeker of dat door gaat.

Over de rol van de gemeente

Ondernemers en particuliere initiatiefnemers melden zich op een gegeven moment bij de gemeente om ondersteuning en/of grond. Commerciële initiatiefnemers komen bij de gemeente binnen bij de sector Grondzaken en Vastgoed (GEV), particuliere initiatieven komen binnen bij sector Wij kzaken. Opstartende initiatieven met weinig of geen budget zijn in het verleden wel vrijgesteld van pacht gedurende de eerste 2 jaar. Dit zou ook in de toekomst een mogelijkheid zijn in uitzonderlijke gevallen.

De sector Wij kzaken helpt particulieren waar mogelijk, door het aanbieden van geschikte beschikbare goed bewerkbare grond. De gemeente faciliteert particuliere initiatiefnemers daarnaast vooral vanuit de buitendienst met praktische zaken zoals grond, zand, houtsnippers, overtallig materiaal et cetera.

De sector Grondzaken en Vastgoed (GEV) heeft voor commerciële initiatiefnemers een lijst met leegstaande gebouwen en braakliggende terreinen welke mogelijk verhuurd of verpacht kunnen worden. Er is bij sommige ambtenaren wel enige huiver over het verhuren of verpachten van braakliggende grond in verband met mogelijke claims wanneer de grond beschikbaar moet komen voor ontwikkeling. Anderen zien juist mogelijkheden en zijn enthousiast om de braakliggende terreinen tijdelijk te benutten voor de verbouw van voedsel. Er wordt bij pacht altijd een overkomst aangegaan voor een periode van 1 tot enkele jaren. Bij verhuur kunnen ook kortere termijnen gelden van enkele maanden. Daarnaast bestaat de mogelijkheid grond aan te kopen. De gemeente faciliteert indien mogelijk ook deze commerciële initiatieven met praktische zaken zoals ook bij de particuliere initiatieven het geval is.

Sommige initiatiefnemers komen in aanraking met zowel sector Wij kzaken als GEV, zoals een zorgboerderij in Hempens. Deze zorgboerderij wil met maatschappelijk- en zorgwerkers et cetera een moestuinen opzetten en de productie lokaal aan de man brengen.

Draagvlak voor initiatieven moet door de initiatiefnemer(s) zelf geregeld worden. De gemeente is wel bereid alternatieve mogelijkheden te onderzoeken indien er geen draagvlak is bij de eerste locatiekeuze.

Faber draait namens de gemeente Leeuwarden mee in het stedennetwerk stadslandbouw en het netwerk TEEB steden. TEEB staat voor: The Economics of Ecosystems and

Biodiversity. In deze netwerken wordt (tevens) nagedacht over de directe en indirecte baten van biodiversiteit en stadslandbouw.

De gemeente gaat zo soepel mogelijk om met het bestemmingsplan ter plaatse. Er wordt onder andere getoetst op kabels / leidingen en milieu en stedelijke kwaliteit. De belangrijkste taken van de gemeente zijn faciliteren en ondersteunen, voorlichten en verbinden.

Over gemeentelijk beleid

Er ligt geen specifiek beleid voor (commerciële) stadslandbouw. Als de raad erom vraagt wordt er beleid opgesteld, maar indien dit niet direct nodig is wil de ambtenarij het liefst zoveel mogelijk in de praktijk aan de slag. De gemeente draagt hierbij het concept "Mienskip" uit. "Mienskip" is Fries en staat voor gemeenschapszin. Het is een term die tijdens en in de aanloop naar "Leeuwarden Culturele Hoofdstad 2018" veel gebezigd wordt. Het komt voort uit het feit dat de gemeente de burgers en bedrijven wil bedienen door in goede samenwerking hun ideeën tot een succes te maken. De gemeente hanteert daarbij bij elke vraag en nieuw initiatief het principe van 'Ja, Tenzij'. Voorwaarde voor ontwikkelingen is wel altijd dat er gezamenlijk draagvlak in de buurt moet zijn voor het plan.

Volgens Faber zit beleid van de gemeente al voor een groot deel tussen de oren van de ambtenaren zelf. Vanwege behaalde resultaten op het gebied van gemeenschapszin is gemeente Leeuwarden samen met 4 andere gemeenten uitverkozen door Economische Zaken (Rijk) voor een speciale training. Deze training met externe sprekers, georganiseerd door onder andere IVN-Nederland heeft ervoor gezorgd dat de neuzen van ambtenaren van verschillende afdelingen en functieniveau binnen de gemeente dezelfde kant op staan. Verder heeft Landschapsbeheer Friesland de gemeente Leeuwarden, vanwege hun ondersteunend beleid op gebied van eetbare en groene initiatieven, voorgedragen voor de landelijke prijs 'De Juichwilg'.

De gemeente is op het vlak biodiversiteit bezig met een richtlijn: "Groen, gezond voor mens en dier". Stadslandbouw is één van de onderwerpen in deze richtlijn, en ook Eetbare stad valt hier dus onder. De richtlijn is een uiteenzetting van hoe Leeuwarden er als stad uit moet komen te zien om de biodiversiteit in de gemeente te verhogen. Het streven is om in 2018, als Leeuwarden Culturele Hoofdstad is, een gezonde, groene stad te presenteren.

Omdat stadslandbouw onder het biodiversiteitsbeleid valt zijn er zijn er consequenties voor de wijze van productie binnen de stadsgrens. In de stad wordt bij het groenonderhoud en bij onkruidbestrijding op verhardingen al ruim 20 jaar geen vergif gebruikt. Dit betekent dat bij Stadslandbouw binnen de gemeente zelf, alleen biologische productie mogelijk is.

Over samenwerking

De gemeente werkt ook samen met zorginstellingen en de GGD, en wil samenwerken met de voedselbank. Afdeling Grondzaken wilde enkele hectares grond beschikbaar stellen aan de voedselbank mits er een gedegen businessplan op tafel komt.

In Leeuwarden wordt een eerste aanzet gemaakt om tot een netwerk te komen voor commerciële stadslandbouw. Twee zelfstandige actoren, te weten: Antje Postma (kennisvlak Communicatie en organisatie) en Lemke Statema (kennisvlak: educatie en ondersteuning) zijn hierover in gesprek met Henny Löwik: projectleider "Leeuwarden Hoofdstad van Smaak 2015".

Het netwerk zou een zelfstandig bestuur moeten hebben. De gemeente zelf heeft geen belang om in een dergelijk netwerk te participeren maar zou een ondersteunende rol spelen in bijvoorbeeld het samenbrengen van partijen en individuen.

Over kansen en belemmeringen voor commerciële stadslandbouw

Belemmeringen

- De vereniging van NUTS-tuinen komt in verweer omdat zij altijd een huurprijs voor grond moeten betalen terwijl op andere plekken zoals in Heechterp-Schieringen grond gratis beschikbaar wordt gesteld. Dat laatste is echter alleen in uitzonderlijke gevallen en nooit langer dan 2 jaar.

- Commercieel zou in bepaalde situaties de reguliere landbouw tegenwerking kunnen leveren omdat nieuwe stadslandbouw initiatieven voordelen krijgen die zij niet krijgen. Hiermee moet rekening gehouden worden.

- De logistiek rondom regionale voedselvoorziening is nog een vraagstuk dat nader uitgewerkt moet worden.

kansen

- Er lijken kansen te komen voor stadslandbouw in combinatie met zorgverlening.

- Leeuwarden is in 2015 Hoofdstad van de Smaak. Hierbij is een overlap met stadlandbouw en Eetbare Stad, waarbij de verschillende onderdelen elkaar kunnen versterken..

BIJLAGE 3.

Archetypen stadslandbouw volgens (Jansma J. e., 2011)

- **de voedselboerderij**

De voedselboerderij is een stadsboerderij waar de agrarische tak een grote rol vervult. Hoewel een bedrijf in of in de nabijheid van de stad vaak ook andere diensten aanbiedt, is het produceren van voedsel de hoofdactiviteit van het bedrijf. Vaak worden de producten ook direct aan de stedeling verkocht.

- **het energiebedrijf**

Stadslandbouw kan ook een rol vervullen in het produceren van groene energie voor woonwijken en instellingen. Er kan bijvoorbeeld gebruik worden gemaakt van biovergisters voor het produceren van groen gas, elektriciteit en warmte maar ook van de restwarmte uit kassen kan een nieuwe bestemming krijgen of elektriciteit van windmolens of zonnepanelen op bedrijfsgebouwen.

- **het kringloopbedrijf**

Stadslandbouw kan bijdragen aan het sluiten van kringlopen; stedelijk GFT afval kan worden gecomposteerd of vergist en vervolgens op de velden rondom de stad worden gebruikt om de bodemvruchtbaarheid te verbeteren. Het hoeft dan bovendien geen lange afstanden af te leggen. Ook grijs afvalwater kan worden gezuiverd op de stadsboerderij, bijvoorbeeld door middel van een helofytenfilter (rietvelden). Ook het zwarte water (riool) zou door de landbouw benut kunnen worden omdat het waardevolle stoffen als fosfaat-fosfor en stikstof bevat. Fosfaat : waar tekorten van dreigen : is een noodzakelijke meststof in de landbouw. Regelgeving staat momenteel het hergebruik van menselijke urine en feces door de landbouw niet toe.

- **het educatiebedrijf**

Stadslandbouw leent zich ook goed voor educatie. Landbouw dichtbij of in de stad biedt mogelijkheden om de stedeling van nabij te laten zien hoe voedsel groeit en wat er voor nodig is voordat het eten in de winkel ligt. Educatie vindt vaak op boerderijen plaats, zoals op Stadsboerderij Almere. Maar er worden ook in steden tuinen opgericht, vaak schooltuinen, waar kinderen zelf planten kunnen verzorgen en soms de groente zelf verwerken tot een gerecht.

- **het communitybedrijf**

Stadslandbouw kan bijdragen aan het vormen van 'community'. Mensen werken samen in buurt-of volkstuinten of als vrijwilligers op boerderijen en leren elkaar op die manier kennen. Zo ontstaat er saamhorigheid in, betrokkenheid bij en vaak ook trots op de buurt. Naast buurt- of wijkinitiatieven zoals hieronder beschreven zijn, zijn er ook commerciële varianten van het community bedrijf. De Nieuwe Ronde in Wageningen is zo'n voorbeeld. Bij dit zogenaamde pergolabedrijf (of Community Supported Agriculture, CSA) zijn alle klanten lid van de vereniging De Nieuwe Ronde. De klanten betalen jaarlijks een vast bedrag en krijgen daarvoor producten van het bedrijf. Via de vereniging denken en beslissen ze mee met teelttechnische-, financiële- en beleidsaspecten van het bedrijf.

- **het zorgbedrijf**

Het aantal zorgboerderijen is de laatste jaren flink gestegen. Een zorgboerderij kan zorg bieden aan verschillende typen zorgvragers, zoals mensen met een verstandelijke beperking, mensen met een burn out, of ex-verslaafden. Zorgbedrijven zijn vaak gelegen in de buurt van de stad omdat daar de meeste van hun cliënten wonen. Naast zorgboerderijen zijn er ook andersoortige stadslandbouwprojecten die zorg aanbieden.

- **de groenbeheerder**

Naast de traditionele vormen van het beheer van de groene stedelijke ruimte, kan hier ook stadslandbouw worden ingezet. Het voorbeeld van de Stadsboerderij in Almere liet dit al zien; de boerderij pacht gronden van de gemeente in en rond de stad en neemt die in gebruik. Maar

er zijn ook andere manieren, zoals de schaapskuddes in onderstaande voorbeeld, of stedelingen die zelf een stukje openbare grond in beheer hebben, bijvoorbeeld door er groente te verbouwen (bijvoorbeeld in Groningen Eetbare stad)

- **het distributie-bedrijf**

Lokaal voedsel moet natuurlijk ook van de producent naar de consument kunnen komen. De gangbare kanalen via de retail zijn vaak niet ingesteld op de verkoop van lokale producten. Lokale productie vraagt vaak om maatwerk, vanwege de kleinere eenheden, lagere uniformiteit, seizoen gebondenheid of andere specifieke eigenschappen. Er zijn al vele voorbeelden van zogenaamde verkorte ketens, waarbij alternatieve wegen gezocht worden om de consument te bereiken. Sommige producenten verkopen hun producten aan huis, maar er zijn ook bedrijven die de distributie van lokaal voedsel verzorgen (Willem en Drees en Hofwebwinkel). Daarnaast zijn er voorbeelden waarbij ruimte wordt geboden aan lokale producenten om hun waar af te zetten, zoals boerenmarkten (o.a. op landgoed de Kemphaan). Tussenvormen als Marq en Landmarkt bieden producenten ruimte om hun producten direct af te zetten naast het gebruikelijke winkel assortiment. Landmarkt is een overdekte marktplaats met zoveel mogelijk producten van boerderijen en producenten uit de buurt, aangevuld met producten van elders (bijv. als vanwege het seizoen er geen lokale productie mogelijk is). Bij Landmarkt koop je producten direct van de producent. Naast verkorte ketens tussen producent en consument zijn ook directe verbindingen mogelijk tussen producten en horeca of facilitair bedrijf (bijv. gemeentelijke kantine van Groningen of de keuken van St Maartenskliniek in Nijmegen).

- **groene daken**

Groene daken zijn daken waarop verschillende mossen of grassen groeien, of waar zelfs groenten en kruiden op kunnen worden verbouwd, al of niet in losse bakken. Het is een manier om voedsel in de stad te verbouwen en de stad als geheel groener te maken. Groene daken werken bovendien isolerend, geluiddempend en vangen water op (en houden het vast) en kunnen zo bijdragen aan een gunstiger stedelijk klimaat. Onlangs startte een ondernemer die geïnteresseerden adviseert over de inrichting van daktuinen (www.dakboerin.nl).

- **landgoederen**

Onder een landgoed wordt doorgaans een 'groot stuk grond van meerdere hectares, met landerijen en tuinen en daarop een buitenplaats, landhuis, een grote boerderij, kerk of kasteel' (wikipedia) verstaan. Landgoederen kunnen ook uit stadsboerderijen bestaan. Deze kunnen dit combineren met verschillende publieksfuncties, zoals recreatie, educatie of zorg.

- **de producerende wijk**

Het integreren van landbouw :voedselproductie en wonen is nieuw. Er zijn overigens wel wijken waarin bijvoorbeeld een volkstuincomplex geïntegreerd is. Een verder gaande verbinding :integratie- van voedselproductie en wonen, door ook commerciële vormen van landbouw in woonwijken toe te staan, is nog zeldzaam in Nederland. De ecologische wijk Eva Lanxmeer in Culemborg heeft een eigen commerciële stadsboer. Daarnaast zijn er agrarisch ondernemers die gronden in of nabij wijken exploiteren (oa Zutphen en Almere)

- **agroparken**

Van oudsher kennen we al agroclusters in Nederland, denk aan de Bollenstreek of het Westland. Het gaat hier om clustering van vergelijkbare typen bedrijven of bedrijven die elkaar aanvullen (bijv. toeleveranciers en afnemers rond de bloembollen). Een agropark is een gebied waar verschillende agrarische activiteiten zodanig worden gecombineerd dat de verschillende agrarische takken van elkaar versterken. Een voorbeeld is het benutten van de restwarmte van een industriecomplex voor het verwarmen van glastuinbouw. Kringlopen kunnen worden gesloten doordat de outputs van het ene bedrijf (of activiteit) als input voor het andere bedrijf (of activiteit) kunnen worden gebruikt. Primaire agrarische activiteiten kunnen ook worden gecombineerd met bijvoorbeeld verwerking en logistiek (oa Agriport A7, Wieringermeer).

Agroparken kunnen bovendien publieksfuncties leveren, door ze te combineren met educatie, recreatie of zorg. Agroparken staan nu nog vaak op de tekentafel zoals Biopark Terneuzen (glastuinbouw en industrie) en Greenport Venlo. In het laatste geval moet een agropark van ruim 5.000 hectare ten noordwesten van Venlo verschijnen. Dit park zal bedrijven uit de agrarische hoek, handel en verwerking, maar ook toeleveranciers, kennis- en onderzoeksinstellingen bijeenbrengen. In Nederland is maatschappelijk verzet tegen Agroparken; in de beeldvorming wordt al snel gesproken over Megastallen en Varkensflats.